

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TEKSTİL
SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zahide Yeşim AKBİNAR DİKİCİ

BURSA- 2020

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TEKSTİL
SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zahide Yeşim AKBİNAR DİKİCİ

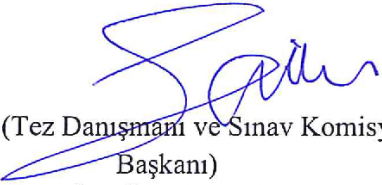
Danışman

Dr. Öğr.Üyesi Esra GÜLER

BURSA- 2020

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı, Uluslararası Ticaret Bilim Dalı'nda 701619022 numaralı Zahide Yeşim AKBİNAR DİKİCİ'nin hazırladığı "Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili savunma sınavı, 16/01/2020 günü 16:00.-17:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/başarısız) olduğuna(oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Esra Güler
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Vesile Sinem Arıkan Kargı
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Burçin Ataseven
T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi

16/01/2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İŞLETMECİLİK VE TİCARET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25.12.2019

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...166... sayfalık kısmına ilişkin, 25.12.2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17.4'dür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

25.12.2019

Adı Soyadı: Zahide Yeşim AKBİNAR DİKİCİ

Öğrenci No: 701619022

Anabilim Dalı: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret

Programı: Uluslararası Ticaret

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Esra GÜLER

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarn kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

25.12.2019

Adı Soyadı: Zahide Yeşim Akbınar Dikici
Öğrenci No: 701619022
Anabilim Dalı: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı
Programı: Uluslararası Ticaret Bilim Dalı
Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zahide Yeşim Akbınar Dikici
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret
Bilim Dalı	: Uluslararası Ticaret
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii+173
Mezuniyet Tarihi	: .../.../20...
Tez Danışmanı	: Esra Güler

TÜRKİYE’DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye 1980 yılında dışa açık büyüme politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar ihracatın önemli ölçüde artmasına olanak sağlamış fakat ithalatın da artışına yol açmasıyla ekonomide yapısal bozuklukları da beraberinde getirmiştir. Üretimin ithalata bağımlı bir yapıya kavuşmasında etkili olan faktörlerle ihracatın ithalat bağımlılığı artmıştır. Bu bağımlılık ülke ekonomisinde ciddi cari açıklara sebep olmaktadır. Tekstil sektörü Türkiye’de önemli bir ihracat konumuna sahip olmasından dolayı sektör ihracatının ithalat bağımlılığı araştırmanın temel amacı olmuştur. Bu bağımlılığı ortaya koyabilmek için TÜİK’in yayınladığı Girdi Çıktı Tabloları kullanılmıştır. Çalışmada 1998, 2002 ve 2012 yıllarına ait Girdi Çıktı Tabloları ve İthal Girdi Çıktı Tablolarından elde edilen matrisler aracılığıyla Doğrudan ve Toplam Geriye-İleriye Bağ etkilerinden tekstil sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisi, İthalatta Geriye ve İleriye Bağ etkileri ile sektörün ithalat bağımlılığı, Sektörel Dikey Uzmanlaşma ve Toplam Dikey Uzmanlaşma Payları ile ihracatın ithalat bağımlılığı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre tekstil sektörünün ithalat bağımlılığı incelenen yıllar itibariyle artmaktadır. Sektörün ihracatının ithalat bağımlılığı ise 1998 yılından 2002 yılına düşüş yaşamış, 2002’den 2012’ye artmıştır. Toplam ihracatın ithalat bağımlılığının ise incelenen yıllarda artış göstermekte olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı, Türkiye Dış Ticaretinde Dışa Bağımlılık, Tekstil Sektörü, İhracat, İthalat

ABSTRACT

Name and Surname : Zahide Yeşim Akbınar Dikici
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : International Business and Trade
Branch : International Trade
Degree Awarded : Master
Page Number : xiii+173
Degree Date : .../.../20...
Supervisor : Esra Güler

IMPORT DEPENDENCE OF EXPORT OF TURKEY: AN EVALUATION ON TEXTILE SECTOR

Turkey has started to implement outward oriented growth policies in 1980. These policies led to a significant increase in export but brought about structural disturbances in the economy by causing to increase in import. Import dependence of export has increased with factors influencing the transformation of production into dependent on imports. This dependency causes serious current deficits in the country's economy. Because textile sector has an important export position in Turkey, the main purpose of this study is to examine import dependency of the sector export. To reveal this dependency, input-output tables published by TUIK are used. In this study, by means of matrix procured from input-output tables for the years of 1998, 2002, 2012 and import input-output tables, it is examined that relation of textile sector with other sectors with direct and total backward and forward linkage, import dependency of the sector with backward and forward linkage in import, import dependency of export with sectoral vertical specialization and total vertical specialization. The results show that the import dependency of textile sector increase by years examined. On the other hand, import dependency of the sector's exports decreased from 1998 to 2002 and increased from 2002 to 2012. Finally, import dependency of total export has increased by years examined.

Key Words: Foreign Trade Structure of Turkey, External Dependence in Turkey's Foreign Trade, Textile Sector, Import, Export

ÖNSÖZ

Çalışmam süresince desteğini her zaman üzerimde hissettiğim ve akademik anlamda bana yol gösteren değerli danışmanım Dr. Öğr.Üyesi Esra Güler'e, desteklerinden ötürü değerli hocam Dr.Öğr.Üyesi Burçin Ataseven'e ve bu süreçte her zaman yanımda olan ailem, eşim ve çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi borç bilirim.

Zahide Yeşim AKBİNAR DİKİCİ

Ocak,2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ

1.ULUSLARARASI TİCARET VE TEMEL BİLEŞENLERİ.....	3
1.1. İHRACATIN TANIMI VE TÜRLERİ	5
1.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat	6
1.1.2.Kayda Bağlı İhracat.....	6
1.1.3.Kredili İhracat.....	6
1.1.4.Konsinye İhracat.....	6
1.1.5. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım ve İhracat	7
1.1.6. İthal Edilmiş Malın İhracatı	7
1.1.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat.....	7
1.1.8. Diğer İhracat Şekilleri	7
1.2. İTHALATIN TANIMI VE TÜRLERİ.....	8
1.2.1. Bedelli İthalat	8
1.2.1.1.Akreditif Ödemeli	8
1.2.1.2.Mal mukabili ödemeli	9
1.2.1.3.Vesaik mukabili ödeme	9
1.2.1.4.Kredili ödeme.....	10
1.2.1.5.Peşin ödeme.....	10
1.2.1.6.Bağlı muamele.....	10
1.2.1.7.Takas.....	10
1.2.2. Bedelsiz İthalat.....	10
1.2.3. Geçici İthalat	10

1.3.TRANSİT TİCARET	11
2.ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞME SÜRECİ	11
2.1. GÜMRÜK TARİFELERİ VE TİCARET GENEL ANLAŞMASI (GATT)'NİN KURULMASI	13
2.2. TİCARETLE İLGİLİ FİKRİ VE SINAİ MÜLKİYET HAKLARI ANLAŞMASI (TRIPS)	16
2.3. HİZMETLER TİCARETİ GENEL ANLAŞMASI (GATS).....	16
2.4. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ)	17

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

1. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ VE POLİTİKALARI .	19
2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN İTİBAREN UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET YAPISI.....	21
2.1. 1923-1929 CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI.....	21
2.2. 1930-1939 KORUMACILIK VE DEVLETÇİLİK YILLARI.....	24
2.3. 1940-1949 II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI.....	27
2.4. 1950-1959 LİBERAL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI.....	30
2.5. 1960-1979 İTHAL İKAMECI SANAYİLEŞME DÖNEMİ	33
2.6. 1980-1989 DIŞA AÇIK BÜYÜME YILLARI	39
2.7. 1990-1999 SİYASİ VE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKLAR.....	46
2.8. 2000-2018 YILLARI.....	50
3. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI	59
3.1. BAĞIMLILIK OLGUSU	59
3.2. BAĞIMLILIĞI OLUŞTURAN KOŞULLAR	61
3.2.1. Dâhilde İşleme Rejimi	61
3.2.2. Sabit Sermaye Yatırımlarında Değişmeler.....	64
3.2.3. Döviz Kurlarında Meydana Gelen Artış ve Ulusal Paranın Aşırı Değerlenmesi	65
3.2.4. Üretimde Azalma	70
3.2.5. Üretim Teknolojisinde Değişim	71
3.3. TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

1. TÜRKİYE'DE TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE TARİHİ.....	80
2. TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜNDE DIŞ TİCARET.....	88
2.1. TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜ İHRACATI	88
2.2. TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜ İTHALATI.....	95
3. LİTERATÜR TARAMASI	101
4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	107
5. GİRDİ ÇIKTI ANALİZİ.....	108
5.1. DOĞRUDAN GERİYE VE İLERİYE BAĞ	112
5.2. TOPLAM GERİYE VE İLERİYE BAĞ.....	113
5.3. İTHALATTA GERİYE VE İLERİYE BAĞ	114
5.4. SEKTÖREL DİKEY UZMANLAŞMA VE TOPLAM DİKEY UZMANLAŞMA	114
6. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR.....	116
6.1. DOĞRUDAN VE TOPLAM GERİYE BAĞ ETKİSİ.....	116
6.2. DOĞRUDAN VE TOPLAM İLERİYE BAĞ ETKİSİ.....	118
6.3. TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN DİĞER SEKTÖRLERDEN DOĞRUDAN ALDIĞI İTHAL GİRDİ MİKTARI.....	121
6.4. İTHALATTA GERİYE VE İLERİYE BAĞ	122
6.5. SEKTÖREL DİKEY UZMANLAŞMA VE TOPLAM DİKEY UZMANLAŞMA	124
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	132
EKLER.....	142
1. TOPLULAŞTIRILMIŞ GİRDİ ÇIKTI TABLOLARI.....	142
2. GİRDİ KATSAYILARI MATRİSLERİ (A)	146
3. LEONTİEF MATRİSLERİ (I-A).....	149
4. TERS LEONTİEF MATRİSLERİ ($I - A$) - 1	152
5. TOPLULAŞTIRILMIŞ İTHALAT GİRDİ-ÇIKTI TABLOLARI	155
6. İTHAL GİRDİ KATSAYILARI MATRİSLERİ (AM).....	159
7. İTHALAT TERS MATRİSLERİ (R).....	162

8.TOPLULAŞTIRILMIŞ GİRDİ ÇIKTI TABLOLARI.....	165
---	-----

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmalarının Temel Yapısı.....	18
Tablo 2: 1923-1929 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	23
Tablo 3:1930-1939 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	26
Tablo 4:1940-1949 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	28
Tablo 5:1950-1959 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	32
Tablo 6:1960-1979 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	37
Tablo 7:İthalat Kolaylığı Sağlayan İhracat Teşvikleri (1980-1989)	44
Tablo 8:1980-1989 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	45
Tablo 9:1990-1999 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	49
Tablo 10:2000-2018 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)	57
Tablo 11:Dış Ticarete Dâhilde İşleme Rejimi (DİR)(Milyon \$)	62
Tablo 12:İhracat ve İthalatın Görelî Payları (Bin \$)	72
Tablo 13:1980-2018 Yılları ISIC REV3 Düzey-3 Sınıflamasına Göre İhracat	74
Tablo 14:1980-2018 Yılları ISIC REV3 Düzey-3 Sınıflamasına Göre İthalat	75
Tablo 15:Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (Milyon \$)	76
Tablo 16:2013-2018 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Milyon ABD \$)	78
Tablo 17:Türkiye İhracatının DTÖ Tanımına Göre Sektörel Dağılımı (1980-2003)	82
Tablo 18:2004-2019 Arası ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Sektörü İhracat ve İthalatı (Bin \$).....	83
Tablo 19:En Büyük 10 Tekstil İhracatçısı (Milyar \$).....	84
Tablo 20:En Büyük 10 Tekstil İthalatçısı (Milyar \$).....	85
Tablo 21:Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Üretim Endeksleri	86
Tablo 22:Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün İhracatı ve Toplam İhracat İçindeki Payı (Bin \$).....	89
Tablo 23:G.T.İ.P. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Fasil İhracatları (1.000\$)	91
Tablo 24:ISIC Rev.4 'e Göre Tekstil, Giyim ve Deride İhracat Ürünü (\$)	94
Tablo 25:2018 Yılında İhracat Yapılan İlk 10 Ülke	94
Tablo 26:Tekstil ve Hazır Giyim İthalatının Toplam İthalattaki Yeri (Bin \$).....	96
Tablo 27:G.T.İ.P. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Fasil İthalatları (1.000\$)	98
Tablo 28:ISIC Rev.4 'e Göre Tekstil, Giyim ve Deride İthalat Ürünleri (\$).....	100
Tablo 29:2018 Yılında İthalat Yapılan İlk 10 Ülke	100
Tablo 30:Tekstil Sektörünün Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ Etkisinde Diğer Sektörlerin Katkısı	117
Tablo 31:Tüm Sektörler İçin Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ Etkisi	118
Tablo 32:Tekstil Sektörünün Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ Etkisine Diğer Sektörlerin Katkısı	119
Tablo 33:Tüm Sektörler İçin Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ	120
Tablo 34:Tekstil Sektörüne Doğrudan İthal Girdi Yapan Sektörler	121
Tablo 35:Tekstil Sektörü İthalatta Geri ve İleri Bağ Etkisinde Sektörlerin Payı.....	123
Tablo 36:Tüm Sektörlerin İthalatta Geriye ve İleriye Bağ Etkisi	124
Tablo 37:Sektörel Dikey Uzmanlaşma Payları (%)	125
Tablo 38:Toplam İhracatın İthalat Bağımlılığı (Bin TL).....	126

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1:1923-1929 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	24
Şekil 2:1930-1939 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	27
Şekil 3:1940-1949 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	30
Şekil 4:1950-1959 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	33
Şekil 5:1960-1979 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	38
Şekil 6:1980-1989 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	46
Şekil 7:1990-1999 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	50
Şekil 8:2000-2018 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	59
Şekil 9:Faiz Oranlarının, Sabit Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Tasarruflar Arasındaki İlişkisi	65
Şekil 10:Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat İlişkisi	66
Şekil 11:1996-2018 Arasında Döviz Kuru İle Gruplara Göre İthalat İlişkisi	67
Şekil 12:Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ile Yatırım Malları İthalatı İlişkisi.....	69
Şekil 13:Sanayi Üretim Endeksi ve İthalat İlişkisi	70
Şekil 14:1996 ve 2018 Yılları Ara Mal İthalatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı(%).....	77
Şekil 15:OECD TİVA Verilerine Göre İhracatın İthalat Bağımlılığı	79
Şekil 16:Yıllara Göre Tekstil Sektörü Kapasite Kullanım Oranı, İstihdam-Üretim-Ciro Endeksleri	86
Şekil 17:ISIC REV.4 Tekstil, Giyim, Deri İhracatı	92
Şekil 18:Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünlerinin Toplam İhracat İçerisindeki Payları (%)	93
Şekil 19:ISIC REV.4 Tekstil, Giyim, Deri İthalatı	99
Şekil 20:Girdi Çıktı Akım Tablosu.....	110
Şekil 21:Tekstil Sektörü Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ	116
Şekil 22:Tekstil Sektörü Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ.....	119
Şekil 23:Tekstil Sektörü İthalatta Geriye ve İleriye Bağ	122

KISALTMALAR

Kısaltma	Açılımı
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DİR	Dâhilde İşleme Rejimi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EPU	Avrupa Ödemeler Birliği
GATS	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
ITO	Uluslararası Ticaret Örgütü
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TRIPS	Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Anlaşması
Vd.	Ve diğerleri
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı
WTO- DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Temelleri 15. yüzyıla kadar dayanan uluslararası ticaret, takas usulünden merkantilizme, Sanayi Devrimi ile liberalizme geçiş süreçleri yaşamıştır. Bu süreçte küreselleşme hareketlerinin etkisiyle de serbestleşme hareketlerini bünyesine dahil ederek gelişimine hız kesmeden devam etmiştir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesine haberleşme ve taşımacılık yönünde yaşanan gelişmeler, Adam Smith ve David Ricardo gibi ekonomistlerin öne sürdüğü iktisadi düşünceler etkisiyle devletlerin ticari kısıtlamaları azaltma yoluna gitmesi ve altın standardının etkisiyle sermaye hareketlerinin hız kazanması etki etmiştir.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve küreselleşmesi ülkelerin birbirleriyle olan etkileşimlerini arttırmış, bu hareketler ülkelerin ekonomik büyümelerini ve buna bağlı olarak kalkınmalarına katkı sağlamıştır. Fakat dışa açılan ülkelerde ihracatın ithalatı karşılayamama durumlarında bu hareketler dış ticaret açıklarına sebep olmuş ve ülke ekonomisinde yapısal sorunlar meydana gelmiştir. Hatta mevcut ithalatların üretim yapısına etki ederek ithal ara girdi oranlarının ekonomik sistemde artması sonucu gerek yurt içi üretim gerekse ihracat için üretimde yapısal bozukluklara neden olmaktadır. İhracat yapıp ülke ekonomisine gelir katkısı yapan üreticilerin ithal girdiye bağımlı yapıya kavuşması kazanılan döviz girdilerinin büyük bir çoğunluğunun tekrar yurt dışına aktarımını gerektirmektedir. Bu nedenle ihracatın ithalat bağımlılığının düşük olması ülkelerin ekonomik gelişimi için önemlidir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde uluslararası ticaretin temel bileşenleri olan ihracat ve ithalatın türleri hakkında bilgi verilip, uluslararası ticaretin serbestleşme hareketleri üzerinde durulacaktır.

İkinci bölümde ülkelerin dış ticaretine yön veren politikalar aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren dış ticaret yapısı dönemler halinde irdelenecektir. Bu sayede dış ticaretin ithalata bağımlı hale gelmesine etkileyici bir faktör olan politikalar incelenmiş olacaktır. Ardından bağımlılık olgusu ve Türkiye'de ihracatın ithalat bağımlılığını oluşturan koşullar üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana eksenini oluşturan tekstil sektörünün tarihçesi ve dış ticaretinin gelişmesi üzerinde durulduktan sonra Girdi Çıktı Analizi hakkında açıklamalarda bulunulup tekstil sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisi, sektörleri

etkileme ve besleme gücü, sektörün ithalat bağımlılığı ve ihracatının ithalat bağımlılığı girdi çıktı analizi ile saptanacaktır. Tekstil sektörüne ilişkin incelemeler yapılırken diğer sektörler ve toplam ihracatın ithalat bağımlılığı da inceleme kapsamına alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ

1.ULUSLARARASI TİCARET VE TEMEL BİLEŞENLERİ

Malların veya hizmetlerin, ulusal sınırların ardına veya içerisine para, mal veya hizmet karşılığında geçirilmesine uluslararası ticaret denilir. Uluslararası ticaret ihracat ve ithalat şeklinde yürütülmekte ve ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve politik bağımlılık meydana getirmektedir.

Uluslararası ticaret sayesinde tüketiciler, üreticiler ve ülkeler erişemediği mallara ulaşabilmekte, kıt kaynakları daha uygun fiyattan elde edebilme şansı sağlamaktadır. Ayrıca ülke içerisinde rekabet ortamı oluşturarak fiyatlandırmalara etki etmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilen dünya ekonomisindeki ticarete, fiyatlar veya arz- talep küresel olaylardan etkilenmekle birlikte aynı zamanda küresel olayları etkilemektedir. Devletler gelir üretmek ve istihdam meydana getirebilmek için ticarete yönelirler. Bu nedenle ticaret, kalkınma planları içerisinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Ülkeler ekonomi politik açıdan faydalarını maksimize etmek, maliyetlerini minimuma indirmek için ticareti geliştirme yoluna giderler. (Ulıwıki,2018).

Uluslararası ticaret kavram olarak 15.yüzyılda konuşılmaya başlamıştır. Uluslararası ticaretin gelişimi ise 16.yüzyılın sonlarına doğru klasik takas sisteminin yerini merkantilizmin almasıyla başlayan geniş bir tarihe sahiptir. Bu dönemde ticaret yoğun devlet baskısı ve kısıtlayıcı engellere maruz kalmıştır. 18. yy başlarında klasik liberalizm, merkantilizm yerine etkili olmaya başlamıştır. 1750 yıllarından itibaren etkisini hissettirmeye başlayan 1753 yılında patlak veren Sanayi devrimi ile beraber liberalizm düşüncesi yaygınlaşmış ve buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla üretim artışları meydana gelmiştir. Ülkeler üretilen bu fazla ürünleri dış ülkelere satma ihtiyacı hissetmişlerdir. Adam Smith'in 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" kitabını yazması ve üretimde uzmanlaşmayı savunması ile uluslararası ticaret tam anlamıyla başlamıştır. Adam Smith, uluslararası uzmanlaşmanın ve serbest ticaretin yararlarını "Mutlak Üstünlükler" teorisiyle açıklamış ve ülkeler arasındaki üretimin maliyet farklılığına odaklanmıştır. Bir ülkenin bir ürünü diğer bir ülkeye göre daha az maliyetle üretebilmesi

o ürünün diğer ülkedeki ürün karşısında mutlak üstünlüğe sahip olması demektir. 1817 yılında ise mutlak üstünlükler teorisinin uluslararası ticaretin kapsamını daraltacağı felsefesiyle David Ricardo tarafından “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorisi ortaya atılmıştır. Ricardo, Smith’ten farklı olarak üretimin maliyet farklılığının derecesine odaklanmıştır(Bayraktutan,2003:177). Karşılaştırmalı Üstünlük, bir ülkenin ürettiği ürünler içerisinde daha yüksek verim, daha düşük maliyetle elde ettiği üründe uzmanlaşp, pahalıya ürettiği ürünleri ithal etmesi gerektiğini savunur. Alım satım ihtiyacı kaynakların mevcudiyeti ve karşılaştırmalı üstünlükler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bütün bu görüşler ülkelerin uluslararası ticaret politikalarını etkilemiştir. Hiçbir ülke karşılıklı ticaretten izole olmamaya ve kendi kendine yeterli olmaya yetemez duruma gelmiştir. Bu nedenle ülkeler arası işbirlikleri ve ticaret sürekli gelişim içerisinde olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı dünya ticareti seyrini değiştirmiş ve ülkeler korumacı politikalara yönelmişlerdir. I.Dünya savaşından beş yıl kadar sonrasında ülkeler savaş önlemlerinin kaldırılması, korumacılıktan liberalizasyona geçiş ve ticaretin normale dönmesi yönünde adım atmışlardır. Ülkeler arasındaki uluslararası ticareti kolaylaştırma ve ekonomik koşulların baskısını azaltma ihtiyacı 1927’de en önemli sanayi ülkelerinin katıldığı Dünya Ekonomik Konferansı’na neden olmuştur. Bunu daha sonra 1947’de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) takip etmiştir. 1994 yılında Marakeş’te GATT’ın yerini Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO) olarak ticaretin serbestleştirilmesi ve engellerin azalması yönünde önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmeler ve diğer atılan ekonomi politik adımlarla birlikte giderek serbestleşen ticaret dünyayı küresel ölçekte bir bütün haline getirmiştir.

Küreselleşme olgusu, tüm alanlarda gerçekleşen teknoloji ve inovasyon yenilikleri ile gelişimine ivme katarak etkisini arttırmıştır. Kavramsal olarak küreselleşme siyasi, ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ve birçok yönden etkileşimlerin giderek artması yoluyla ülke sınırlarının ortadan kalkarak bütünleşik bir dünya pazarının oluşmasıdır (Kaypak,2011:19-33). Küreselleşme bireylerin, şirketlerin ve devletlerin birlikte katıldığı büyük bir entegrasyon sürecidir. Yeni teknolojiler ve yeni ekonomik iş birlikleri tarafından yönetilen küreselleşme olgusu, günümüzde durdurulamaz bir hale gelmiştir. Küreselleşme, uluslararası mal ve hizmet ticaretini, sermayenin ve emeğin ülkeler

arasında serbestçe dolaşımını ve teknolojinin yeniden üretilmesini ve uygulanmasını içerir. Küresel çağda dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen politik, ekonomik veya sosyal faaliyetler başka yerlerdeki devletleri, şirketleri hatta bireyleri etkilemektedir (Yirmibeşoğlu,2017:1794).

Küreselleşme olgusu İkinci Dünya Savaşı sonrası ülkelerin ekonomilerinde serbestleşme yönünde aldığı kararlarla adımlarını atmaya başlamış olup teknolojik gelişmelerin perçinlemeleri sayesinde 1980'li yıllardan sonra giderek ivmesini arttırmıştır. Küreselleşme serbest ticaret temeline dayanmaktadır. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi yönünde atılan adımların birçok ülke tarafından benimsenmesiyle de küreselleşme hareketleri hız kazanmıştır. Küreselleşme, ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmelerini kayda değer bir biçimde etkilemekle birlikte organizasyon yapılarında ve süreçlerinde değişikliklere neden olarak hammadde, ucuz iş gücü, sermaye akışı ve üretimin yapısı gibi konulara nazaran kurumsallık, işletme esnekliği, etkin piyasa mekanizması ve gelişmiş ticari yeterliliğe sahip olma kavramlarının öneminin daha da artmasını sağlamıştır (Güllü,2011:1).

GATT/WTO'nun politikalarıyla birlikte ülke ekonomileri, global ekonomiye ihracat-ithalat, sermaye dolaşımı, doğrudan yatırım, teknolojik gelişmeler ve göç dalgalarıyla uyumlaşmışlardır. Küreselleşmenin ekonomik ayağını ise ticaret oluşturmaktadır. Küreselleşmenin ticarete etki etmesi ile gelişmiş ülkeler, ekonomik yönden kendi lehine sonuçlar alabilmekteyken, gelişmemiş ülkelere bu durum aleyhlerine işlemektedir. Bu nedenle ticarete küreselleşmeye uyum sağlayabilen Çin ve Hindistan gibi ülkelere refah düzeyinin artışları kıt kaynak kullanımında verimlilik elde edilmesiyle sağlanmıştır. Ayrıca küreselleşme dalgası ülkelerin birbirlerine olan bağımlılığının artmasına neden olarak politik, sosyal ve kültürel yeniliklerin de önünü açmıştır (Karluk,2013:461).

1.1. İHRACATIN TANIMI VE TÜRLERİ

Ticari malların veya hizmetlerin başka bir ülkeye satılmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, ihracat uluslararası pazarda, ürün satma eylemidir.

İhracat, ülkelerin kalkınmak ve ithalat giderlerini karşılamak için gerekli duyduğu döviz ihtiyacını elde etme biçimidir. Dış ticaret dengesi ihracat ve ithalatın ilişkisini açıklar. İhracatla elde edilen gelirlerin, ithalat sonucu ülke dışına aktarılan giderleri aşması istenir. Bu duruma ise dış ticaret fazlası denir. Ülkeler her zaman ekonomik nedenlerle dış ticaret fazlası vermek isterler. Ülkede refah seviyesinin artması için ihracat- ithalat ilişkisinde ihracatın daha büyük olması gereklidir. İhracatla birlikte uzmanlaşma meydana gelir ve ölçek ekonomileri elde edilir. Üretim artışlarıyla istihdam yaratılır (Balantekin,2006:2).

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nın İhracat Yönetmeliği'ne göre ihracat türleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

1.1.1. Ön İzne Bağlı İhracat

İhracat Rejim Kararı'nın, 22.12.1995 tarih ve 95/7623 sayılı 4 üncü maddesince bazı mallar kanun, kararname, ilgili mevzuat ve uluslararası anlaşmalarla ihracı yasaklanmış veya belli kamu kurum ve kuruluşlarının ön iznine bağlanmıştır. Bu mallar Tebliğ'in Ek'inde yer alan listede sıralanmaktadır. Ön izin alınmasının ardından ihracat mevzuatı hükümleri uygulanır (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde 6).

1.1.2.Kayda Bağlı İhracat

Bazı malların, ülke içindeki firmaların ve ihracatçılarımızın korunması, söz konusu malların ticaretteki stratejik önemi ve uluslararası anlaşmalardan gelen yükümlülükler nedeniyle kayda alınarak ihracı gerçekleştirilmektedir (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, 2019).

1.1.3.Kredili İhracat

İhracata konu mal bedelinin ilgili mevzuattaki süreleri aşacak şekilde yurda getirilmesi şeklinde yapılan ihracattır.

1.1.4.Konsinye İhracat

Kesin satışı daha sonra yapılması kaydıyla aracılara, komisyonculara malın gönderilmesi ardından alıcılara kullandırılmasıyla satışın yapılması işlemine dayanan ihracattır. Kısaca malın yurt dışındaki aracı yoluyla ithalatçıya tanıtılıp, kullandırılıp, satılması işlemidir (Gürsoy,2018:265).

İhracat tarihinden itibaren bir yıl içinde malın kesin satışının yapılması ve mal bedelinin kambiyo mevzuata hükümlerince yurda getirilmesi, satılmaması durumunda ise gümrük mevzuatı hükümlerince söz konusu malın yurda tekrardan geri getirilmesi gerekmektedir (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde 9).

1.1.5. Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım ve İhracat

Yurt dışı ticari fuarlara ve sergilere, ulusal düzeyde ülkeyi temsilen, bireysel olarak katılacak firma ve kuruluşlarca yurt dışına gönderilecek olan bedelli veya bedelsiz malların ve yurt dışında düzenlenen bilim, kültür, sanat veya tanıtım amaçlı fuar/sergi, konferans, seminer gibi etkinliklere kişi, firma ve kuruluşlarca gönderilecek bedelli veya bedelsiz malların yurt dışına çıkışıyla ilgili gerçekleştirilen ihracattır (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde 10).

1.1.6. İthal Edilmiş Malın İhracatı

İthalat rejimi kapsamında ithal edilip ülke gümrük sınırları içinde serbest dolaşıma girmiş, yeni veya kullanılmış malın ihracat rejimi kapsamında ihraç edilmesidir (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde 11).

1.1.7. Serbest Bölgelere Yapılacak İhracat

Serbest bölgeler, sınırları belirlenmiş bir alanın, bir ülkenin kendi coğrafi sınırları içinde yer almasına rağmen gümrük hattı dışında kalan, belirli ticari ve ekonomik faaliyetler için teşvik ve ayrıcalıkların sağlandığı alanlardır (Acar ve Karakaş,2017:22). Serbest bölgelere yapılacak ihracat ise ihracatı mevzuatına tabidir (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde 12).

1.1.8. Diğer İhracat Şekilleri

“Kayda bağlı ihracat, ticari kiralama yoluyla yapılacak ihracat, takas ve bağlı muamele kapsamında yapılacak ihracat, bedelsiz ihracat, transit ticaret ile savunma sanayii dışındaki alanlarda offset kapsamında yapılacak ihracata ilişkin usul ve esaslar Müsteşarlığın bağlı olduğu Bakanlıkça yayımlanan Tebliğlerle düzenlenir.” (İhracat Yönetmeliği, 2006:Madde 13).

1.2. İTHALATIN TANIMI VE TÜRLERİ

Küresel pazarlardan üretilmiş bir ürünü veya hizmeti satın almak ithalat olarak adlandırılır. Başka bir deyişle ithalat, gümrük mevzuatına uygun olarak yabancı ülke mallarının ülke sınırları içerisine getirilmesi, bedellerinin kambiyo mevzuatına dayanarak yurt dışına transfer edilmesidir (Gürsoy,2018:297).

İthalat politikamız katma değeri yüksek, teknoloji ağırlıklı, kalkınmayı destekleyen ve ihracata yönelik ürünleri desteklemek; yerli üreticimizin kullandığı ithal girdilerinde maliyet avantajı sağlayarak rekabet ortamını sağlamak, tüketicinin korunmasını ve haksız rekabeti engellemeyi amaçlar (Kaya ve Turguttopbaş,2012:9).

İthalat türleri bedelli, bedelsiz ve geçici ithalat olarak üçe ayrılmaktadır. Bedelli ithalat, İthalat Rejimi kapsamındayken, bedelsiz ithalat Gümrük Mevzuatı kapsamındadır.

1.2.1. Bedelli İthalat

Bir emtia veya değer bedelinin yurt dışına, ödeme şekillerinden herhangi biriyle transferi işlemiyle gerçekleştirilen ithalata denir. Bedelli ithalatta gümrük vergisi olabilir veya olmayabilir. Önemli olan malın bedelinin yurt dışına transfer edilerek veya yurt dışından kazanılan dövizlerle karşılanmasıdır (Kaya ve Turguttopbaş,2012:9).

Malın bedelinin ödeme şekillerini şu şekilde sıralanmaktadır; Akreditif Ödemeli, Mal Mukabili Ödeme, Vesaik Mukabili Ödeme, Kredili Ödeme, Peşin Ödeme, Bağlı Muamele, Özel Takas.

1.2.1.1. Akreditif Ödemeli

Akreditif, ihracatçı ve ithalatçı açısından oluşabilecek güvensizliği, ödeme süreçlerine bankanın dâhil olarak, taahhüdü ile ortadan kaldıran ödeme şeklidir. (Öztürk,2012:303) İthalatçının talimatıyla, ithalatçının bankasının süresi belirlenmiş bir vadede, belirli bir tutarın, akreditifteki şartlara göre hazırlanmış belgelerin ihracatçı tarafından ibraz edilmesiyle satıcıya ödemeyi taahhüt etmesine akreditif adı verilir (Gürsoy,2018: 82).

Akreditifte taraf sayısı dördür. Bunlar; amir (ithalatçı), amir bankası (ithalatçının bankası), lehtar (ihracatçı), teyit bankası (ihracatçıya akreditifi teyit eden banka)dır.

Akreditif ödeme şekline, açılış şekline ve özelliklerine göre üçe ayrılır: Ödeme şekline göre akreditifler; vesaik ibrazında ödeme akreditifi, vadeli akreditif, vadeli poliçe akreditifidir. Açılış şekline göre akreditifler; dönülebilir, dönülemez teyitli, dönülemez teyitsiz akreditiftir. Özelliklerine göre akreditifler; devredilebilir, kırmızı şartlı, karşılıklı, rotatif ve ihtiyat akreditifidir (Gürsoy,2018: 89). Akreditifler ithalatçı için ürünü istediği şartlarda temin etme garantisi, ihracatçı için mal bedelini tahsil edebilme garantisi tanıdığı için uluslararası ticarete en çok kullanılan ve en güvenilir ödeme yöntemlerinden biridir.

1.2.1.2.Mal mukabili ödemeli

Ticarete konu olan malın bedelinin, ihracatçı tarafından ithalatçıdan tahsilatı yapılmadan, ithalatçının malı teslim almasından sonra veya mal tesliminden sonra belirtilen vade bitiminde ihracatçıya ödenmesi yöntemidir. Vesaikler mallar ile ithalatçıya gönderilir ve bu vesaikler sayesinde ithalatçı belgeleri gümrüğe ibraz ederek malları teslim alır (Kaya ve Turguttopbaş,2012:81).

İthalatçı için uygun bir yöntem olmakla beraber ihracatçı için malın bedelini tahsil edememe gibi riskleri mevcuttur. Bu ödeme şeklinde ithalatçılar ihracatçıdan kredi almış gibi olurlar. Bütün risk ihracatçıda olduğundan dolayı bu ödeme şekli mali yönden kendisine ve alıcısına güvenen ihracatçılar tarafından kullanılmaktadır. Bu tür ödeme şekli genellikle uzun dönemler birlikte ticari alışveriş yapan firmalar tarafından kullanılmaktadır (Öztürk,2012:294).

1.2.1.3.Vesaik mukabili ödeme

İthalatçı ticarete konu olan malın bedelini ödedikten sonra vesaikleri alabilir ve bu vesaiklerle malını gümrükten çekebilir. Vesaik tesliminde malın mülkiyet hakkı ithalatçıya geçmiş olur. Vesaik mukabilinde bankalar ödeme yapılıp yapılmadığından sorumlu değildir. Bankalar sadece vekil görevi üstlenmektedirler. Vesaikin ödeme karşılığında teslim edilmesi ve poliçe karşılığında teslim edilmesi şeklinde ikiye ayrılan bir ödeme türüdür (Ekşi,2017:144-145).

Bu ödeme şeklinde ithalatçı mal bedelini ödeyip gümrükten malları çekmeye gittiğinde sözleşmede belirtilen kalite ve özelliklerden farklı şekillerde siparişe karşılaşabilir. Bu durumda malın bedelini ödemiş fakat istediği malı temin edememiş olur. Sözleşme taraflar arasında yazılı olarak yapılmışsa, zabıta birlikte ithalatçı ihracatçı

için dava açabilir. İhracatçı ise malı ve vesaiki göndermesine rağmen ithalatçının malı gümrükten çekmekten vazgeçme riski ile karşı karşıya kalabilir (Ekşi,2017:146).

1.2.1.4.Kredili ödeme

Bu ödeme türünde malın vade ile satılması durumu söz konusu olduğundan vesaiklere ek alıcının bankası ya da alıcının kendisine poliçe keşide edilmektedir. Poliçenin bağlı olduğu tarafın onayından sonra vesaik alınabilir ardından mal gümrükten çekilmeye hazır hale gelir. Peşin ödeme hariç ödeme şekillerinde kullanılabilir. Kabul kredili vesaik mukabili, kabul kredili akreditif, kabul kredili mal mukabili olmak üzere üçe ayrılır (Durukanoğlu,2008:121).

1.2.1.5.Peşin ödeme

Alıcı mal bedelini mallar yüklenmeden önce gönderir. Mal bedeli satıcı tarafından alındıktan sonra mallar gönderilir. Alıcı için risk yüksektir. Sipariş ettiği malın faturada istediği özelliklerde gelmeme riski vardır.

1.2.1.6.Bağlı muamele

Mal veya hizmet ithalinin bedelinin karşılığının bir mal veya hizmetin ihracıyla sağlanmasıdır (Çakmakçı,2018:28).

1.2.1.7.Takas

Değerlerinin eşit olduğu kabul edilen iki malın herhangi bir kambiyo işlemi gerçekleştirilmeksizin değiştirilmesi işlemidir. Bu işlemin iki ülke arasında gerçekleşmesi gerekir. İki den fazla ülke olması durumunda bağlı muamele olmaktadır (Kaya ve Turguttopbaş,2012:85-86).

1.2.2. Bedelsiz İthalat

Yurt dışında kazanılan döviz ve tasarruflarla alınan bedeli için yurt dışına herhangi bir döviz transfer işlemi gerçekleştirilmeyen fakat ithalatında zorunlu gümrük vergilerinin ödenmesini gerektiren ithalat işlemidir (T.C. Ticaret Bakanlığı,2019).

1.2.3. Geçici İthalat

Serbest dolaşıma girmemiş bir eşyanın ithalat vergilerinden kısmen veya tamamen muaf olarak Türkiye gümrük bölgesi içerisine getirilerek yıpranma payı dışında olduğu

gibi ticaret politikası önlemlerine tabi olmaksızın ihracına olanak sağlayan kısaca ihraç etmek için yapılan ithalattır (T.C. Ticaret Bakanlığı,2019).

1.3.TRANSİT TİCARET

Transit ticaret başka bir ülkedeki alıcıya ürün satmak için malı herhangi bir ülkeden alıp satma işlemidir. Bir malın yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik olan bir firmadan ya da antrepodan satın alınarak, bir firmaya ülkemiz üzerinden transit veya doğrudan serbest bölgede veya yurt dışında yerleşik bir firmaya ya da antrepoya satılmasıdır (İhracat Yönetmeliği,2006:Madde:4-n).

Denize bağlantısı olmayan ülkelerin uluslararası ticaret işlemleri transit ticaret gerektirir. Söz konusu ülkelerin ticarete konu olan mallarını ticari ortağı olan ülkelere teslim etmeleri için genellikle coğrafi komşusu olan üçüncü ülkeden geçirmesi gerekebilir. Bu gibi durumlarda transit ticaret, uluslararası ticaret koridorlarının bir bölümünü içerir. Denize doğrudan erişimi olan bazı ülkeler de bazı durumlarda ticari ve lojistik verimliliği sağlamak amacıyla transit ticaretini geliştirmek isteyebilmektedirler (Lim,2017:192).

2.ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞME SÜRECİ

16., 17. ve 18. yüzyılda dünya ticareti çok önemli bir ivme kazanmıştır. Her yüzyıl önemli bir artış göstererek 19. yüzyıldan itibaren çok hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 19. yüzyılda neredeyse yüzde 4 oranında bir büyüme hızı yakalamıştır (O'Rourke ve Williamson, 2004:4). Haberleşme ve ulaşımdaki güçlüklerin azalması, sermaye akışlarında meydana gelen artışlar ve ticareti kısıtlayan maliyet faktörlerinde azalışlar dünya ticaretinin bu denli büyüme ivmesine girmesinde etkili olmuştur.

Dünyanın bir bütün haline gelmesine diğer bir ifadeyle küreselleşmeye (globalleşmeye) etki eden 3 ana faktör üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, taşımacılık ve haberleşmenin; demiryolları, vapurların ve telgrafın oluşturduğu yeniliklerle bir devrim içerisine girmesi ve ticarete oluşan maliyetleri önemli derecede azaltmasıdır. İkincisi, Adam Smith, David Ricardo gibi ekonomistlerin piyasaya

müdahale etmeyen ve sermaye birikimine engel olmayan devlet fikri ile öne sürdüğü iktisadi düşüncenin devletler tarafından kabul görmesi ile ticaret kısıtlamalarını azaltma yönünde attıkları adımlardır. Son olarak 1870'lerin sonlarına doğru altın standardının kabul edilmesiyle uluslararası sermaye hareketlerinin hız kazanmasıdır (Rodrik,2011:22).

Ekonomik anlamda büyümenin hızlı olduğu, üretim artışı ve sermaye akışında gelişmelerin yaşandığı 1890-1914 yılları arasında, ülkelerin para birimlerinin değerini altına sabitlemesi ile gerçekleştirilen sisteme Altın Standardı sistemi denilmektedir (Ekodialog, t.y.). Bu sistem sayesinde para, ülkeler arasında serbestçe hareket edebilmektedir. Altın standardına göre dış ödemeler dengesinde açık veren ülkeler, ticaret yaptığı ülkeler karşısında altın kaybetmekte ve para arzında azalma olmaktadır. Açık veren ülkelerde yurtiçi fiyatların düşmesine ve kredi faiz oranlarının yükselmesine yetersiz sermaye neden olmaktadır (Rodrik,2011:30). Altın standardında, para politikalarını uygulama konusunda sınırlamaların olması, ülkelerin altın rezervlerinin kısıtlı olması ve altındaki üretim ve stok dağılımının asimetrik olması yaşanan olumsuzluklardır. Birinci Dünya Savaşı'nın altın standardı sisteminin çöküşünde çok etkili olmasının nedeni ülkelerin para basarak yüksek harcamalarını finanse etmeye çalışmalarıdır. Savaş sonunda ülkelerde enflasyon yükselmiş, işsizlik artmış, arzda azalmalar yaşanmıştır. İngiltere cari açık vermeye başlamış bu nedenle altın standardında rezerv para kabul edilen İngiliz sterlinine güven kaybı yaşanmıştır. Bu nedenler ülkelerin altın para standardını terk etmesine neden olmuş, savaş sonrasında ülkeler bu sisteme tekrar geçmek için denemeler yapsa da rekabet şartlarında ve pazar yapısında meydana gelen değişiklikler nedeniyle sisteme tekrar geçiş yapılamamıştır. 1929 Büyük Bunalımıyla da altın standardı tamamen ortadan kalkmış, ülkeler döviz piyasalarında paralarını serbest dalgalandırmaya bırakmışlardır. Böylece altın standardı sistemi son bulmuştur (Çağlar ve Dışkaya, 2018:5,7-8).

1939-1945 yılları arasında patlak veren II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaret ve beraberinde gelen dış yatırımlar, uluslararası sermaye akımları ülkelerin küresel ekonomide oluşan kardan ve iş hacminden pay alma isteklerini artırmıştır. Ülkeler dünya çapında oluşan üretim hacminin bir kısmını gerçekleştirmek ve küresel ekonomiye uyum sağlamak için birbirleri ile rekabet içine girmişlerdir. Bu rekabet ortamı ve ülkelerin birbirlerine uyumu ve ortak hareket etme stratejileri, çok ulusluluğu beraberinde

getirmiştir. Bunlardan ilki ticareti engelleyici kısıtlamaların, gümrük tarifelerinin azaltılması ve kaldırılması ile bütünleşik küresel bir dünya ekonomisi olma çabasıdır. İkinci durum, coğrafi ve ekonomi-politik açıdan uyum içinde olan ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri çok taraflı entegrasyonlardır. Bu uyumlaşma çabalarına da bölgeselleşme adı verilmektedir (Kıratlı,2018:5).

2.1. GÜMRÜK TARİFELERİ VE TİCARET GENEL ANLAŞMASI (GATT)'NİN KURULMASI

İkinci Dünya Savaşı bitmeden, 1-22 Temmuz 1944'te, savaş sonrası yaşanan sıkıntıları çözüme kavuşturmak, küresel sermaye hareketlerindeki sıkıntıları gidermek, döviz kurlarını dengeye sokmak, uluslararası ticareti serbestleştirmek amaçlarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Bretton Woods kasabasında, Türkiye dâhil olmak üzere 44 ülke tarafından Bretton Woods Konferansı toplanmıştır. Konferansta İngiltere'yi temsilen J.M.Keynes ve Keynes Planı, Amerika Birleşik Devletleri'ni temsilen Hazine Bakanı Harry Dexter White ve White Planı, ana tema olmuştur. Bu iki planın tartışılması ardından Bretton Woods İkizleri olarak adlandırılan ve yeni ekonomik dünya sisteminin temellerine oturacak olan iki kuruluş oluşturulmuştur. Bunlar; Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası olarak adlandırılan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD)dır (Karagül, 2017:33).

Bretton Woods Sistemi'nde her ulusun parası dolara, dolar da altına sabitlenmekteydi. Böylece bütün para birimlerinin dolaylı yoldan altın paritesi bulunmaktaydı. Doların bu sistem içerisindeki önemi Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer devletlere göre ekonomik yönden üstün olmasıdır (Seyidoğlu, 1996:497). Bretton Woods Sistemi 1960'lı yıllarda sarsılmış, 1973 yılında ülkelerin paralarını serbest dalgalanmaya bırakmasıyla sona ermiştir. Bu yıkılıştaki etkili olan faktörler (Bayraktutan ve Barışık,2013:146-147);

- Sistemde ana rezerv para olan Amerikan dolarının likidite sorunu,
- Sistemin altına bağlı olması ve Amerika'nın dış açıklığına çözüm olarak dolar arzını arttırması, bu nedenle ilerleyen dönemlerde altın konvertibilitesini sürdürmekte yaşayacağı sorunlara duyulan güvensizlik,

- Ülkelerin dış borçlarını ödemede kullandığı doları elde etme gerekliliği varken Amerika Birleşik Devletleri'nin böyle bir sorun karşısında emisyon yapmasının yeterli olması ve bu imtiyazın sona erdirilmesi için altın standardı sistemine geri dönüşün savunulması,
- Dış dengesizliklerde devalüasyon ve revalüasyon kararlarının uzun aralık ve yüksek oranlarda yapılması,
- Sistemin az gelişmiş ülkelerin kalkınma gereksinimlerinde, serbest ticaret ve sınırsız konvertibilitenin nedeniyle, yetersiz kalmasıdır.

Bretton Woods Sistemi Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası ile yeni dünya sisteminin mali ayaklarını oluştururken, batı ülkeleri ticaretteki durgunluğun önüne geçmek için ise 1947-1948 yıllarında Havana Küba'da Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO)'yu kurmaya karar vermişlerdir. Fakat ITO, bazı ülkelerin ekonomi politik çıkarlarına uymadığı gerekçeleriyle sanayileşmiş ülkelerin yasama organı engeli ile karşı karşıya kalmış ve kuruluş süreci gecikmiştir. Bu sürede belirli emtialarda tarife indirimine gitmek için 23 ülke 1947 yılında Cenevre'de, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nı (GATT) oluşturmuşlardır. Geçici süreyle onaylanan GATT anlaşması, ITO'nun yasama engellerini aşamaması nedeniyle kalıcı hale gelmiştir (Çeştepe,2013:238).

Dünya ticaretini serbestleştirmek için kurulan ilk kapsamlı entegrasyon GATT, 1948'de yürürlüğe girmiştir (Kıratlı,2018:5). Devletlerin ticareti serbestleştirme çabaları ticarete yönelik müdahalelerin eşanlı veya kademeli bir şekilde ortadan kaldırmasına dayanır. Ülkelerin dış ticaret politikasına müdahale için kullandığı araçlar, tarifeler ve tarife dışı araçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Gümrük tarifeleri fiyatlar üzerinden gerçekleşmektedir. Tarife dışı araçlar; miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, görünmez engeller ve gönüllü ihracat kısıtlamalarıdır (Seyidoğlu,1996:109). Ülkeler tarafından öncelikle kendi bebek sanayilerini korumak, desteklemek ve cari açık oluşmasına engel olmak gibi amaçlarla oluşturulan gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamaları, uluslararası ticaretin serbestleşmesinin önündeki engellerin en önemli faktörleridir. Bundandır ki uluslararası ticareti serbestleştirmek denilince tarifeler ve miktar kısıtlamalarını kaldırma çalışmaları akla gelen ana konudur. GATT da bu araçları kullanarak dünya ticaretinin önündeki engelleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

GATT'ın dört temel prensibi bulunmaktadır. Bunlar (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009:5-6);

-En Çok Kayrılan Ülke Kuralı, bir ülkenin ticaret yaptığı başka bir ülkeye karşı o ülkenin avantajına uyguladığı bir rejimi diğer üye ülkelere de ayırım gözetmeksizin uygulaması gerekliliğidir.

-Ulusal Muamele Kuralı, ülke içerisinde yerli ve ithal mallara ilişkin düzenlemelerde ayırım yapılmayacağıdır.

-Gümrük Vergilerinin İndirilerek Konsolide Edilmesi, üye ülkelerin bağlı oranlar denilen taviz listesindeki oranları aşmamasıdır.

-Tarifeler Yoluyla Koruma, korumaların tarife yoluyla yapılmaktadır. İstisnalar hariç tarife dışı engellerin yasaklanması, tarifelerin de azaltılmasını amaçlamaktadır.

Ülkelerin neo liberal dış ticaret politikalarına yönelmeleri ve dünya ticaretinin önündeki engelleri aşma çalışmaları için GATT kapsamında toplamda dört konferans ve dört round gerçekleştirilmiştir (Şahinöz, 2002:1).

1. 1947 Cenevre Konferansı
2. 1949 Annecy Konferansı
3. 1951 Torquay Konferansı
4. 1956 Cenevre Konferansı
5. 1960-61 Dillon Roundu
6. 1964-67 Kennedy Roundu
7. 1973-79 Tokyo Roundu
8. 1986-93 Uruguay Roundu

Uruguay Roundu'na kadar gerçekleşen yedi müzakerede amaç gümrük vergilerini azaltmaktır. Uruguay Roundu turlarında bu amaca ek olarak küresel ticaret kaidelerine güç kazandırmak amaçlı üye ülkelerin tümünün onayladığı 29 anlaşma kabul edilmiştir. Uruguay Roundu'nun sonuç bildirgesi 120 ülke tarafından 1994 yılında Marakeş'de imzalanmıştır. Uruguay Turu ile Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları

Anlaşması (TRIPS) müzakerelerle kabul edilmiş, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) GATT'ın yönetmeliğe dâhil edilmiştir (Özlük,2018:372).

2.2. TİCARETLE İLGİLİ FİKRİ VE SİNAİ MÜLKİYET HAKLARI ANLAŞMASI (TRIPS)

Fikri mülkiyet hakları, temel olarak Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO) tarafından yürütülen bir dizi antlaşma ile uluslararası düzeyde düzenlenmiştir. Bu antlaşmalar Paris Sözleşmesi, Sınai Mülkiyetin Korunması ve Bern Sözleşmesi, Edebi ve Sanat Eserlerinin Korunmasını içermektedir. 1970'lerden başlayarak, gelişmiş ülkeler WIPO tarafından yönetilen anlaşma sisteminin teknoloji temelli endüstrilerini yeterince koruyamadığı endişelerini dile getirmiştir. Bu endişe, gelişmiş ülkelerin fikri mülkiyet haklarını daha büyük uluslararası ticaret çerçevesine dâhil etmek amacıyla GATT'da değişikliklerin yapıldığı Uruguay Turunu ateşlemiştir (Fox, 2019:7). 7 yıl süren GATT Uruguay Round'u ardından TRIPS kabul edilmiştir.

TRIPS, fikri ve sınai mülkiyet haklarını birleştirmiş, fikri mülkiyet hakları olarak tek çatı altına almıştır. Fikri haklara belirli koruma standartları getirilmiştir ve bu standartlara uyulmaması halinde ekonomik ve ticari yaptırımlar söz konusu olmaktadır (Semiz, 2011:512). Çerçeve bir anlaşma olan TRIPS'in amacı, ticaretin önündeki engelleri azaltarak küresel ticaret hacminin artmasına yardımcı olmak, fikri mülkiyet haklarının korunması için asgari standartlar getirmek ve bu kuralların ticareti engellememesini sağlamaktır. Asgari standartlara üye ülkelerin uyması gerekmektedir (Telif Hakları Genel Müdürlüğü, t.y.).

2.3. HİZMETLER TİCARETİ GENEL ANLAŞMASI (GATS)

GATS, 1995 yılında Uruguay Turu çok taraflı ticaret müzakerelerinin sona ermesiyle kabul edilmiştir. GATS ürün ticaretine uygulanan geleneksel ticaret anlaşmalarının aksine eğitim, telekomünikasyon, sağlık ve benzeri hizmetlerdeki küresel ticareti serbestleştirmek için yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Hizmetlerdeki ticaretin giderek daha yüksek düzeyde bir serbestleşme seviyesine ulaşılması amaçlanmaktadır (Arnold ve Reeves,2006:315).

Hizmetlerin, geleneksel olarak ulaşım ve uluslararası iletişim gibi birkaç istisna dışında, aynı anda tedarikçilerin ve tüketicilerin varlığını gerektiren ekonomik olmayan bir faaliyet olduğu düşünülmektedir. Ancak, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, özellikle yeni iletişim teknolojilerinin etkisi ve hizmetlerin siyasi ekonomik reformları, hizmetlerin ticaretini ciddi ölçüde arttırmıştır (Bakhouya,2017:57).

Hizmet ticaretinin kurallarını ve çerçevesini ele alan ilk çok taraflı anlaşma GATS, üç bölümden oluşmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı,2009:14):

1. Tarafların tümüne uygulanacak ana kurallar
2. Özel durumlara sahip bazı hizmet sektörleri için ekler ve kararlar
3. Ülkelerin üstlendiği özel yükümlülükleri içeren taahhüt listeleri

GATS'ın iki temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; ayrımcılık yapmama ve şeffaflıktır. GATS, şeffaflığı arttırmak için hükümetlerin hizmetlerle ilgili tüm düzenleyici yasaları yayınlamasını ve diğer üye devletlerin çeşitli hizmet sektörleri için geçerli olan ulusal düzenlemeler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak için izin vermelerini gerektirir (Bakhouya,2017:58).

2.4. DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ (DTÖ)

1947 yılında Bretton Woods Sistemi ile Uluslararası Ticaret Örgütü-ITO devletlerce onaylanıncaya kadar geçen sürede geçici olarak kurulan fakat ITO onaylanamayınca sürekli hale gelen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-GATT, Uruguay Roundu görüşmeleri sonunda 1955 yılında tam teşekküllü bir örgüte, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüştürülmüştür (Akman ve Yaman, 2008:5).

DTÖ, ülkeler arasındaki ticaret kurallarını ele alan tek küresel uluslararası örgüttür. 164 üyesi bulunan DTÖ, dünya ticareti ile ilgili ulusların büyük kısmı tarafından müzakere edilen, imzalanan ve parlamentolarında onaylanan anlaşmaları özünde bulundurmaktadır. Amaç, ticaretin mümkün olduğunca sorunsuz, tahmin edilebilir ve serbestçe akmasını sağlamaktır (World Trade Organization,t.y).

DTÖ'nün en önemli ilkeleri olan en çok kayırlan ülke kuralı ve ulusal muamele kuralı GATT'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne aktarılmıştır. Bu ilkeler haricinde Dünya

Ticaret Örgütü, saydamlık, mal ve hizmet piyasalarına girişlerin öngörülmesi ve yaygınlaştırılması ilkelerini bünyesinde bulundurulur. Saydamlık ilkesi gereği üyelerine ticaret, fikri mülkiyet, hizmet ticareti özel anlaşmaları ile getirdiği kurallar gibi konularda tam anlaşılırdır (Çeştepe,2013:249-250).

DTÖ ticareti serbestleştirme ilkelerini ve istisnalarını açıklamak, anlaşmazlıkları çözmek için prosedürler belirlemek gibi amaçlara hizmet ederken bünyesinde mallara, hizmetlere ve fikri mülkiyetlere ilişkin anlaşmaları bulundurmaktadır. DTÖ anlaşmalarının temel yapısı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmalarının Temel Yapısı

	Dünya Ticaret Örgütü’nü Kuran Anlaşma		
	Mal	Hizmet	Fikri Mülkiyet
Temel İlkeler	GATT	GATS	TRIPS
Ek Detaylar	Diğer Mal Ticareti Anlaşmaları ve Ekleri	Hizmetlerle İlgili Ekler	
Pazara Giriş Taahhütleri	Ülkelerin Taahhüt Listeleri	Ülkelerin Taahhüt Listeleri ve En Çok Kayrılan Ülke İstisnaları	
Anlaşmazlıkların Çözümü	Anlaşmazlıkların Çözümü		
Şeffaflık	Ticaret Politikası Gözden Geçirilmesi		

Kaynak: World Trade Organization, “Understanding the WTO: The Agreements”, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm, (24.09.2019)

Bağlayıcılığı yüksek ve dünyaca kabul edilen DTÖ Antlaşmaları, bu niteliğinden ötürü devletlerin ticaret, gümrük, fikri haklar ve vergi konuları ile ilgili kanunlarının bu anlaşmalara uygun nitelikte hazırlanmasını gerektirmektedir (Utaş,2019:5).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

Ülkeler dış ticaretlerine yön verirken bazı politikalar uygulayarak genel ülke ekonomisini iyileştirme çabalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu nedenle ülkeler bazı dönemlerde korumacı, bazı dönemlerde serbestleşme yanlısı politikalara yönelmişlerdir. Türkiye de ülke kalkınmasını artırma amaçlı olarak ithal ikameci politikalar, ihracatı teşvik politikaları ve karma dış ticaret politikalarını uygulamıştır. Ülke ekonomisinin alt yapısı, sermaye yetersizliği, teknolojik gelişmeler, döviz kurlarında yaşanan hareketler, çeşitli ekonomik ve siyasi anlaşmalar, üretim sektörünün altyapısı gibi faktörler zamanla dış ticaret yapmayı etkilemiş ve ihracatın ithalata olan bağımlılığında söz sahibi olmuşlardır.

1. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ VE POLİTİKALARI

Bir tür ekonomi politikası olarak ödemeler bilançosunda, cari işlemler hesabındaki ihracat, ithalat kalemlerine olan hükümet müdahalelerine dış ticaret politikaları denilmektedir. Bu müdahaleler sadece mal ticaretini değil hizmet, sermaye ve turizm gibi ekonomik hareketleri de kapsamaktadır. Dış ticaret politikaları ekonomi politikalarının bir aracıdır (Akçay,2014). Devletler ihracat ve ithalatı özendirme, sınırlama getirme ve şartlarını düzenleme gibi nedenlerle dış ticarete müdahalelerde bulunurlar.

Ödemeler dengesizliklerindeki açıkların kapatılması, hazineye gelir sağlamak, iktisadi kalkınmayı sağlamak, yurt içi sanayiye korumak, piyasa aksaklıklarını önlemek, fiyat istikrarını sağlamak, kamu ahlakını, güvenliğini ve canlıları korumak, dış ülkelerle ilişkileri iyileştirmek ve monopol gücünden yararlanmak için devletlerin almış olduğu kararları ve tedbirleri dış ticareti etkiler (Kaya,2012:7-8). Dış ticarete müdahale araçlarına dış ticaret politikası araçları denilmektedir. Bunlar (Gün,2017);

- **Gümrük Tarifeleri:** Ticarete konu malların ülkenin gümrük hattına girişinde alınan vergilerdir.

- **Tarife Dışı Araçlar:** Miktar kısıtlamaları, tarife benzeri faktörler, gönüllü ihracat kısıtlamaları, görünmez engeller yoluyla müdahale yöntemleri olup genellikle döviz çıkışını engellemek amaçlı ithalatı kısıtlamak için yapılırlar.
- **İhracatın Özendirilmesi:** İhracatı özendirerek ülkeye döviz girişi sağlamayı teşvik etmek için gerçekleştirilir.
- **Bağlı Ticaret:** Ticari sözleşme yapılan iki ülke arasında ihracatçı ülkenin ihracat bedeli olarak ithalatçı ülkeden farklı bir işlem talep etmesi şeklinde gerçekleşir.

Türkiye’de dış ticaretin serbestleşmesine yönelik hareketler 1980 öncesinde başlamışsa da “İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme” stratejisinden “İhracata Yönelik Sanayileşme” stratejisine 24 Ocak kararları ile geçiş başlamıştır. Kendisine “İhracata Yönelik Büyüme” modelini hedef alan Türkiye, ulusal para biriminin döviz cinsinden değerini düşürmek ve ülke içindeki sermaye sahiplerinin ülke içi talepler yerine, yurt dışı taleplere yönelmesini destekleme gibi politikalara başvurmuştur. Bu politikalar beraberinde ithalatın serbestleşmesini, ülke içi üretilen malların yurt dışı mallar ile mukayeseye girmesini, ihracata sağlanan teşvikler ile ihracatın özendirilmesini ve uluslararasıda gerçekleşen yarışın ülke içine de taşınmasına yol açmıştır (Ateş ve Bostan,2007:1-2).

Bu değişim süreci ve uygulamalar ihracatın hızla artmasına yol açmıştır. Fakat 1981 yılı sonrasında gerçekleşen liberalizasyon, ithalatın ihracat oranından fazla yükselmesine ve ihracatın ithalatı karşılayamamasına neden olmuştur. Sonuç olarak dış ticaret açığı meydana gelmiştir (Saçık,2009). Türkiye’de ticaretin serbestleşme süreçleri, bu süreçlerin ihracat ve ithalata olan etkisi “2.2. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşundan İtibaren Uygulanan Dış Ticaret Politikaları ve Dış Ticaret Yapısı” başlığı altında daha detaylı olarak dönemler itibariyle incelenecektir.

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAN İTİBAREN UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET YAPISI

Uluslararası ticaret ülkelerin büyümesi, gelişip kalkınması için çok önemli bir faktördür. Uygulanan politikalar da dış ticaret üzerinde önemli ölçüde etki göstermektedir. Dönemler itibariyle uygulanan politikalar ekonomik ve siyasi etkenler nedeniyle çeşitlilik göstermektedir.

2.1. 1923-1929 CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonomiyi etkileyen dolayısıyla dış ticaret politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında rol oynayan 2 ana etken mevcuttur. Bu önemli iki etken Lozan Anlaşması ve İzmir İktisat Kongresidir.

Bu dönemde Lozan Anlaşması'nın ticaret sözleşmesi nedeniyle gümrük vergileri değiştirme yetkisi 1929'a kadar bulunmadığından, devlet eliyle liberal iktisat politikaları uygulanmaya çalışılmıştır. Yerli sanayiye 1929'a kadar etkili bir biçimde korumak mümkün olmadıysa da ithal mallara tüketim vergisi koyulmuş veya yerli sanayi üretimine destek verilerek ve vergilerden muaf bırakılarak korumacı önlemler alınmıştır. 1929 yılında Gümrük Kanunu çıkarılarak yerli endüstrilerin korunması için ithalat vergileri yükseltilmiştir. 1929'da ithalat mallarındaki vergi oranı %26'dan, 1930'da %38 e kadar yükseltilmiştir (Tüyen,2015:159-168).

1923-1929 arasında gerçekleşen sosyal, siyasi, hukuki etkenler ekonomi politikalarının sorunlara çabuk cevap veren önlemler getirmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyetin ilk yılları politikalarında önemli derecede etki sahibidir (Oğuz ve Bayar,2003:5).

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te toplanmıştır. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı kongreye tüccar, sanayici, esnaf, çiftçi ve işçi temsilcilerinden oluşan 1135 üye katılmıştır (Tarihi Bilgi,2019). Yerli üretimin teşviki, lüks mallarda ithalattan kaçınmak, tekelci uygulamalara izin verilmemesi, çalışma özgürlüğü ve girişim, ekonomiye ters düşmemek şartıyla yabancı sermayeye izin verilmesi kongrede kararlaştırılan kararlardır. 1924'te ihracata yönelik sanayilerin hammadde temininde

gümrük vergisi muafiyeti sağlanmıştır. Hükümet gelirinin %28,6'sını sağlayan Aşar vergisi, 1925'te kaldırılmış vergi yükü köylüden alınıp toprak sahipleri ve kentlilere yansıtılmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması ile hükümetin gelir kaybı oluşmuş, bu nedenle Osmanlı'dan kalan bazı tütün, şeker, ispirto, kibrit gibi ürünlerdeki tekellerin millileştirilmesi sağlanmıştır. 1925'ten sonra etkisini göstermeye başlayan korumacı ve ithal ikameci politikalar; yerli üretimi teşvik etme, lüks mallarda ithalattan kaçınma şeklinde alınan kararların dış ticaret politikalarına yansımalarıdır (Tüyen,2015:164-167; Kal'a,1998:3307).

Ekonomik anlamda gelişme ve iktisadi kalkınma sağlamak için öncelikli hedef sanayileşme olmak üzere tarım ve hizmetler sektörlerinin gelişmesi gerekmiştir. Sanayi kuruluşlarının desteklenmesi ve korunması amacıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmıştır. Kanuna göre sınıflara ayrılan sanayilerin belirlenen önem derecesine göre ayrıcalıklara sahip olmaları istenmiştir. Yerli sanayiye ucuz devlet arazisi temini, ulaştırma ve lojistik destekler, vergi muafiyetleri, sermaye birikimine devlet desteği verilmekle beraber 1929 yılından itibaren uygulanmaya başlanan yüksek gümrük vergileri ile yerli sanayi, rekabetten korunmaya çalışılmıştır (Coşkun,2003:75).

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan kuruluşlar, 1927 yılında yapılan sayıma göre küçük atölye tipi ve küçük aile işletmelerinden oluşan sanayi olarak sayılamayacak sayıda tarım, hayvancılık ve madencilikle ilgili kuruluşlardır. Bu kuruluşların sadece %32,5'i sanayi niteliğinde kuruluşlardır (Başkaya,2004:64-65 Aktaran Özçelik ve Tuncer,2007:258).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bütün bu alınan iktisadi, ekonomik kararların temelinde temel tüketim mallarında ve ara mallarda ithal ikamesi yapıp yurtiçi üretime yönlendirilmesi istenmiştir. Bu amaçla demir, pamuk, akaryakıt, kömür, un üretimine öncelik verilerek dışa bağımlılığın azaltılması istenmiştir. Bu gayeye Atatürk'ün "*Ekonomik kalkınma, Türkiye'nin, hür, müstakil daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin bel kemiğidir*" sözünde vurgu yapılmıştır (Coşkun,2003:75).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki dış ticaretin gelişimi Tablo 2'de gösterilmeye çalışılmıştır.

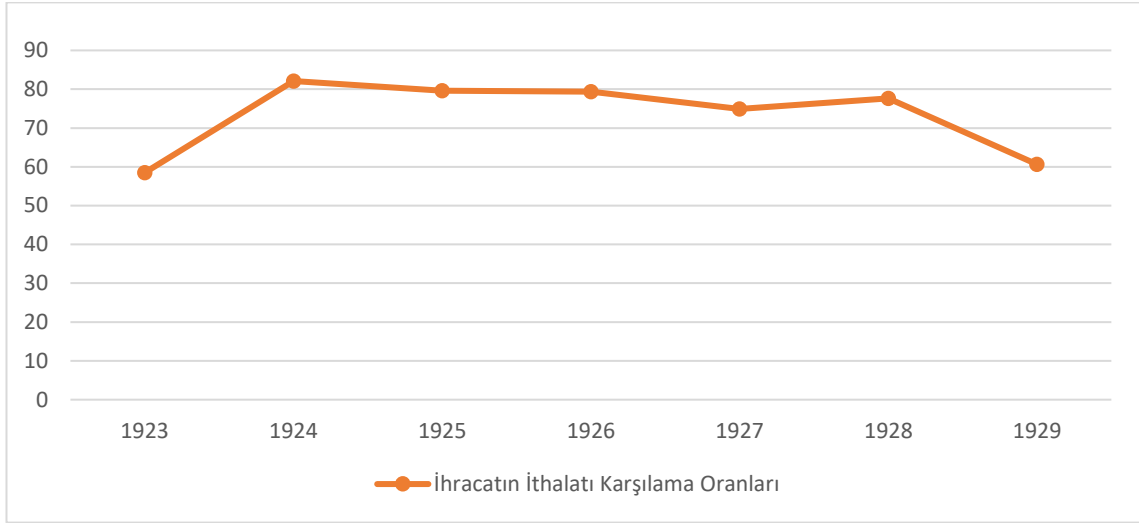
Tablo 2: 1923-1929 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşılaşma Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385	60,6

Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

Tablo 2’de verilen yıllar arasında ihracat yaklaşık 51 milyon dolar ile 103 milyon dolar arasında seyrederken ithalat yaklaşık 87 milyon dolar ile 129 milyon dolar arasında seyretmiştir. Verilere göre ithalat değerleri ihracat değerlerinden fazla durumdadır. 1923’te Türkiye’nin ihracatı yaklaşık olarak 51 milyon dolar, ithalatı ise 87 milyon dolar civarında seyretmiştir. 1923 ile 1924 arası Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulanan politikalarla birlikte ihracat ve ithalat seviyelerinde artış görülmüştür. 1923’ten 1924’e ihracat %62,3, ithalat %15,6 artmıştır. Bu yıllarda ihracat ithalattan daha fazla yükseldiği için dış ticaret açığı yaklaşık olarak 36 milyon dolardan 18 milyon dolara düşmüştür. 1927 yılında dış ticaretimizin belirgin bir şekilde daralmaya girdiği görülmektedir. Bunun sebepleri olarak dünya ülkelerinin büyük dünya bunalımını yaşaması ve hükümetin gümrük vergisi oranlarını yüksek düzeyde arttırmasıdır. 1923-1929 yıllarında liberal politikalar benimsenmesinden dolayı, dış ticaret hacmi dalgalı bir seyir göstermiştir.

Şekil 1:1923-1929 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tük dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı dış ticareti yorumlamada önemli göstergelerdendir. İthalatın ne kadarının ihracat ile karşılandığını göstermektedir. Oran 100'den büyükse dış ticaret fazlası verilmekte, 100'den düşük olması durumunda dış ticaret açığı verilmektedir (Piyasa Rehberi, 2019). Şekil 1'den görüldüğü üzere ihracatın ithalatı karşılama oranı en yüksek, dış ticaret açığının en az gerçekleştiği yıl olan, 1924'te gerçekleşmiştir. Oran en düşük 1929 yılında gerçekleşmiştir. Bu oranın nedeni olarak Büyük Dünya Ekonomik Buhranı ile ihracatın %15,2 azalmış, ithalatın %8,7 artmaya devam etmiş olması gösterilebilir.

2.2. 1930-1939 KORUMACILIK VE DEVLETÇİLİK YILLARI

1929 Büyük Dünya Buhranı tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Hükümetler de ister istemez ekonomiye müdahale etme durumunda kalmışlardır. 1929 Buhranı ve 1929 yılında ithalata gümrük vergisi konulabilmesi gibi faktörlerin etkisi ve 1930-1939 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik durumu, sermaye yetersizliği, devletçi sanayileşme-korumacı politikalar izlemesine neden olmuştur.

1929 Büyük Dünya Buhranı'nın etkisinin yanında aynı yılda Lozan Anlaşmasının getirdiği birtakım ekonomik kısıtlamaların süresinin bitmesi ve Osmanlı'dan kalan borçların ödenmeye başladığı dönemin bir arada gerçekleşmesi hükümetin ekonomiye

daha çok müdahalesine yani devletçi politikaların uygulanmasında hızlandırıcı bir etki yapmıştır (Boratav,2016:43).

Bu dönemde dış ticaret açığından kaçınmak ve açığı engellemek için ticaret yapılan ülkelerle anlaşmalar yapılması, yerli üretimi mevcut olan ürünlerin ithalatına kota konulması, Türkiye’den ihracat yapılan ülkelere mal ithal edilmesi gibi politikalar uygulanmıştır (Tesbi, t.y.). 1930 yılında “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”, “Türkiye Kambiyo Kontrol Rejimi”, “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu”, “Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun” uygulamaya konulmuş, 1931’de Merkez Bankası kurulmuştur. Ayrıca bu yılda ithalata kota, ihracata denetleme getirilmiş böylece dışa bağımlılığı azaltmak için ilk korumacı yaklaşımlar gerçekleştirilmiştir.1932 yılında sanayiye desteklemek için Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. 1933’de de Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankasının yerini Sümerbank almıştır (Özcan,1998:43).

1930-1939 yılları arasında devletçi politika uygulamaları yoğun bir şekilde sanayi sektörüne uygulanmıştır. 1934’te uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile un, şeker, tekstil, akaryakıt gibi ana ihtiyaçların ülke içinden teminine, kurulacak yeni sanayilerle tüketim ve ara malı üretimine ve bunların da hammaddelerinin ülke içinden olmasına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda maden kömürü, şeker, seramik, kimya, kâğıt, dokuma ve diğer sektörlerde 23 fabrikanın kurulması öngörülmüştür. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1934’ten 1938’e kadar uygulanmıştır (Karluk,1995:75).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanmasında sorumluluk Sümerbank’a verilmiştir. Sümerbank ile birlikte İş Bankası ve Ziraat Bankası da planın uygulanmasında görev almış, İstanbul’da şişe-cam, Isparta’da kükürt ve gülyağı, Bodrum’da sünger fabrikaları kurulmuştur. 1935’te Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank’ın kurulması da madencilik alanında önemli gelişmelerden olmuştur. 1939’da kurulmuş olan birçok sanayi kuruluşu çıktısı Sümerbank tesislerinde gerçekleşmiştir (Tüyen,2015:179).

1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının oluşturulması için Sanayi Kongresi düzenlenmiş, taslak olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda ilk plana göre daha çok ara mal ve yatırım malı sanayisine yönelmek istenmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı’ndan

önce 1939 yılında İktisadi Savunma Planı yürürlüğe koyulmuş, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planından vazgeçilmiştir (Karluk,1995:76).

1930-1939 yılları arasındaki dış ticaretin gelişimi Tablo 3'te gösterilmeye çalışılmıştır.

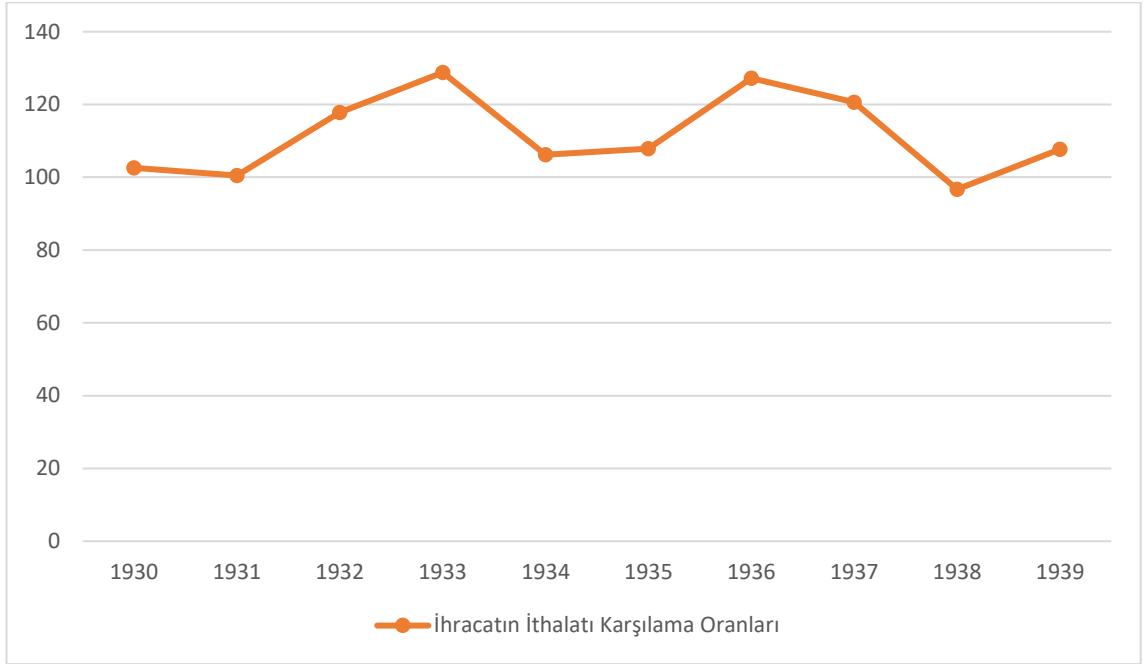
Tablo 3:1930-1939 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşı Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161	100,5
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145	107,7

Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

1929'dan 1930'a %43,7 azalan ithalatın bu denli düşünün nedeni ithalat miktar kısıtlamalarıdır. Tablo 3'e baktığımızda 1923-1929 yılları arasında sürekli dış ticaret açığı veren Türkiye'nin 1938 yılı haricinde sürekli dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak 1930 yılından itibaren uygulanan yoğun devletçi politika uygulamaları, ithal ikamesi yoluna gidilmesi gösterilebilir. Bu aynı zamanda daralan ticaret hacminin de sebebidir. 1938 yılında görülen ithalat artışı ise geçici bir liberasyon dönemi neticesinde olmuştur. 1929 yılından itibaren azalan ihracat değerleri Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyledir. 1930-1939 yılları arasında ihracat 48 milyon dolar ile 115 milyon dolar arasında, ithalat ise 41 milyon dolar ile 119 milyon dolar arasında gerçekleşmiştir.

Şekil 2:1930-1939 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tük dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2'ye göre 1930-1939 yıllarında ithalatın ihracatı karşılama oranlarına baktığımızda 1938 yılı haricinde oranların 100'ün üstünde olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi ise 1938 yılı hariç sürekli dış ticaret fazlası vermiş olmamızdır. 1938 yılında ithalatın artış oranı ihracatın artış oranından ve değerinden yüksek gerçekleştiği için dış ticaret açığı verilmiş dolayısıyla oran %96,7 olarak gerçekleşmiştir.

2.3. 1940-1949 II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI

Türkiye bu dönemde İkinci Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen ekonomik olarak savaşın olumsuz etkilerini yaşamıştır. Savaş içine dahil olmasa da askeri güçlerini hazırda tutma zorunluluğu büyük bir bütçe gerektirmiş ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Zaten 1930-1939 yıllarında düşmüş olan ithalat değeri daha da düşmüştür. Ayrıca diğer dünya ülkelerinin savaşta olması neticesiyle ihracatımızda düşmeler meydana gelmiş, bu durum dış ticaretimizi olumsuz etkilemiştir. Üretim istihdamının savaş nedeniyle orduda hazır tutulması gerekliliği, üretimin azalmasına yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı başladığında, 1940 yılında hükümet kendisine geniş yetkiler veren ve savaş sırasında ekonomik koşullara hızlı cevap verebilen Milli Koruma Kanunu'nu çıkartmıştır (Kargı,2014:23). Hükümete bu kanunla birlikte sanayi kollarında

üretim miktarlarını belirleme, tüketimi denetleme, ücretleri sınırlandırma, fiyat denetimi yapma, özel işletmelerin çalışmasını durdurma gibi geniş yetkiler tanınmıştır (Tüyen, 2015:191).

1946 yıllarında devletçi politika yansımalarını taşıyan Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Ayrıca hükümet Bretton Woods Sistemi'ne uyum sağlamak, iç ve dış fiyatlarda oluşan farklılıkları kapatmak amacıyla devalüasyona gitmiştir. 1943'te mini devalüasyon gerçekleştirilmiş hatta 7 Eylül Kararları ile alınan yeni devalüasyon kararıyla Türk Lirasının değeri %40'a yakın düşürülmüştür. Devalüasyonlarla Türk Lirası doların karşısında 1.28 iken 2.80'e çıkartılmıştır. Dış ticaretin canlanıp, üretimin artması planlanmış fakat devalüasyon ülkeyi olumsuz etkilemiştir. Dış yardım arayışları umuduyla gerçekleştirilen bu yaklaşımların sonuç vermeyeceği anlaşılınca hükümet 1947 yılında Türkiye Kalkınma Planı hazırlatmıştır. Bu plan uygulamaya konulmasa da artık korumacı sanayileşme görüşünün gündem dışı olduğunu gösterir niteliktedir (Çelebi,2001:59; Boratav,2016:99-100).

1947 yılında uluslararası ekonomik sistemlere eklenme için Dünya Bankası, GATT, Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (OECD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'na taraf olunmuştur. 1949 yılında yeni Gümrük Kanunu çıkartılmıştır (Tesbi, t.y.).

1940-1949 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 4 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 4:1940-1949 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşılaşma Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	-5,4	96 969	-23,2	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	27,5	118 889	22,6	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	4,1	244 644	105,8	- 21 343	467 945	91,3

1948	196 799	-11,9	275 053	12,4	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	25,9	290 220	5,5	- 42 395	538 045	85,4

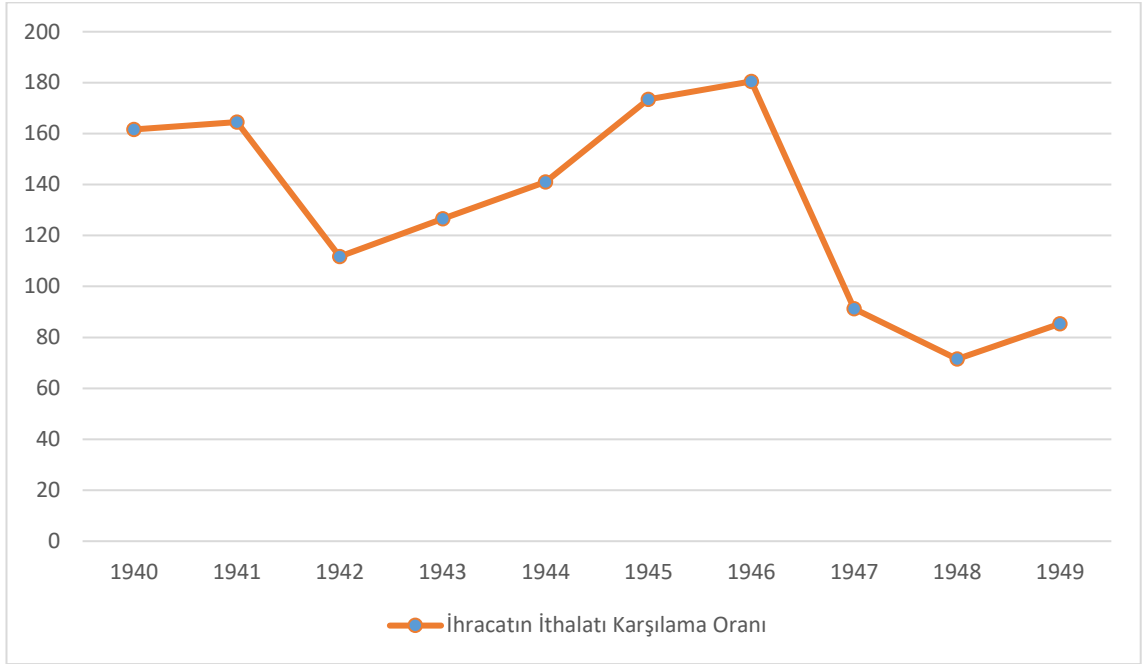
Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

Tablo 4'e göre 1940 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz ekonomik şartlar, üretimde yaşanan gerilemeler, dış dünyadan korunmak için alınan kararlar neticesinde ihracatta %18,8, ithalatta %45,9'luk bir azalma görülmektedir. Savaş yıllarının ilk zamanlarında hükümetin başında Refik Saydam bulunmaktayken, Milli Koruma Kanunu ile ekonomi ve dış ticarete sıkı bir denetim söz konusu olmuştur. 1942 yılında Refik Saydam'ın vefatı ile başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu gelmiştir. Saraçoğlu hükümeti, piyasadaki denetimleri daha hafif hale getirmiştir. Bunun ticaret değerlerine yansımalarını 1942 ve 1943 yıllarında görülmektedir.

1946 yılı Türk siyasi tarihi açısından tek partili rejimden çok partili rejime geçişin başlangıç yılıdır. 1946 yılında alınan devalüasyon kararı, 1947 yılında oluşturulan Türkiye Kalkınma Planı ve ithalat kotası uygulamasını sınırlandıran listelerle dış ticarete korumacılık uygulamalarının gevşetildiği, bunların da dış ticaret gelişimine yansıdığı görülmektedir (Boratav,2016:102).

1940-1949 yılları arasında ihracat 81 milyon dolar ile 248 milyon dolar bandında, ithalat ise 50 milyon dolar ile 290 milyon dolar arasında seyretmiştir. 1947 yılına kadar sert bir korumacı sistem uygulanması sebebiyle dış ticaret açığı verilmediği gözükmektedir. 1947 yılında alınan kararlarla ihracat iç piyasa taleplerine yönlendirilmek için kısıtlanmış, ithal mallarına talep artarak ithal mal fiyatlarını yükseltmiştir dolayısıyla 1947-1949 yılları arasında açık verilmiştir (Fırat ve Gökbayrak,2016:131).

Şekil 3:1940-1949 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tüik dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 3'te ihracatın ithalatı karşılama oranı, cari açık verilmediği için 1947 yılına kadar 100'ün üstüne seyrederken 1947'de %91,3, 1948'de %71,5, 1949'da %85,4 olarak gerçekleşmiştir.

2.4. 1950-1959 LİBERAL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

1950-1958 yıllarında ülkede çok partili sistem hakimdir. Savaş sonrası milletlerarası iş birlikleri artmış, liberalizm ülkeye hâkim olmuştur. Dönemin dış ticaret rejimi, satın alma gücünün artırılması, tüketimin artırılması yoluyla üretimi arttırmaktır. Sabit kurla ithalat gerçekleştirildiği için ithalat cazip hale gelmiş, rezervler erimiş ve dış borçlarda artışlar yaşanmıştır (Fırat ve Gökbayrak,2016:132).

Devlet bu yıllarda ekonomik büyüme tabanlı hareket etmiş, Kore Savaşı da ihracatı olumlu etkilemiştir. Nitekim 1950-1953 yılları arasında yüksek bir büyüme oranı elde edilmiştir. 1954'e gelindiğinde ise bu olumlu etkiler sona ermiş döviz kıtlığı yaşanmaya başlamıştır (Parasız,1998:75). Bu döviz kıtlığının bir sebebi de 1950 yıllarından itibaren devletin özel yatırımlara önem vermiş olmasıdır. Özellikle gelir artışı sağlamak için yatırımlar yapılmış fakat bu yatırımların finansmanı yardım, borç ve mevcut tasarruflarla sağlanmıştır. Bu nedenle bütçe açıkları verilmiş, Merkez Bankası da

para basma yoluna gitmiştir. Bu da fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Fiyat artışlarının önüne geçilmesi için 1956-1958 yılları arasında Milli Koruma Kanunu uygulanmaya çalışılmış fakat başarılı olmamıştır (Akgüç,1975:255 aktaran Uludağ ve Arıcan,2003:25). 1950-1958 yılları arasında sanayiye yapılan yatırımların temelinde ara malı ve tüketim malı vardır. Bu yıllar arasında sanayi yatırımları %21,7'dir (Karluk,1995:81).

1950 yılından itibaren Gelir, Kurumlar ve Esnaf vergisi uygulanmaya başlanmış fakat daha sonraları esnaf vergisi kaldırılmıştır. 1953'te Vergi Usul Kanunu değiştirilmiş, Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Tüm bu gelişmeler bir yana dış ticarete de ilk sürekli ticaret rejimi 10 Ağustos'ta yürürlüğe konulmuş, 4 Ekim 1950'de de üye ülkeler arasında ticareti %60 serbestleştirme amaçlı olarak Avrupa Ödemeler Birliği (EPU)'nun kararıyla revize edilmiştir. Bu rejim ticareti serbestleştirme açısından kararlar içermektedir (Parasız,1998:96,100).

1957-1958 yılına kadar dış ticaret açıkları güçlü bir şekilde devam etmiş fakat bu yıllarda Türk Lirasının değerinin dolar karşısında 280 kuruş olması ithalatı büyük ölçüde sınırlanmış, hükümeti devalüasyona zorlayacak seviyeye gelmiştir. Hükümet yapılan yatırımlar ve diğer işlemleri nedeniyle 400 milyon doları geçkin dış borç yükü ile de karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullar altında ithalat neredeyse durma noktasına gelmiş ithalat ile üretim yapan sektörler de çok zor durumda kalmıştır. Para baskıları bir yandan devam ederken hükümet 1958 yılında baskılara dayanamayıp devalüasyona gitmiş, dolar karşısında Türk Lirası 9 Liraya çıkarılmıştır. Enflasyonu engellemek dış ticareti denetlemek amaçlı İstikrar Tedbirleri alınmaya başlanmıştır (Hatipoğlu,1999:5).

1950-1959 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 5 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 5:1950-1959 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

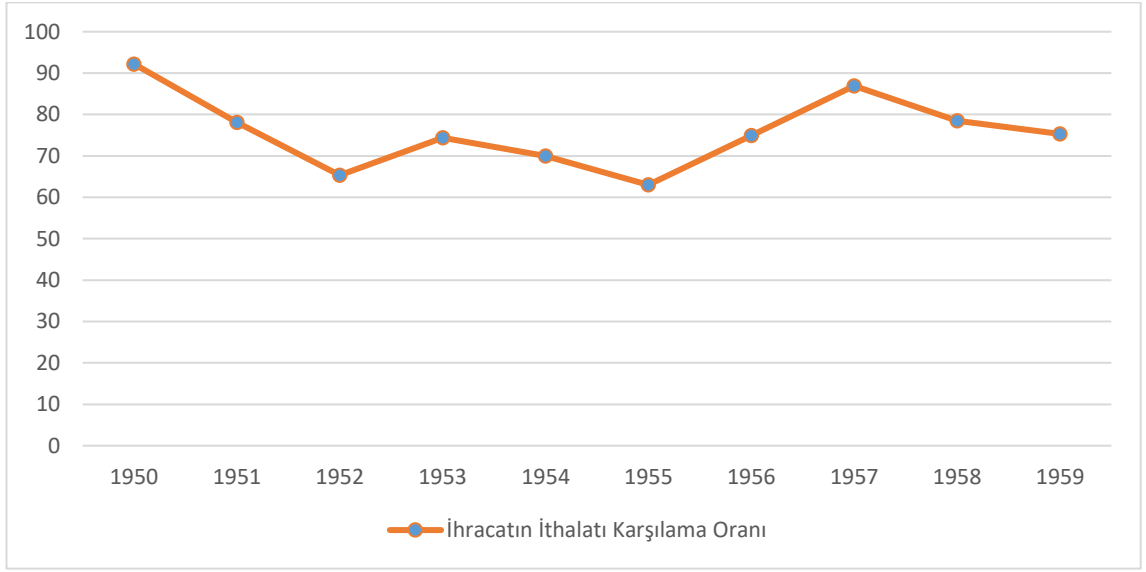
Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1950	263 424	6,3	285 664	-1,6	- 22 240	549 088	92,2
1951	314 082	19,2	402 086	40,8	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	15,5	555 920	38,3	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	9,1	532 533	-4,2	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	-15,4	478 359	-10,2	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	-6,4	497 637	4,0	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	-2,7	407 340	-18,1	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	13,2	397 125	-2,5	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	-28,4	315 098	-20,7	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	43,1	469 982	49,2	- 116 183	823 781	75,3

Kaynak: Tüik, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

Tablo 5'e bakıldığında 1950'lerin ilk yıllarında ithalatın artışının yüksek olmasının sebebi her çeşit ithalatın serbest bırakılmasıdır. Yüksek ithalat için gerekli döviz, İkinci Dünya Savaşı sırasında biriken rezervler ve Marshall Yardımı'nın etkisiyle sağlanmıştır. Türkiye'nin dışa açık bir ülke olması ve sanayisi için gerekli malları ithal etme ihtiyacı ithalatın artmasına sebep olmaktadır, diğer yandan ihracat yüksek enflasyon ve aşırı değerli Türk Lirası yüzünden artış gösteremez hale gelmiştir (Hatipoğlu,1999:5).

İthalat, döviz sıkıntısı nedeniyle 1958'e kadar azalma göstermiş, 1958 İstikrar Kararları ile tekrar artmıştır. İhracatın ise ilk yıllarda Kore Savaşı ve tarımda yaşanan olumlu gelişmelerle arttığı, bu etkilerin ortadan kalkmasıyla dalgalı bir seyir içine girildiği görülmektedir (Tokgöz,2001:143). İhracat 263 milyon dolar ile 396 milyon dolar arasında, ithalat 286 milyon dolar ile 556 milyon dolar arasında gerçekleşerek dış ticaret hacminin 1940-1949 yıllarına göre arttığı görülmektedir.

Şekil 4:1950-1959 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tüik dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1950-1959 yılları arasında dış ticarete liberalleşme yönünde adımların atılması, sanayi sektörlerinin ithalata ihtiyaç duyması, ihracatın enflasyonist sebepler nedeniyle artış gösterememesi gibi nedenlerle sürekli açık verilmiş dolayısıyla da ihracatın ithalatı karşılama oranı Şekil 4'te görüldüğü gibi 100'ün altında kalmıştır. İthalat sürekli azalmasına rağmen ithalat değerinin, ihracat değerinin üzerinde kalması açıklara neden olmuştur.1950 yılında 92,2 ile yakalanan dönemin en iyi oranının, 1950 yılındaki ihracattaki olumlu etkilerle gerçekleştiği söylenebilir.

2.5. 1960-1979 İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME DÖNEMİ

Ülke içindeki üretimin, uluslararası alanda rekabet düzeyine ulaşana kadar politikalarla korunmasını amaçlayan ithal ikameci strateji, daha önce yurt dışından ithal edilmiş bir malın tekrar ithalatı yerine yurtiçindeki kaynaklarla üretilip temin edilmesini kapsamaktadır. İthalat gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı ve engelleyici politikalar, ithalat yasakları gibi önlemler bu amaçla alınmaktadır (Egeli,2001:150).

Uluslararası ticarete dünyada farklı politikalar uygulanmıştır. İlk başlarda ülkeler merkantilizmle ihracatı arttırıp ithalatı kısımaya çalışırken, daha sonra Klasik iktisadi görüşle beraber ticareti serbestleştirme yoluna gitmiştir. 1929 Ekonomik Bunalımının da etkisiyle ülkeler temel ürünlerini bile ihraç edemeyip ithalat da yapamamıştır. Bunun

sonucunda yerli üretime gidilerek, gelişmekte olan birçok ülkede ithal ikameci politikalar uygulanmış, Türkiye de bu ülkeler arasında yer almıştır (Yalman vd.,2017:271).

İthal ikameci politikanın temelinde ise bebek endüstri tezi vardır. Bu endüstriler potansiyel bir üstünlüğe sahip olabilirler fakat uluslararası piyasada rekabet edebilecek konuma gelene kadar devletler tarafından korunmalı ve desteklenmelidir (Mahfi Eğilmez, 2019). İthal ikameci politikalarla, ödemeler dengesi aksaklıklarının giderilmesi, döviz tasarrufunun sağlanması, ülke sanayisinin üretiminin artması, işsiz kesime iş ortamlarının yaratılması ve ülke içi talebin artması amaçlanmaktadır. İthal ikamesiyle yerli piyasa kapasite sınırına ulaştığında ya dış piyasalara açılıp ihracat özendirilir ya da ithal ikamesi ara ve yatırım mallarına doğru kaydırılır. Fakat ithal ikamesini ara ve yatırım mallarına kaydırmak ülke sanayisini, daha önceden gümrüksüz temin ettiği malı yüksek masraflarla temine zorlayabileceğinden ihracatını güçleştirebilir (Egeli,2001:151,152). Dünyada ithal ikameci politikalara getirilen eleştiriler şu şekildedir;

İthal ikamesi ile yerli piyasaya yönlendirilen üretimin ihtiyacı olan ara ve yatırım mallarındaki artış, ithalatın artmasına sebep olmaktadır. Ancak ara ve yatırım malları, makine ve yedek parça ithalatı artarken, tüketim malları ithalatında düşme meydana gelmektedir (Little-Scitovsky-Scott, 1970:59).

Tüketim seviyeleri daha önceleri ithalata bağımlıyken, ithalat ikamesi istihdamda, üretim ve tüketim seviyelerinde hammadde ve ara malı ithalatına bağımlılığı meydana getirmiş, döviz kıtlığı da kapasitenin altında kullanıma sebep olmuştur. Bu nedenle ekonomiler, üretim seviyeleri ve tüketimde döviz cinsinden kazanç dalgalanmalarına duyarlıdır. Buna ek olarak ithal ikameci politikalar teorinin tahmin edemeyeceği şekilde sık sık yerel ekonomik politikalarla etkileşime girmiştir (Krueger,1983:8).

İthal ikamesi ile talep edilen ürünleri üretmek için iç piyasadan yönlendirilen kaynakları kullanarak, önceki ithalat seviyesinin azaltılması ve iç üretim ile değiştirilmesi gerekmektedir. Bu durum, tüketime yönelik ithalat talebinin değişmesi veya tasarrufların öncekinden daha fazla artması ve daha fazla sermaye mallarının ithal edilmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. İthal ikameci sanayileşmenin ilk aşamalarında tüketim malları için pazar mevcut olup üretim yapmak teknolojik olarak daha kolay olmakta fakat sanayileşme ilerlediğinde üretim, sanayi mallarında zorlaşmaktadır. Bunun nedeni

teknolojinin karmaşıklaşması ve sermaye yetersizliğinin sahip olunan avantajları düşürmesidir. Nüfus ve kişi başına düşen gelir artarken, talep sadece bu artıştan ötürü değil, aynı zamanda ülke içindeki ve dışındaki işverenlerin harcama biçimlerinden de etkilenir. Nüfus, üretimdeki sürekli yeniliklere cevap verir. Dolayısıyla, ithalatın yapısını değiştirme ihtiyacı esasen dinamik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Eğer ikame ve değişim yok ise orada bir büyüme gerçekleşmemektedir (Prebisch, 1973:27).

Türkiye’de 1960-1979 yılları arasında ithal ikameci politikalar benimsenmiştir. 1950-1959 yıllarında yaşanan ekonomik bunalımlar ve sorunlar ve 1960 yılında askeri darbeye yaşanan hükümet değişikliği ile birlikte ekonominin bir plan dâhilinde programlı bir şekilde yürütülmesi gerekliliği savunulur olmuştur. Demokrat Parti döneminde askeri kesimler de planlı bir ekonomi fikrini savunmuşlardır. Planlama düşüncesinin bu denli yayılış alanı bulmasının nedeni toplumun sorunların yasalarla çözüleceğine inanmasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak 1950-1959 yılları arasında siviller, askerler, bürokratlar, sanayiciler ve dış çevreler ekonomik istikrarın sağlanmasını planlamaya bağlamışlardır. 1961 yılında kabul edilen Anayasa ile birlikte Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Böylece Türkiye’de planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 yılına yetişmiş ve yürürlüğe konulmuştur (Şahin, 2012:130-131).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yılları arasında, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 yılları arasında, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı da 1973-1977 yılları arasında uygulanmıştır. Bu kalkınma planlarının amacı yıllık ortalama %7 büyüme oranını yakalamak, ılımlı enflasyon yani düşük oranlı sürekli enflasyon hedefini sağlamak, dış ödemeler dengesizliklerini gidermek, Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (şimdiki adıyla AB) üye olmak ve dengeli bir şekilde gelir dağılımını sağlamak olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üye olmak için gümrük birliğine dayanan üç aşamalı bir Ortaklık Anlaşması 1963’de imzalanmıştır. Buna göre Türkiye’nin yardım alması ve toplulukla Türkiye arasında giderek artan bir gümrük birliği kurulması kararlaştırılmıştır. Bu hedeflere ulaşma yönünde Türkiye Planlı Kalkınma döneminde yoğun devlet müdahaleleriyle devletçi politikalar izlemiştir. Planlarla ekonomi ve ticarete uyulması ve yapılması gerekenler belirtilmiş bu kurallar kamu kesimi için yaptırım gücü olan zorunlu

politikalar olup, özel kesim için yaptırım gücü olmayan yol gösterici politikalar olmuştur (Eğilmez ve Kumcu,2004:256; Parasız,1998:124-129).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında dayanıklı tüketim mallarında ithal ikamesi kamu sektörü tarafına, İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında dayanıklı tüketim malı üretimi özel sektör kesimine verilerek iş bölümü yapılmıştır. Kalkınma Planlarında ekonominin itici gücü sanayi sektörü olarak seçilmiş ithal ikameci ve ihracatı teşvik edici politikalar uygulanmıştır. Uzun çabalar sonucu sanayi sektörü büyüme hızlarında gelişmeler görülmüş, fakat hedeflenen oranların altında gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü üretim yapısında da ara ve yatırım malı oranı artmıştır. Bu, ara malda ithal ikamesinin başarıya ulaştığını göstermektedir (Karluk,1995:83-85).

1974 yılında yaşanan Petrol Krizi, enerjisini dışardan ithal eden bir ülke olarak ekonomimizi olumsuz etkilemiş, kısa sürede sanayi ve diğer sektörleri domino etkisi ile etkisi altına almıştır. Aynı dönemde gerçekleştirilen Kıbrıs Harekâtı ile ülkemize getirilen ambargolar ekonomiyi vurmaya devam etmiştir. Ambargo nedeniyle ülke dışına çıkamayan dövizler ülke içinde stagflasyon etkisi yaratarak ekonomiyi durma noktasına getirmiştir (Eğilmez ve Kumcu,2004:256-257).

1978 yılında yeni kurulan hükümet ekonomik sorunlara çözüm getirmek için %30 oranında bir devalüasyon uygulamış, fakat bu olumlu etki göstermek yerine iç fiyat artışları, ücret artış taleplerine sebep olmuştur. Yaşanan finansal sıkıntılar ve ithalat güçlükleri nedeniyle de sanayi sektörü üretim yapısı gittikçe düşmüştür (Uludağ ve Arıcan,2003:40).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) ihracatı ve buna bağlı ihraç ürün çeşitlerini arttırmak, ihracata yönelik tüm sektörlerle olan yatırımları arttırmak, ihracatın önündeki bürokratik engelleri kaldırmak ve bu yollarla dış ödemeler dengesine ulaşma hedefleri yer almaktadır (Bayrakdar,2007:34).

İthal İkameci Sanayileşme ile ekonominin dışa bağımlılığı azaltılmak istense de oluşturulmak istenen sanayileşme ile ithalat ihtiyacının doğması istenenin aksine ithalat bağımlılığını arttırmıştır. Ayrıca ithal ikameci sanayileşme ile ihracatın ihmal edilmesi ülkeyi döviz kıtlığına sürüklemiştir. Ülkenin zaten ihracat gelirleri tarıma

dayanmaktayken ithal ikameci sanayileşme için gerekli olan yatırım malı ithalatını,1974 petrol krizi ile artan petrol fiyatları da önemli ölçüde kısıtlamıştır. İthalata giderek artan bağımlılık ve ihracatta durgunluğa rağmen 1962-1976 arasında büyümenin sağlanabilmesinin nedeni ise ekonomiye eklenen dış kaynaklardır. Krediler, dış yardımlar, yurtdışındaki Türk işçi dövizleri dış kaynaklardır. Bütün bu etkenler ve yaşanan ekonomik bunalımlar ithal ikameciliğin sonunu hazırlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007:195-197; Boratav,2016:122-124).

1960-1979 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 6 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 6:1960-1979 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşı Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1960	320 731	-9,3	468 186	-0,4	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801 236	4,9	- 264 403	1 338 070	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026	-10,6	5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6

Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

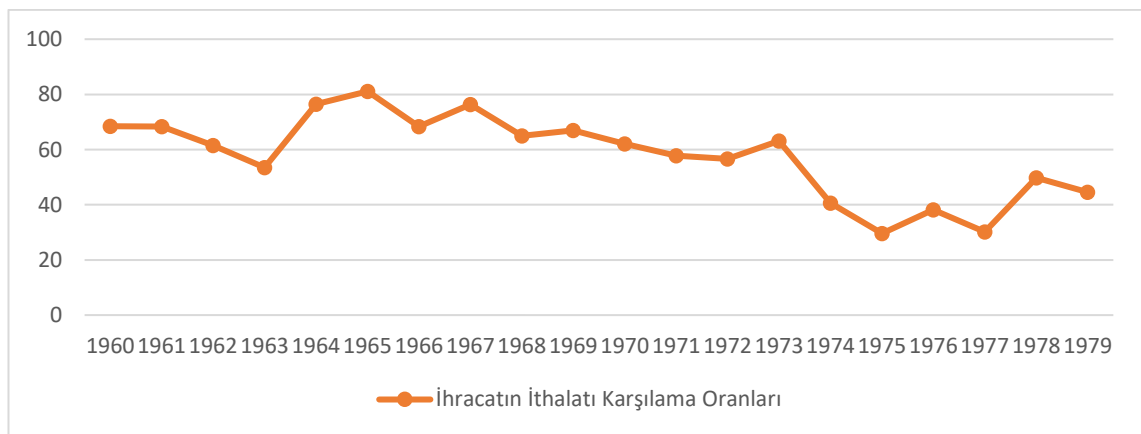
Tablo 6'ya baktığımızda planlı dönem yıllarında dış ticaretimizin sürekli açık verdiği görülmektedir. 1960'dan 1979'a kadar dış ticaret hacmi yaklaşık on katına ulaşmıştır. Fakat 1960 yılında 147 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1979 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 milyar dolara kadar yükselmiştir.

Bu dönemde ihracatın istenilen oranlarda artmayışının sebebi enflasyon ve döviz kurlarının sabit tutulmasıdır. 1970-1976 yılları arasında enflasyon büyük bir ivme ile hızlanmış, 1977 de hiperenflasyona dönüşmüştür. 1978 yılında 1 Doların karşılığı 19 Türk Lirası olmuştur. (Hatipoğlu,1999:15)

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, yani 1968-1972 yıllarında ithalatın artış seyirinde olduğu görülmektedir. Bunun sebepleri olarak yurt dışındaki işçilerin ülkeye gönderdiği dövizlerin ödeme konusunda kolaylık yaratması dolayısıyla ithalata finansman sağlamış olması, artan sanayi yatırımlarıyla ithalat taleplerinin de artması ve devalüasyonla ithalatın karlı hale gelmesi gösterilebilir (Fırat ve Gökbayrak,2016:141).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma döneminde, 1974'de yaşanan Petrol Krizi, ülkemize uygulanan ambargoların etkisi dış ticaret verilerinde görülmektedir. Özellikle 1975'de ihracat değerleri azalmış, ithalat artış göstermesine rağmen bir önceki seneye göre değişim yüzdesi düşmüştür.

Şekil 5:1960-1979 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tüik dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

1960-1979 yılları arasında dış ticarete büyük açıklar verilmiştir. Bu nedenle ihracatın ithalatı karşılama oranlarının düştüğü Şekil 5'te açıkça görülmektedir. En düşük seviye %29,6 ile 1975 yılında gerçekleşmiştir.

2.6. 1980-1989 DIŞA AÇIK BÜYÜME YILLARI

1970'li yılların sonuna gelindiğinde enflasyondaki aşırı yükselme, üretimin durma noktasına gelmesi, dış borçlar ve siyasi istikrarsızlıklar ülke ekonomilerini zor duruma sokmuştur. Keynesyen politikaların ekonomik sorunlara cevap vermemesi ve yüksek enflasyon durumu, M.Friedman ve F.Von Hayek'in temsilcisi olduğu monetarist politikaların, neo-liberal ekonomik yaklaşımlarla ekonomide söz sahibi olmasına yol açmıştır. Dünya genelinde Monetarist politikalar için serbest piyasa ekonomisi gerekli olduğundan ithal ikameciliği yerini ihracat öncelikli politikalara bırakmıştır (Bayrakdar,2007:39). Türkiye'de de bu yönelimler etkisini göstermiş, ihracat öncelikli politikalara geçilmiştir.

Dışa açık sanayileşme politikaları diğer bir deyişle ihracata dayalı sanayileşme, serbest piyasa koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan alanlarda uzmanlaşmayı savunan dış ticaret politikasıdır. Bu politikada uluslararası piyasadaki rekabet içinde üstünlük sağlayan sektörlerin seçimi, piyasa ekonomisi, ihracatın özendirilmesi alanlarında politikaları gerektirmektedir (Erkan vd.,2007:79).

İthal ikameci politikalar ihracatın gidişatını kötü etkilemiş, döviz eksikliği yaşanan ülkelerde ödemeler bilançosu açıkları verilmeye başlanmıştır. 1973-74-79 petrol krizleri az gelişmiş ülkeler için bu problemi daha da ağırlaştırmıştır. Yoğun devlet müdahalesi, kaynakların etkin kullanılmamasına yönelik artan maliyetler ithal ikameci sanayileşmeye getirilen eleştiriler olup, 1980'li yıllarda dışa açık sanayileşme politikaları ön plana çıkmıştır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi karşılaştırmalı üstünlükler, teknolojik gelişmeler, kapasite kullanımı gibi etkenleri olumlu etkileyerek, ekonomi ve ticarete serbestleşmeyi gerektirmektedir. Bu politikalar, ABD ve İngiltere merkezli neoliberalizm hareketlerinin etkisiyle, 1980'li yıllarda çoğu az gelişmiş ülkede kalkınma ve büyümede temel strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye de bu dönemde ihracata yönelik sanayileşme politikalarına yönelmiştir (Han ve Kaya,2006:246; Yalman, Işık, Koşaroğlu,2017:272). Bu strateji çerçevesinde, piyasadaki güçler bir ülkenin

karşılaştırmalı üstünlüğüne sahip üretim yapan ve döviz birimi başına düşen yerel kaynak maliyetleri bakımından ithal ikameci politikalara göre daha düşük olacak olan üretim türünü belirler. Düşük birim maliyetler, ölçek ekonomilerinden kaynaklanır ve böylece sistemin genel verimliliğine ve nihai başarısına katkıda bulunur (Gibson ve Ward,1992:333).

İhracata yönelik sanayileşme politikaları yürütülürken aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası geçerli olduğunda, yerli paraya yabancı para karşısında daha yüksek bir ekonomik değer verilmekte ve bu durum ise ihraç mallarının fiyatının yüksek, ithal malların fiyatının düşük oluşmasına neden olmaktadır. Aşırı değerli döviz kuru ihracata vergi, ithalata sübvansiyon olarak etki eder. Bu nedenle dışa açık politikaların uygulandığı ekonomilerde aşırı değerli döviz kuru politikasından kaçınmak gereklidir (Egeli,2001:154).

Küresel ölçekte, müşteri talepleri değişirken üretimin bu taleplere hızlı cevap vermesi için esnek üretim önem kazanmıştır. Türkiye de bu yapıya eklenmek, daha fazla serbestleşerek dış açıklarını azaltmak ve ülke ekonomisindeki kötüye giden yapının önüne geçmek için 1980 yılında, 24 Ocak kararlarını uygulamaya koyarak ihracata dayalı sanayileşme politikalarını uygulamaya koymuştur (Özdemir vd., 2016:161).

Kararlar ile ilk amaçlananlar enflasyonu düşürmek, fiyat farklarını kaldırmak ve ekonomide istikrarı sağlamaktır (Fırat ve Gökbayrak,2016:215). “*Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar 24 Ocak kararları ile ekonomiye damgasını vuracak olan iktisat politikaları yönelişinin temel unsurlarıdır.*” (Boratav,2016:151).

24 Ocak Kararları piyasada oluşan fiyatın yol göstericiliğini esas almaktadır. Tüm ekonomik faaliyetler için mal ve hizmetlerde arz ve talebe göre belirlenen fiyat, yol gösterici olacak böylece üretim, tüketim ve yatırım kararları buna göre verilecektir. Bu şekilde uzun vadede piyasa dengesi sağlanacaktır. Bu kararlarla ticarete önemli serbestleşmeler olmuştur. Döviz üzerindeki denetimler azaltılarak kurum ve kişilerin

döviz birikimi yapması serbest bırakılmış, ithalatta kota ve tarife uygulamaları önemli ölçüde hafifletilmiş yerlerini fonlar almıştır. Fon uygulamasıyla yerli sanayiye korumak için ithalat engellenmeye çalışılmış fakat ithalatın hacmi giderek yükselmiştir. İhracatta da önemli artış yakalamak için ihracata yönelik ithalatın kolaylaştırılması, vergi iadesi, sübvansiyonlar, teşvikler sağlanmıştır. Ayrıca 24 Ocak Kararlarıyla Serbest Bölgelerin kurulması uygulamaya geçirilmiştir (Hatipağaoğlu,2014:61-65).

Bu dönemde kambiyo işlemlerinin serbestleşmesi için birçok adım atılmıştır. 1981 yılında Merkez Bankası'nın döviz fiyatını belirleme yükümlülüğü, günlük kur uygulamasına geçişle kaldırılmıştır. Sermaye Piyasası Kanununun çıkartılması, dolaysız yatırımlardaki denetimlerin azaltılması gibi uygulamalarla döviz piyasası ve sermaye girişinde liberalleşme yaşanması amaçlanmıştır. 1985'te döviz tevdiat hesapları serbestleştirilmesiyle, 1986 yılında İstanbul'da borsanın kurulmasıyla, 1989 yılında gerçekleşen konvertibilite, Türk Parasının Kıymeti Koruma Kanunu ile de para piyasasının serbestleşmesi önemli ölçüde sağlanmıştır. Önceki dönemlerde Kamu İktisadi Teşebbüsleri 'ne (KİT) verilen destekler bu dönemde yerini KİT fiyatlarının arttırılmasına bırakmıştır. Devlet dış borçlarını ödeyebilmek için KİT'lerin karlılığını arttırmak istemiştir (Kazgan,2009:129-131;Boratav,2016:180).

1980 yılına gelindiğinde ithalatta serbestleşme oranı yüzde 94'e kadar yükselmiştir. İthalat serbestleştirilirken ithalatta çok yüksek patlamalar olmasının diye TL'nin "tartılı reel efektif değer düşürülmesi" 1988'e kadar uygulanmıştır. İhracatta uygulanan vergi iadelerinin, GATT sübvansiyon anlaşmasıyla ters düşmesinden dolayı 1988 yılında bu uygulamaya da son verilmiştir (Kazgan,2009:138).

Dış borçların 1987 yılında 39,3 milyar dolara ulaşması, ticari bankaların döviz açıklarının artması, ihracatçıların uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için devalüasyon beklentisi ekonomik sorunlara işaret etmiştir. *"Nominal mevduat faizlerinin hızlanan enflasyonu ancak karşılayıp yüzde 2.5 gibi düşük bir reel faize yer vermesi, diğer yandan devalüasyon beklentisi "para ikamesi" olayına ivme verdi ve dövize hücum başladı. Ekonominin izleyen yıllarda ciddi bir parasal sorununa ve enflasyon nedenine dönüşecek olan "TL'den kaçış" başladı; bankalara TL mevduat gelişi giderek zayıflıyor, yerini döviz mevduatı alıyordu."* Enflasyon devalüasyon yapılmasını gerektirmiş, artan ithal mal fiyatı nedeniyle yeniden devalüasyona gidilmek zorunda kalınmıştır. Bu durum

da ekonomik durgunluk içerisinde enflasyona yani stagflasyona zemin hazırlamıştır (Kazgan,2009:144-145).

Ekonomide yaşanan sorunlara çözüm bulabilmek amaçlı hükümet 4 Şubat 1988 Kararlarını hazırlamıştır. Bu önlemler; faiz hadlerinin yüksek reel pozitif düzeylere çıkarılması yoluyla para ikamesini ortadan kaldırmak, ticari bankaların kısa vadeli ve vadesiz mevduat faiz oranını yükseltmek, ihracat bedelinin yurda getirilme zorunluluğunun %100'e çıkarılması, dolaylı vergileri ağırlaştırarak iç talebin azaltılması olarak sıralanabilir (Kazgan, 2009:146-147). 1989 yılında kabul edilen Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile serbestleşme politikaları hız kazanmıştır. 32 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, uluslararası borç krizinden çıkış yolu için oluşturulmuş Washington Uzlaşması'ndan (Washington Consensus) etkilenecek oluşturulmuş ve yürürlüğe konulmuştur. (Hatipağaoğlu,2014:68) Washington Uzlaşması'nın politika önerilerinin on temel öncelikleri şu şekildedir (Williamson,2000:252):

- Mali disiplini sağlamak
- Mülkiyet haklarının güvence altına alınması
- Hem yüksek ekonomik getiri sağlayan hem de birinci basamak sağlık hizmeti, ilköğretim ve altyapı gibi gelir dağılımını iyileştirme potansiyeli sunan alanlara yönelik kamu harcamalarını öncelikli olarak yönlendirme
- Faiz oranına serbestlik kazandırılması
- Marjinal oranları düşürmek ve vergi tabanını genişletmek için vergi reformu
- Rekabetçi bir döviz kuru
- Ticaretin serbestleştirilmesi
- Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin kolaylaştırılması
- Özelleştirme
- Piyasaya giriş çıkışındaki engellerin kaldırılması

Bu uzlaşmanın etkisiyle oluşturulan 32 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk Lirası tam konvertibiliteye sahip olmuş, izin verilen kuruluşlara döviz alım satım yetkisi ve döviz tasarruf yetkisi sağlanmış, kişilerin de döviz bulundurmaları serbest bırakılmış,

kambiyo işlemleri önündeki aksaklıklar kaldırılarak kolaylaştırılmıştır. Mali serbestlik uygulamalarıyla Türkiye'ye sıcak para girişleri yaşanmış ve Türk Lirasının değeri yükselerek ihracat sektöründe olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır (Hatipağaoğlu,2014:69).

1989 yılında ikinci bir stagflasyon dönemi geçirilmiştir. Hükümet bu yapıya çözüm olabilmesi için kısa vadeli sermaye girişini kolaylaştırma yoluna giderek döviz ve enflasyonda yaşanan problemler, büyüme sorunu gibi temel ekonomik problemler geri plana itilmiş ve parasal önlemlere yönelinmiştir (Kazgan,2009:148-149).

24 Ocak Kararları ihracatı arttırmak bu yolla da ekonomik dışa açılmayı sağlamak yönünde olduğu için İhracatı Teşvik Tedbirleri paketi ortaya konulmuştur. Bu pakette yer alan ihracatı teşvik tebliğlerinde yer alan tedbirlere göre ihracatçılara ihracat kredileri, döviz tahsis, döviz transferinde öncelik, ihracata konu olan ham madde, yardımcı madde ve ambalaj malzemelerinde gümrük muafiyetleri gibi konularda kolaylıklar sağlanmıştır. Bu dönemde 24 Ocak Kararlarıyla gerçekleştirilen bir diğer uygulama da “1 Temmuz Bankacılığı” adı altında kredi ve mevduat faizlerini büyük ölçüde serbest bırakan bankacılık düzenlemesidir. Bu sayede ihracatçılar ve imalatçılar düşük faizlerle kredi elde etmiştir. 1983 yılından 1991 yılına kadar iktidarda tek başına söz sahibi olan Anavatan Partisi ihracatta büyük oranda teşvikler sağlamıştır. 1980-1984 yılları arasında ihracat teşvikleri yoğun bir şekilde uygulanmış, 1984 yılına gelindiğinde ise vergi iadelerinin hazineye yük oluşturması, hayali ihracat operasyonları gibi oluşumlar yüzünden daraltılma yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda vergi iadesi oranları 1984 yılında kademeli olarak düşürülmeye başlanmış, 1989 yılında kaldırılmıştır. Teşvikler ve bu dönemde yapılan devalüasyonlarla ihracatımız yabancı ülkelere daha elverişli olmasına karşın ithalat da bu serbestleşme politikalarıyla birlikte hızla artmıştır. Türkiye'nin hammadde, ara mal ve yatırım malı ihtiyacını dışardan karşılaması durumu ihracatın ithalata dayalı olduğu çarpık bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Uludağ,1990:194-197;Fırat ve Gökbayrak,2016:220-224). Hatipağaoğlu (2014) da çalışmasında bu yapısal sorundan bahsetmektedir.

Tablo 7:İthalat Kolaylığı Sağlayan İhracat Teşvikleri (1980-1989)

Yıl	İhracat Taahhüdü (Milyon\$)	Döviz Kullanımı (Milyon\$)	Döviz Kullanımı /İhracat Taahhüdü (%)
1980	1.810	186	10,3
1981	3.303	425	12,9
1982	3.957	586	14,8
1983	5.205	905	17,4
1984	4.318	1.396	32,3
1985	4.937	2.054	41,6
1986	7.567	2.816	37,2
1987	6.903	2.971	43,0
1988	7.751	3.146	40,6
1989	9.331	3.479	37,3

Kaynak: HATİPAĞAOĞLU Aziz Murat, Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm (1990-2011) * Veriler, yazar tarafından Kalkınma Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı verileri esas alınarak düzenlenmiştir.

Tabloda 7'de ihracat taahhüdü-gümrük vergisi istisnasıyla ithalat kolaylığına bağlı alınmış- ve döviz kullanım miktarları yer almaktadır. İhracat taahhüdü 1980 yılında 1.810 milyon dolardan, 1989 yılında 9.331 milyon dolara yükselerek 5 kattan fazla artış göstermiştir. Döviz kullanımı 1980 yılında 186 milyon dolarken 1989 yılında 3.479 milyon dolara kadar hızla artmış ve oran 18'e katlanmıştır. 1989 yılında ise toplam ihracatın 11.625 milyar dolar gerçekleşmesi ve bu yılda ihracat taahhüdünün 9.331 milyar olması toplam ihracatın %80'inin ihracat taahhüdü ile gerçekleştiğini göstermektedir. Bu taahhüdün de döviz kullanım oranının yani ithalat oranının 37,3 olarak gerçekleşmesi ile ihracatın ithalat bağımlılığını ortaya koyan bir yapısal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Hatipağaoğlu, 2014:67). 1980-1989 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 8 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 8:1980-1989 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşılaşma Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486	36,8
1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6

Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

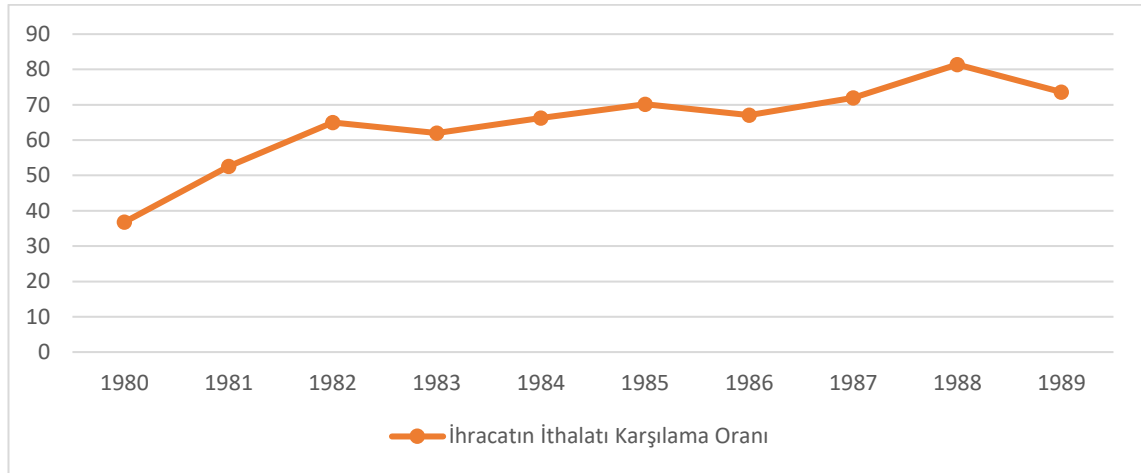
1980-1989 yılları arasında benimsenen liberal politikaların dış ticaret üzerindeki etkileri Tablo 8’de görülmektedir. 1980 yılında yaklaşık 3 milyon dolar olan ihracat, 1989 yılında yaklaşık 12 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu dönemde ihracatta dalgalı artışın sebebi olarak ihracat teşviklerinin gerekli önlemlerle desteklenmemesine bağlanabilir. Bu nedenle parasal etkili teşvikler 1984’te daraltılmış 1989’da kaldırılmıştır (Uludağ,1990:197). Aynı şekilde ithalat da bu liberalleşmeden payını alarak 1980-1989 yıllarında yaklaşık 2 kat artmıştır. Fakat bu dönemde ithalatın artış hızı, ihracatın artış

hızının altında kalmış, bu durum dış ticaret dengesinde 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar olan açığın, 1989 yılında 4,2 milyar dolara gerilemesiyle kendini göstermiştir.

1989 ile birlikte ihracat değerlerindeki durgunluğun sebebi olarak kamu açıklarının artışı, faiz yükselmesine istinaden devalüasyon beklentisi gösterilebilir. Dış borç yükünün artması, stagflasyon durumu ve dış ticaret açığının giderek büyümesiyle oluşan durgunluğu atlatabilmek için 1989 yılında mali piyasalarda dolayısıyla ekonomide ciddi ölçüde serbestleşme sağlanmıştır (Kargı,2014:35-36).

1980-1989 yılları arasında ihracat artışlarının sebebi olarak 1981 yılında uygulanmaya başlanan yeni kur politikası gösterilebilir. Denge kurunun aşırı değerlenmiş TL yerine geçmesiyle iç piyasadaki fiyatlar dünya fiyatlarına yaklaşmış, ihracat olumlu etkilenmiştir (Uludağ,1990:204).

Şekil 6:1980-1989 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tük dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İhracatta yaşanan olumlu gelişmeler ihracatın ithalatı karşılama oranını da etkilemiştir. 1980 yılından 1989 yılına kadar ihracatın ithalatı karşılama oranını gösteren Şekil 6'ya göre oran iki kat artarak 36,8'den 73,6'ya ulaşmıştır.

2.7. 1990-1999 SİYASİ VE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKLAR

1990 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisini, İran-Irak savaşının son bulması ve Körfez Krizi önemli ölçüde etkilemiştir. Körfez Savaşı ile Türkiye, Irak pazarını ve boru hattı gelirini kaybetmiş, sınır güvenliği açısından ciddi ölçüde kaynak harcamak

durumunda kalmıştır. Dünyada daralan ticaret hacmi de ekonomi üzerinde etkili olmuştur (Toruk, 2005:500).

1993 sonunda GATT Uruguay Round Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye de GATT üyesi bir ülke olarak küresel sistemde yerini almış, getirilen serbestleşme hareketlerine geçiş yapmaya çalışmıştır. Diğer yandan siyasal bütünleşme çabası olarak günümüzde Avrupa Birliği (AB) olan Avrupa Topluluğu ile gümrük birliği yoluna gidilmiştir. Gümrük Birliği anlaşmalarının 22 yıllık geçiş dönemi ardından 1995 yılında Ortaklık Konseyi kararıyla 1/95 sayılı AB Ortak Gümrük Tarifesi 'ne geçilmiş, 1996'da yürürlüğe girmiştir. Kurulan Gümrük Birliği ile Türkiye ve AB arasındaki gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılmıştır. Topluluk dışındaki üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi belirlenmiştir. Böylece Türkiye AB Ortak Gümrük Tarifesi ile birlikte üçüncü ülkelere karşı daha da ticari serbestleşme dönemine girmiştir. Bu olgu, Ortak Gümrük Tarifesi'nin yürürlüğe konulmasıyla Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı ithalat işlemlerinde sıfır denebilecek ölçüde koruma ile hareket etmesi ve Uruguay Round'unda kararlaştırılan gelişmekte olan ülkelerin üçüncü ülkelere daha yüksek koruma uygulaması hakkından da yararlanamamış olması ile daha da belirginleşmiştir (Kazgan, 2009:154-157; Fırat ve Gökbayrak, 2016:225).

1980 yılında serbestleşme hareketlerine geçiş ile kamu kesiminin iç borçlarının 1990 yılına kadar giderek artması, iç borçlarını finanse edememesinden kaynaklı olarak dış borçlanmaya ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi, faiz oranlarının hızla yükselmesine neden olmuştur. Yükselen faiz oranları ile birlikte ülkeye sıcak para akışı gerçekleşmiş bu durum da Türk Lirasının değerlendirilerek ihracatın önünde engel oluşturmuş, ithalatını kolaylaştırmıştır. 1993 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) endeksini arttırmak için faiz oranları düşürülmüş böylece faiz-kur dengesi bozularak ekonomik kriz noktasına gelinmiştir. 13 Ocak 1994'de Moodys'in açıkladığı kredi notu ile Türkiye yatırımda riskli ülke olarak adlandırılmış, panik başlamış para borsadan kaçarak dövize özellikle dolara yönelmiştir. Böylece kamu kesiminin borç yükü ve enflasyonlarla başlayan finansal kriz derinleşerek döviz kurlarında da patlamaya neden olmuş, bankacılık sektörü öncelikli olmak üzere birçok sektöre de derinden etki etmiştir. Yaşanan krize çözüm bulmak ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek adına 5 Nisan 1994'te İstikrar Kararları alınmıştır (Karluk,2014:526-528).

İstikrar kararları ardından IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya istinaden IMF'den 742 milyon dolarlık kredi alınmıştır. İstikrar kararlarının para politikasına uygun olarak zorunlu karşılık oranları, repo, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) Hazine'ye açtığı kredilere ve disponibilite oranlarına kısıtlar getirilmiştir. İstikrar programı ekonomik durgunluğa, ekonomik gruplar arasında dengesizliğe ve gelir eşitsizliğine yol açmıştır (Kepenek ve Yentürk,2005:489 aktaran Alpay ve Alkin,2019:192).

1995 yılında uluslararası ticaretin uygulanmasına ve düzenlenmesine yönelik çalışmalar yapan GATT'ın Dünya Ticaret Örgütü ismiyle yeniden düzenlenmesi ve Türkiye'nin de kurucu üye olmasından kaynaklı dış ticaret rejiminde değişiklikler gündeme gelmiştir. Türkiye'de bu değişiklikler Tarım Anlaşması, Ticaretle Bağlantılı Teknik Engeller Anlaşması, Anti-Damping Anlaşması, Sübvansiyonlar ve Telafici Edici Önlemler Anlaşması, Tekstil ve Giyim Anlaşması rejimleri üzerinde etkili olmuştur. Tarım ürünleri haricinde ihracat primleri ve vergi iadeleri uygulamaları kaldırılmıştır. İhracata yönelik devlet yardımları, performansları baz almaktan ziyade araştırma-geliştirme, pazarlama, tanıtım gibi inovatif unsurlara dayandırılmıştır. Gerekli yardımlar Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan karşılanmıştır (Hatipağaoğlu,2014:83-84).

1980'lerde Doğu Avrupa'dan İstanbul'a gelen kişilerin beraberinde getirdikleri eşyalarını satıp daha sonra satın aldıkları malları da ülkelerine getiren kişilerin girişimi ile gerçekleştirilen küçük çaplı ticaret biçimi olan "bavul ticareti" Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla giderek artmış, 1997 yılında da patlama yaşayarak ödemeler dengesinde ihracattan ayrı bir kalem olarak yer almıştır (Dündar ve Bakova, 2010:3-4). Bavul ticaretinde ve ihracatımızda önemli bir pazar oluşturan Rusya'nın 1998 yılında krize girmesi Türkiye ekonomisini de büyük ölçüde etkilemiştir. Buna karşın bazı vergilerin indirilmesi veya kaldırılması ve bankacılıkta bazı giderlerin azaltılması yoluyla, yaşanan döviz sıkıntılarına çözüm getirilmeye çalışılmıştır. 1997 Asya Krizleri ile daralan dünya ticaret hacmi ve Rusya krizi ile ihracatında önemli bir pay kaybına uğramış, ekonomisi zor durumda olan Türkiye, 17 Ağustos 1999'da Marmara Bölgesi'nde 7,4 şiddetinde depremle birçok vatandaşını ve birçok üretim bölgesini kaybederek ekonomisine çok büyük bir darbe almıştır. Hükümetin deprem sonrası dış kaynak ihtiyacı artmış, ek

vergiler konulmuş, zor durumda ekonomide mali dengeler giderek daha da bozulmuştur (Alpay ve Alkin,2019:196-199).

1999'da kısa vadeli sermayenin ülkeden çıkışı ardından yaşanan kur ve faiz oranlarındaki yükselmeler nedeniyle ekonomi o dönemde yüzde 6,4 daralmıştır. Kurulan 3'lü koalisyon hükümeti bu sorunlara çözüm olması için Enflasyonu Düşürme Programı'nı 1 Ocak 2000 yılında yürürlüğe koymuştur. Aynı zamanda hükümet IMF ile 3 yıl sürecek stand-by anlaşması da imzalamıştır. Bu anlaşmanın da temel hedefi %60-80 arasında dalgalanan enflasyonu düşürmektir. Yeni yapısal önlemler alınmış, para kurulu esasına dayalı hareketli çapa sistemi uygulanmıştır (Özçam,2004:9; Türkoğlu vd.,2010:252).

1990-1999 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 9 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 9:1990-1999 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

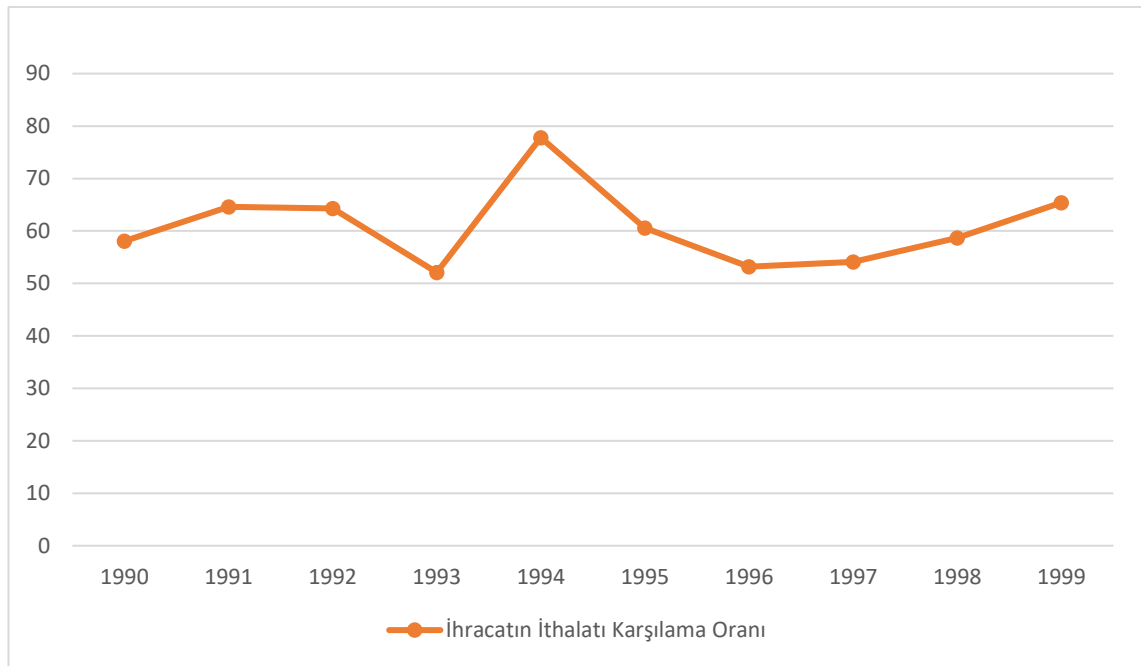
Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4

Kaynak: Tüik, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

Türkiye dış ticaret hacmi dönemler içinde artış içindedir. Fakat bu durum daha çok ithalata bağlı bir dış ticaret hacmidir. Tablo 9'a göre 1990 yılında 35,2 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 1999 sonunda 67,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında kriz yaşanmasına rağmen devalüasyonla birlikte ihracat bir önceki yıla göre %18 artarak 18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum kısa sürmüş ardından büyük bir ithalat artışı gerçekleşmiştir. 1994'ten 1995'e ithalat %54 büyüyerek 36 milyar dolara

çıkıştır. 1998 yılında Rusya Krizi ile ihracat değerlerinin büyümesinde düşüşler yaşanmıştır. 1999 Marmara depremi ekonomiyi ciddi anlamda etkilemiş dış ticaret hacmi dönemin sonunda 67 milyar dolara düşmüştür. 1989 yılında mali piyasaların tam serbestliğe kavuşturulması, yüksek enflasyon, ekonomik krizler, yaşanan depremler, ekonomik alt yapı bozuklukları ve kamu kesimi açıkları bütünüyle ticarete etki etmiştir. 1990-1999 arasında dış ticaret sürekli açık vermiş ve ithalat değerlerinde dalgalı biçimde sürekli artış gerçekleşmiştir.

Şekil 7:1990-1999 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tük dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 7'ye göre dönem içerisinde en yüksek oran, 1994 yılında gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacminde ithalatın payının giderek artması ve ihracatta yeterli artış sağlanamamasından dolayı ihracatın ithalatı karşılama oranı 1994-1996 arası düşüş eğiliminde olduğu görülürken 1996-1999 arasında ithalatın düşüşler yaşaması nedeniyle yükselişe geçmiştir.

2.8. 2000-2018 YILLARI

1999 yılında kararlaştırılan Enflasyonu Düşürme Programı, 1 Ocak 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. 1998 yılında yüzde 101,6 olan enflasyon, programla birlikte 2000 yılı sonuna gelindiğinde yüzde 39'a kadar düşürülmüştür. Önceden belirlenen kurlar

sayesinde girişimciler önceki yıllara göre biraz daha rahatlamıştır. Yürürlükte olan kur politikasıyla birlikte faiz oranlarının yüzde 40'ın altına kadar düştüğü görülmüştür. Bu düşüş tüketici kredisi faizlerine de yansımış piyasalarda hareketlenmeler meydana gelmiştir. Piyasalardaki hareketlilik sıcak parayı ülke içine çekmiş, bu döviz girişleri karşılığında piyasaya sürülen Türk Lirası ile de ekonominin nakit ihtiyacı karşılanmıştır. Fakat bazı ekonomistler faiz oranlarının enflasyondan daha düşük olması ve denetimli kur sisteminin ani bir şişmeyle krize neden olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Türkoğlu vd.,2010:247).

Giderek büyüyen ve gelişen dünya ekonomileri ve Amerikan ekonomisi 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının giderek artmasına yol açmıştır. Kısa bir sürede bir varil petrolün fiyatı 30 doları aşmıştır. Petrol fiyatlarının artması dış ticaret açıklarının büyümesine yol açmıştır. Faiz oranlarının düşmesiyle canlanan piyasalarda tüketim hızla devam ederken, sanayi kesimi ihtiyacı olan ara malı, tüketiciler de ilerleyen teknolojiyle lüks tüketim malı ithaline yönelmiştir. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda dış ticaret açıkları büyürken, programda belirlenen enflasyon hedefine ulaşmanın zorlukları yaşanmıştır (Türkoğlu vd. , 2010:247).

Belirlenen programın enflasyonu düşürmeyi ana hedef alması, diğer ekonomik yapısal düzenlemelere yeterli önemin verilmemesi, bankacılık sistemindeki kırılma, cari açıkların giderek yükselmesi ve kamu kesimi borçları sorunları Kasım 2000 krizine yol açmıştır. Kara Çarşamba olarak bilinen bu kriz, 13 banka ve birçok aracı kurumun batmasına yol açmıştır. Bankacılığın bu kadar kırılma olması, kısa vadeli dış borç fonlarının iç borç senetlerine aktarılmasıyla oluşan açık pozisyonun bankacılık sistemini iç ve dış risklerle karşı karşıya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Hükümetin krize rağmen enflasyonu düşürme programı üzerinden ilerlemesi 2001'de ekonomiyi daha da zora sokmuş bu sefer Şubat 2001 krizi patlak vermiştir. Kasım krizinden sonra spekülasyon atakları yaklaşık beş milyar dolar rezerv kaybı gerçekleşmiştir. Geçmiş dönemlerde kur artışları ardından yapılan devalüasyonlarla ortaya çıkan askeri darbeler nedeniyle hükümet bu duruma endişeli ve ihtiyatlı yaklaşmıştır. Piyasada kurun serbest dalgalanmaya bırakılması baskısı giderek artarken, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 22 Şubat'ta döviz kurunu çapalı kurdan serbest dalgalanmaya bırakmıştır (Kargı,2014:41).

2000 yılında uygulamada olan program, döviz kurunu ve kamu fiyatlarını çıpa olarak belirlemesi nedeniyle ihracat sektörü olumsuz etkilenmiş, ithalat artışlarına neden olmuştur. Dalgalı kurla beraber Türk Lirası yabancı paralar karşısında değer kaybetmiş bu durum da ihracat sektörünün rekabet avantajı kazanmasına yardımcı olmuştur. Döviz kurları artışı ihracatın artmasına olumlu etki etmekte, bu etki 2003,2004 ve 2005’de artan döviz kurlarıyla birlikte ihracatın artmasında görülmektedir (Melemen, 2006: 194). Melemen çalışmasında (Melemen,2006) bu yıllarda olan artışın nedenlerini araştırmıştır. Tekstil ihracatının yüzde 10’unu gerçekleştiren 100 firmadan 77’sine anket çalışması yaparak iç piyasadaki daralmanın firmaları ihracata yönlendirdiği ve 2001 devalüasyonunun ihracatçılara rekabetçi bir ortam oluşturduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

14 Nisan,15 Mayıs 2001 tarihlerinde, Şubat 2001 Krizinden sonra IMF ile yapılan Ekonomik İstikrar Anlaşmasının öngördüğü Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı iki aşamayla açıklanmıştır. Bu programda istikrarsızlığı aşmak, kamu kesiminin finansmanını güçlendirmek, ekonomik rekabet ve verimliliği arttırarak yeniden yapılandırmayı gerçekleştirmek ve çalışma hayatının düzenlenmesi ile ilgili hedefler yer almaktadır. Bu programın çeşitli politikalar bağlamında aldığı kararlar şu şekildedir (Tüyen,2015:304-306):

- Dış ticaret politikaları bağlamında ihracatçılara önemli finansman sağlayan Eximbank kredilerinin arttırılması, KDV iadelerinin hızlandırılması, yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak için uluslararası tahkim imkânı ile ilgili kanunun çıkartılması ve ihracat teşviklerinde bürokrasik engellerin azaltılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlarla ihracatın arttırılmasının bu programda önemli yer teşkil ettiği görülmektedir.
- Makroekonomik politikalar kapsamında maliye, para ve döviz kuru, ödemeler bilançosu ve gelirler politikasında düzenlemeler yapılmalıdır.
- Maliye politikası kapsamında kamu kesiminin borç yüklerinin yarattığı sorunların aşılması için kamu gelirlerinin arttırılması, harcamalarda tasarruf sağlanması ve borç yükünün azaltılması gerekliliği programda yer almıştır. Kamuda taşıt kullanımı azaltılması, toplam memur sayısında artış yapılmaması, zorunlu olmadıkça yatırım programına yeni proje alınmaması gibi kararlar vardır.

- Para ve döviz kuru politikaları kapsamında enflasyon hedeflemesi ve uygulanacak döviz kuru ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı bir biçimde sürdürmek bu düzenlemeler arasındadır.
- Gelirler politikası bağlamında, enflasyonla mücadelenin aksatılmadan yürütülmesi, fakat aynı zamanda krizin, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki bozucu etkilerini telafi edecek etkin politika ve önlemlerin alınması yönünde düzenlemeler bulunmaktadır.

2005 yılından itibaren uygulanan sıkı para politikaları ve sıcak para girişinin Türk Lirasının değer kazanmasına yol açması, fiyat yönünden ihracatın rekabet gücünü kırmasına yol açarak ekonomide yavaşlamalar meydana gelmiştir. Türk lirasının değerlendirilmesi ayrıca ihraç ürünlerde ithal girdilerinin artması ve yurt dışına üretim kayması gibi etkenlere yol açmıştır (Pamuk,2014:290 aktaran Koçyiğit,2018:35).

2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) meydana gelen mortgage krizi ABD'nin küresel ölçeği etkileyen bir ülkesi olmasından kaynaklı hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına alarak dünya dış ticaret hacminde ve ekonomik anlamda çok büyük bir daralmaya yol açmıştır. ABD finansal piyasalarında gelişip likidite sıkıntısı yaratan kriz, daha sonra reel piyasalara sıçrayarak ABD'nin en büyük ticari ortağı olan Avrupa Birliği'ne de kısa sürede yayılmıştır. Krizden İngiltere, Almanya ve Fransa'nın büyük ölçekte etkilenmesi krizin Türkiye'de gelişen etkilerini hızlandırmıştır (Bakkalcı ve Işıkoğlu,2011:5-6).

2000 yılından 2006 yılına kadar gelişen likidite bolluğu bu paraların değerlendirilmesini gerektirmiş. Konut kredisi ile likiditeyi değerlendirmeye çalışan ABD finansal kuruluşları geliri olmayan kişilere dahi kredi açmaya başlamıştır. Doğal bir sonuç olarak konut piyasalarında fiyatlar aniden tavan yapmıştır. Geri ödenemeyen krediler çoğalınca bankalar çözümü konutları piyasaya arz etmekte bulmuş, kredi geri ödemeleri mali kuruluşlara satılmış ve bu evleri teminat olarak alan sermaye piyasası araçları artmıştır. Bu nedenle kriz kısa sürede bir mali kuruluştan diğerine sıçrayarak etkisini derinleştirmiştir. Bu dönemde finans piyasalarındaki karmaşık işlemlerin mali işlemlerde saydamlık eksikliğini oluşturması, derecelendirme kuruluşlarının etkin

çalışmaması ve düzenleyici denetleyici kuruluşların yaşanan risklere karşı önlem almaması krizin diğer nedenleri arasında gösterilmektedir (Alantar, 2008:2-5).

Dünya ekonomisinde yaşanan sorunların düzeltme ve uyum sonuçlarının Türkiye'ye muhtemel yansıma biçimleri Boratav tarafından şu şekilde ana başlıklara toplanmıştır. “*Faiz oranlarında ani bir yükselme ve uluslararası sermaye hareketlerinde hızlı bir daralma*’, *‘döviz kurlarında hızlı bir çalkantı’* ve *‘maliye-para politikaları bakımından ciddi uyumsuzluk.’*” Türkiye bu üç başlık altında en ağır etkilenmesi beklenen gelişmekte olan ülke kategorileri arasında ilk iki sırada yer almıştır (Ekzen,2009:148).

Küresel kriz nedeniyle Türkiye de olumsuz etkilenmiş fakat bankaların bilançosunda karmaşık türev ürün ve sorunlu varlık bulunmaması, sermaye yeterlilik oranının iyi olması, yerli yabancı para likiditesinin yeterli olması, yabancı para cinsi açık pozisyonun düşük seviyesi, aktif kalitesi ve etkin risk yönetimi uygulamaları finansal sistemimizin dış şoklara direnç göstermesine destek vermiştir (Çınar vd.2010:5). Ayrıca 2001 krizi döneminde alınan önlemler ve uygulanan politikalar küresel krize karşı Türkiye ekonomisinin mali kesiminin daha dirençli olmasını sağlamıştır. Fakat reel kesim krizden büyük ölçüde etkilenmiştir. İç ve dış talepteki düşüşlerle üretim, ihracat, işsizlik göstergeleri olumsuz etkilenmiştir. Artan belirsizlikler ve riskle iktisadi faaliyetlerde azalma yaşanmıştır (Karakurt, 2010:186). 2008 yılı son çeyreğine gelindiğinde TCMB kısa vadeli faiz oranlarını aşağıya çekmiş bir yandan da dengeleyici likidite politikasıyla kredi piyasasındaki tıkanıklığı gidermeyi amaçlamıştır. 2008 Kasım’dan itibaren bir yıl boyunca politika faizinde 1025 baz puan indirim yapılmıştır (Çınar vd.,2010:8).

Krize ilk müdahale yani birinci grup önlemler likidite sıkıntısı yaşayan ve iflas eşiğine gelen kuruluşlara destek şeklinde olmuştur. 2008’in sonunda finans sektöründen reel sektöre sıçrayan kriz, piyasaları önemli ölçüde etkileyerek talep daralması yaratmıştır. Bu nedenle ikinci grup önlemler yaşanan talep daralmasını gidermek amaçlıdır. Hükümet seçilmiş bazı sektörlerde katma değer vergisi ve özel tüketim vergilerinde indirimlere yönelmiştir (Çınar vd.,2010:8).

Krizle beraber özel sektör yatırım harcamalarında azalmalar meydana gelmiş, kamu kesimi daralan özel yatırım harcamalarını tekrar canlandırmaya, ihracatı ve

istihdamı artırmaya yönelik politikaların uygulanmasına ve bu yöndeki kamu harcamalarının artırılmasına ağırlık vermiştir (Kaya ve Kaygısız, 2015:181-182). 2008-2010 yılları arasında ekonomik kriz dolayısıyla yaşanan ihracat daralmasının aşılması için İhracata Yönelik Devlet Yardımları bağlamında, geçmiş yıllara göre çok daha yüksek miktarlarda destek ödemesi yapılmıştır. 2009 yılında yapılan destek ödemesi önceki yıllara göre yapılan en yüksek destek olarak 566 milyon lira düzeyinde gerçekleşmiştir (Hatipağaoğlu,2014:101).

TCMB 2010 yılında krizden çıkış için şu politikaları uygulamıştır (Artekin ve Soydal,2017:180):

- Kredi piyasası genişlemesini kısıtlamak için yabancı para zorunlu karşılık oranı %11'e, Türk lirası zorunlu karşılık oranı %6'ya yükseltilmiştir.
- Esnek döviz alım ihaleleriyle TCMB rezerv birikimi desteklenmiştir.
- Türk lirası zorunlu karşılık oranları vadeye göre farklılaştırılmıştır.
- Sermaye girişinin vadesini uzatmak ve dengeli seyrini sağlamak için politika faiz oranı %7'den %6,25'e düşürülerek gecelik borçlanma ve borç verme faiz koridoru genişletilmiştir.
- Enflasyon üzerindeki artış riskini azaltmak için zorunlu karşılık oranları kademeli olarak arttırılmıştır.
- Döviz piyasası likiditesini sınırlandırmak için bankaların TCMB'den alacakları döviz depo işlemleri vadesi 3 aydan 1 hafta indirilmiştir.

Türkiye ticari ortakları dolayısıyla krizden önemli ölçüde etkilenmesine karşın 2001 krizindeki tecrübeleri, direnç kazanan mali piyasası ve alınan önlemlerle krizin etkilerini diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha kolay atlatmıştır. 2010 sonrasında küresel bağlamda piyasaların kısmi toparlanma ve iyileşmesiyle dış pazarlarda canlanma gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2009 yılında %22,6 düşen ihracatta, 2010'da %11,5, 2011'de %18,5 değişim oranı gerçekleşmiştir. 2012 yılına gelindiğinde AB'nin krizde olması, jeopolitik riskler reel sektörü ve finans sektörünü olumsuz etkilemesinden dolayı hedeflenen büyüme yakalanamamıştır. Türkiye ekonomisinde bu dönemde yumuşak iniş hedeflenmiş bu nedenle enflasyondaki artışı durdurmak, cari açığı denetimde tutmak ve finansal istikrarı sağlamak, büyümeye göre öncelik edinilmiştir. Sürdürülebilir ekonomik

büyüme, net ihracata dayalı büyüme anlayışıyla 2012 yılından itibaren ekonomide dengelenme politikaları uygulanmıştır. 2012 yılında derecelendirme kuruluşlarının not artırımı kararı da küresel doğrudan yatırımlarda önemli gelişmeler kazanılmasına destek olmuştur (Artekin ve Soydal,2017:181; TİM,2015:30).

2012’de ihracat değişim oranı %13 olarak gerçekleşirken altın talebi nedeniyle ihracat değeri olarak %20 üzerinde gerçekleşmiştir. İşlenmemiş altın ihracatı, 2011’de 1.474 milyon dolar iken 2012 yılında 8 kat artarak 13.345 milyon dolara çıkmıştır. Dolayısıyla bu artış, 2012 toplam ihracat büyüme hızını yukarı çekmiştir. 2012 son çeyreğinden itibaren altın talebindeki düşüş 2013 yılına gelindiğinde %74,9 gerilemiş ve sert bir inişe geçmiştir. 2013 toplam ihracatı üzerinde ciddi bir baz etkisi yaratan bu durum, dış talepte daralma olmasına rağmen altın kaynaklı olup, bunun dışında da sadece birkaç sektörü kapsamaktadır (TİM,2014:44,45).

2014 yılında ABD Merkez Bankası FED ’in parasal genişleme politikasını sona erdirmesiyle Türk Lirası değeri kaybetmiş faiz oranlarında artış baskıları oluşmuştur. Hükümet bu nedenlere bağlı olarak tasarrufa yönelmiş, aşırı ve borçlanmaya yönelik tüketim harcamalarının önüne geçmek istemiştir. Alınan önlemlerle özel tüketim ve yatırım harcamalarında azalma meydana gelmiştir. Merkez Bankası da bu gelişmelere uyumlu olarak faiz oranlarında artış gerçekleştirerek tasarrufları artırma eğilimlerine destek olmuştur. Yine bu yılda Cumhurbaşkanlığı seçimi ve yerel seçimler, Rusya-Ukrayna anlaşmazlığı, Irak ve Suriye’deki terör örgütü sorunları ekonomik ve ticari gelişmeleri olumsuz etkileyerek durgunluğa yol açmıştır (TİM,2015:26).

2015 yılında parite etkisi, jeopolitik sorunların ticarete engel olması ve petrol-mal fiyatlarında gerilemelerin ihracat maliyetini kötü etkilemesi dolayısıyla dünya ticaret hacmi olumsuz etkilenmiş, bu etkiler Türkiye’ye de yansımıştır. Gelişmiş ülkelerdeki, özellikle Çin’de, talep azalması ithalatı sınırlandırmış, dolayısıyla ihracatımız olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca küresel ekonomik gelişmeler ülkeden sermaye çıkışlarına da etki etmiş, TL’de değeri kaybı ve faiz artışları yaşanmıştır. Türkiye’nin son yıllardaki dış ticaret politikasında yüksek katma değerli ihracat ürün üretmek, yeni ihracat pazarlarına ulaşım, üçüncü ülkelerle ticaretin geliştirilmesi, mevcut pazarlardaki ihracat payının artırımı, ithalatta yurt içi üretime yönelim ve ithalatta haksız rekabetin önüne geçecek tedbirlerin alınması yönünde adımlar atılmaktadır (TİM,2016:18-19,130).

2016 yılında küresel ölçekte İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı Brexit, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkanlık seçimleri sonucunda Donald Trump'ın seçilmesi ile dolardaki artış, ülkemizde ise terör saldırıları ve 15 Temmuz darbe girişimi ile piyasalara güven azalışı, yatırım yapılabilir kredi not kaybı ekonomik ve ticari olarak olumsuz etkilenmemize yol açmıştır. Türk Lirası değer kaybetmeye devam ederken faizler ve enflasyon yükselmiştir (TİM,2017:8,26).

Petrol varil fiyatları 2018'de 76 ABD dolarına ulaşmıştır. Ayrıca Mart ayında yükselişe geçen döviz kuru Ağustos ayında 7,20'yi görerek en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu durum fiyatlar genel seviyesi dengesini bozarak satın alma gücünün düşmesine, hammadde, petrol, ithal sanayi ürünleri ve tüketim ürünlerinde fiyat artışlarına sebep olmuştur. Talepte meydana gelen azalma sonucu ithalat azalma eğilimine girerken ihracat artmıştır. Hükümet dalgalanan döviz kuruna önlem olarak vergi teşvikleri yoluna giderek piyasayı canlandırmak istemiştir. Enflasyonla Mücadele Programı başlatılmıştır. Beyaz eşyada ÖTV oranı sıfırlanmış, araçlarda ÖTV oranı %50'den %35'e, mobilyada KDV oranı %18'den %8'e, ticari araçlarda KDV oranları %18'den %1'e, tapu harçları %4'ten %3'e, konut satışlarında KDV oranı %18'den %8'e düşürülmüştür. Temel gıda ve tüketim mallarında 3 ay süreyle minimum %10 indirim uygulanmıştır (Canbaz,2019:73,75).

2000-2018 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 10 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 10:2000-2018 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Bin ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşılama Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 499	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4

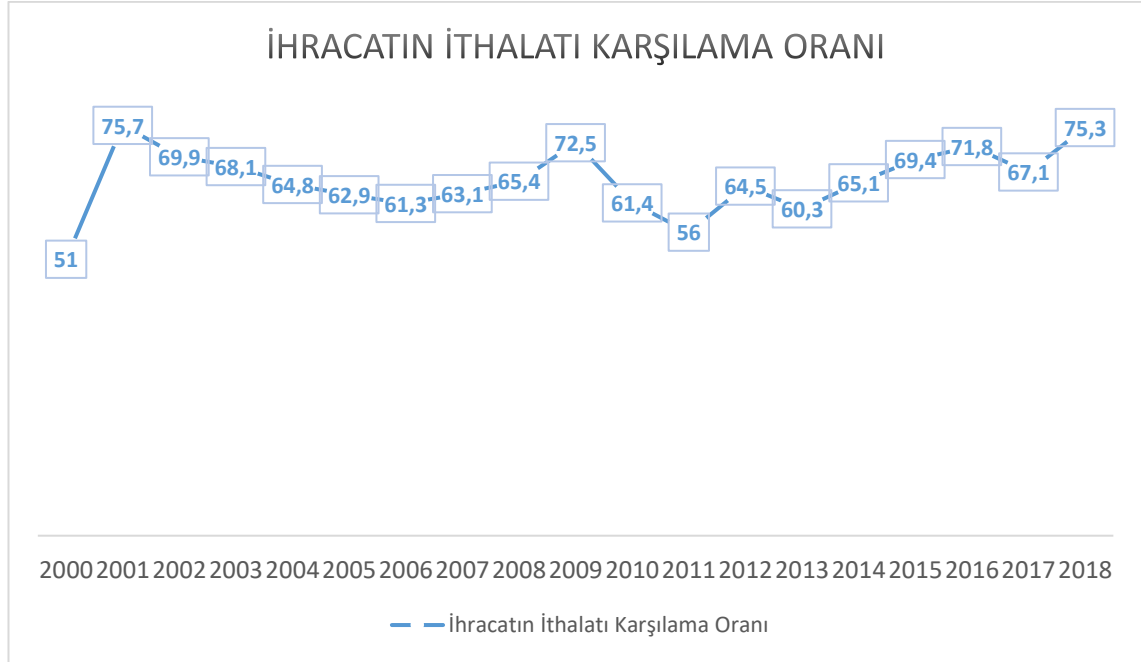
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	- 99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	- 84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	- 63 395 487	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	- 56 088 651	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	10,1	233 799 651	17,7	- 76 806 711	390 792 592	67,1
2018	167 920 613	7,0	223 047 094	-4,6	- 55 126 481	390 967 708	75,3

Kaynak: Tük, Dış Ticaret Verileri (Erişim Tarihi:16.10.2019)

Tablo 10’da görüldüğü üzere 2001 yılında yaşanan krize karşın alına önlemlerle ithalat %24 oranında değer kaybetmiştir. Kriz sonrası 2002, 2003 ve 2004 yıllarında ihracat artışı iç piyasadaki daralmaya bağlı olarak gerçekleşmiş ve 63 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2005 yılında Türk Lirasının değer kazanmasıyla ithalat 116 milyar dolara yükselmiştir.2007 yılından itibaren küresel krizin etkileri dış ticaret değerlerine yansımış, 2008 yılında %28 oranında büyüyen ihracat bir anda piyasaların daralmasıyla 2009’da %22,6 oranında bir düşüş yaşamıştır. Aynı gelişme ithalatta da gözlenmiş olup %30,2 oranında düşme yaşamıştır. İthalatta bu denli bir azalmaya paralel olarak dış ticaret açığı 38 milyar dolara gerilemiştir. 2012 yılında gerçekleşen ticaret değerleri ise altın ihracatının artışı ve daha sonrasında 2013 yılında sert bir düşüşe geçmesinin etkisini taşımaktadır. Bu dönemde önemli ticari ortağımız AB’nin krizde olması da ihracat azalışında etken olmuştur. 2014 ve 2015 yılındaki ihracat ve ithalat değerlerinin oluşumu jeopolitik riskler, mal fiyatlarında düşme ve dünya ekonomisinde yaşanan talep daralması etkili ihracatımız 143 milyar dolara, ithalatımız ise 207 milyar dolara düşmüştür. 2015 yılında ithalat azalmasında TL değer kaybı ve petrol fiyatlarındaki gerileme etkili olmuştur. İhracat ise jeopolitik gelişmelerden etkilenmiştir. 2016 yılında ekonomideki koruma önlemleri ve TL değer kaybı yine ithalatta belirleyici olmuştur. 2018’de yüksek döviz kuru sebebiyle ithalat %4,6 oranında azalmıştır.

2000 yılı ile 2018 yılı arasında iki kriz yaşanmasına rağmen ticaret hacmi dönemin başında 82 milyar dolarken dönemin sonunda 390 milyar dolara çıkmıştır.

Şekil 8:2000-2018 Yılları Arasında İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Kaynak: Tük dış ticaret verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 8'e göre ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001'de 75, 2009'da 72, 2018'de 75 olarak belirgin bir şekilde artış göstermiştir. 2001 ve 2009 yılları krizin yaşandığı yıllar olması sebebiyle ithalatta yaşanan düşmeler ihracatın ithalatı karşılama oranında yükselme olmasına neden olmuştur. 2018 yılında döviz kurlarında meydana gelen artışla ithalatın düşüş yaşaması ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesine sebep olarak 75,3 şeklinde gerçekleşmiştir.

3. İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

3.1. BAĞIMLILIK OLGUSU

Kapitalist sistem, doğası gereği küresel olup, üretim biçimi ve kar bölüşümü gibi unsurları ile ulusal sınırların aşılmasını gerekli kılmaktadır. Satış üstünlüğü elde eden ülkeler daha fazla kar elde ederek dünya pazarında avantajlı konuma gelmişlerdir. Elde ettikleri sermaye birikimleriyle üretim güçlerini daha hızlı büyüten bu ekonomiler, diğer ülkelere güçlerini uygulama imkânı elde etmişlerdir. Bu gelişmiş ülkelerin oluşturduğu

sistem “merkez”, merkezden etkilenen ülkelerde “çevre” olarak adlandırılmıştır. Bu yapı içerisinde merkezle çevre arasındaki ana nitelik “bağımlılıktır” (Ergil,1974:168).

Üretim ve ticaretin entegrasyonu ile ulusal ekonomiler birbirlerine git gide bağımlı hale gelmektedir. Zaman içerisinde gelişen bilgi teknoloji sistemleriyle üretim süreçleri parçalanarak birkaç ülkeye yayılabilir hale gelmiştir. Gelişen lojistik sistemleriyle hammadde ve ara malın ülkeler arası kolayca, düşük maliyetli ve hızlı bir şekilde taşınabilmesi, ülkelerin tarife oranlarını azaltmaları ekonomilerin ticaret yoluyla birbirlerine bağımlılıklarını artırmıştır (Aydın vd.,2010:34).

Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin kendini diğer devletlerden soyutlama gibi bir imkânı kalmamıştır. Gelişen ekonomi, ticaret, siyasi, mali ve birçok konuda ülkeler birbirlerinden etkilenmekte ve birbirlerini etkilemektedirler. Ülkenin ulusal kaynaklar ve teknoloji bakımından kıt kaynaklara sahip olması büyümesinin önünde dış kaynaklara bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Teknoloji yoksulluğu, makro iktisadi açıdan ülkelerin, mikro iktisadi açıdan firmaların, ihtiyaç duydukları teknolojileri üretmek için gerekli ve yeterli beşerî, fiziki ve mali kaynaklardan yoksunluğu olarak tanımlanabilir. Büyümenin sağlanabilmesi için kıt teknolojinin transferi sırasında oluşan ara ve yatırım malı ithalat bedellerinin ihracat bedelleri ile karşılanamaması durumu cari işlemler açığına sebep olmaktadır (Tiryakioğlu,2011:180). Gelişmiş merkez ülkelerdeki teknolojilerin gelişmekte olan çevre ülkelere transferi sonucunda, gelişmekte olan çevre ülke, merkez ülkeye bağımlı hale gelmektedir. Bu ülkeler arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel yapıların farklılıkları nedeniyle teknoloji adaptasyonu çevre ülkelerde zor olmaktadır (Bayraç ve Doğan,2018:25).

Dış ticarete konu olan mallar tüketicilerin alıp kullandıkları tüketim malları, üretim sürecinde kullanılan ara ve hammadde malları, makine ve teçhizat gibi yatırım mallarıdır. Üretimin ithalata olan bağımlılığı firmaların ithal hammadde, ara ve yatırım malı kullanımı ve ithal girdi kullanan sektörlerin büyüme hızıdır. Firmaların daha çok ithal girdi kullanması ya da ithal girdiyi çok fazla kullanan sektörlerin diğer sektörlerle göre daha çok büyümesi ithalata olan bağımlılığı arttırmaktadır (Saygılı vd.,2009:2).

Günümüz ekonomik sisteminde ülkelerin birbirlerine engellenemez karşılıklı bağımlılığı bulunmaktadır. Sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için gerek yurtiçine

üretimde gerek ihracat için üretimde elde edilen gelirlerin yurtdışına aktarımının büyük ölçüde önüne geçilmesi, bağımlılığın olabildiğince en alt seviyeye çekilmesi gerekmektedir. Diğer sektörlerde girdi olarak kullanılan ileri bağlantı etkisi yüksek sektörlerin ve diğer sektörlerden girdi talep edecek geri bağlantı etkisi yüksek sektörlerin dış kaynaklara olan bağımlılığının azaltılması gerekmektedir.

3.2. BAĞIMLILIĞI OLUŞTURAN KOŞULLAR

Dış ticaret yapısında meydana gelen olumlu ve olumsuz değişimler makroekonomik gelişmelere etki etmektedir. Dönemler itibariyle küreselleşmenin etkisiyle de uluslararası ticarete serbestleşme hareketleri, teknolojik gelişmeler, lojistik alandaki gelişmelerle dış pazarlardan alım ve satımın kolaylaşması ülkelerin dış ticaret yapısında bağımlılığa neden olmaktadır. Uygulanan dışa açık politikalar küresel yapıya uyum içi gerekli olmuş, gelişmekte olan ülkelerde hammadde ve ara mal ithalatında artışları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte ihracat artarken, ihracatın yapısında, ihraca konu olan ürün üretiminde ithal girdi kullanımının çok olması nedeniyle değişiklikler olmaktadır. Bu durum ihracatın ithalata bağımlılığına etki etmektedir (İnançlı ve Konak,2011:345).

3.2.1. Dâhilde İşleme Rejimi

Türkiye, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunması ve 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği sürecine girilmesi nedeniyle parasal yardımlar şeklindeki teşvikleri kaldırmak durumunda kalmıştır. Destekleme ve fiyat istikrar fonu prim ödemesi, ihracatta vergi iadesi, kurumlar vergisi istisnası gibi teşvikler kaldırılıp yerine Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği, Gümrük Birliği şartlarına uygun ihracat teşvikleri getirilmiş olup, dahilde işleme rejimi de bunlardan bir tanesi olarak yer almaktadır (Başkol,2016:2).

“Serbest dolaşımda olmayan eşya, işlem görmüş ürünlerin üretiminde kullanılmasından sonra Türkiye Gümrük Bölgesinden yeniden ihraç edilmesi amacıyla, gümrük vergileri ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın ve vergileri teminata bağlanmak suretiyle, dahilde işleme rejimi kapsamında geçici olarak ithal edilebilir. Eşyanın işlem görmüş ürünler şeklinde ihracı halinde, teminat iade olunur. Eşyanın bu şekilde dahilde işleme rejiminden yararlanmasına şartlı muafiyet sistemi denir.” Serbest

dolaşımdaki eşyanın işlem görerek Türkiye Gümrük Hattından ihracı ile birlikte daha önceden tahsil edilen ithalat vergileri bu kapsamda geri iade edilir. Eşyanın dahilde işleme rejiminden yararlanması da geri ödeme sistemidir (Gümrük Kanunu,1999: Madde:108).

Tablo 11:Dış Ticarete Dâhilde İşleme Rejimi (DİR)(Milyon \$)

Yıl	Toplam İhracat	DİR İhracat	Pay(%)	Toplam İthalat	DİR İthalat	Pay(%)	DİR İthalat/DİR İhracat Oranı(Döviz Kullanım Oranı)
1997	26261	11357	43,25	48558	5125	10,55	45,13
1998	26973	10545	39,09	45921	4423	9,63	41,94
1999	26587	9686	36,43	40671	4707	11,57	48,60
2000	27774	11809	42,52	54502	5462	10,02	46,25
2001	31334	13985	44,63	41399	6554	15,83	46,86
2002	36059	19356	53,68	51553	8632	16,74	44,60
2003	47252	27202	57,57	69339	12769	18,42	46,94
2004	63167	33934	53,72	97539	16435	16,85	48,43
2005	73476	37775	51,41	116774	17250	14,77	45,67
2006	85534	43557	50,92	139576	18790	13,46	43,14
2007	107271	52163	48,63	170062	24285	14,28	46,56
2008	132027	62796	47,56	201963	30782	15,24	49,02
2009	102142	46397	45,42	140928	21400	15,19	46,12
2010	113883	53720	47,17	185544	26049	14,04	48,49
2011	134906	64196	47,59	240841	30850	12,81	48,06
2012	152461	65267	42,81	236545	31633	13,37	48,47
2013	151802	68148	44,89	251661	32084	12,75	47,08
2014	157610	68555	43,50	242177	31558	13,03	46,03
2015	143838	58812	40,89	207234	26164	12,63	44,49
2016	142529	58168	40,81	198618	24541	12,36	42,19
2017	156992	65004	41,41	233799	28429	12,16	43,73
2018	167920	74822	44,56	223047	32954	14,77	44,04
Toplam	2131022	964250	45,25	3281877	443950	13,53	46,04

Kaynak: Başkol,2016:10 “Dâhilde İşleme Rejimiyle İhracat ve Gerekli İthalat, 1996-2011” ve T.C. Ticaret Bakanlığı “Gümrük Rejimlerine Göre İhracat ve İthalat”

Türkiye'nin dış ticareti içerisinde dâhilde işleme rejimi paylarına Tablo 11'den bakıldığında 1997-2018 yılları arasında yapılan toplam ticaret içerisinde dâhilde işleme rejimi kapsamındaki ihracatın payı %45,25 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Toplam

ithalat içindeki dâhilde işleme rejimi kapsamındaki ithalat payı ise %13,53 olarak gerçekleşmiştir. Dâhilde işleme rejiminde birim ihracat için gerekli ithalat değeri döviz kullanım oranı yardımıyla analiz edilmektedir. Döviz kullanım oranının artması ihracat için gerekli ithalatın artışına dolayısıyla ihracatın ithalat bağımlılığına işaret etmektedir. 1997-2018 yılları arasındaki döviz kullanım oranı %46,04 olarak gerçekleşmiştir (Başkol,2016:9). Bu oran dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracatın ortalama %46'sının ithalat süreçleriyle gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir. İhracat gelirlerinin %46'sının girdi kullanımındaki ithalat nedeniyle tekrar dışarı aktarıldığı olgusunu da ortaya koymaktadır.

İhraç ürünlerin dâhilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilmesi durumunda elde edilen teşviklerle karlı hale gelen ithalat girdisi kullanma eğilimi, katma değerde azalma meydana getirmektedir. Türkiye ihracatının neredeyse %50 sinin dâhilde işleme rejimi ile yapıldığı düşünülürse bu durumda ihracatın ithalata ne denli bağımlılığı olduğu görülmektedir. Dâhilde işleme izin belgesi ile ihracatçılar ithal girdi kullanarak teşvik edilmektedir (Takım ve Ersungur,2010:295).

İhracatın ithalata olan bağımlı yapısına katkıda bulunan teşvik sistemi, yürürlüğe girdiği 1996 yılından beri toplam ihracatın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Verilen teşvik belgelerinin Resmî Gazete 'de firma bilgileriyle birlikte paylaşılması ardından firmalar ihracat yapacağını ve bu ihracatı için gerekli ithalatı da bildirerek vergi ve harçlardan muafiyet istemektedir. Dahilde işleme rejimi kapsamında taahhüt edilen ihracat tutarının, öngörülen ithalatında %60 civarında ithalat izni alındığı görülmektedir (Sönmez,2019).

Avrupa Birliği ülkelerinde de dâhilde işleme izin belgesi verilmekte fakat birlik içinde üretilen ürünler için belge verilmemekte ve belge alma şartları zorlaştırılmaktadır. Dâhilde işleme belgesinin verilebilmesi için işleme tabi tutulacak eşyalarla karşılaştırılabilir hiçbir eşyanın AB'de üretilmemiş olması, yeterli miktarda bulunmaması, AB'deki üreticiler tarafından uygun bir süre içinde sağlanamaması, fiyat açısından ekonomik olmaması ya da kalite bakımından yetersiz olması gerekmektedir (Çavuş,2006).

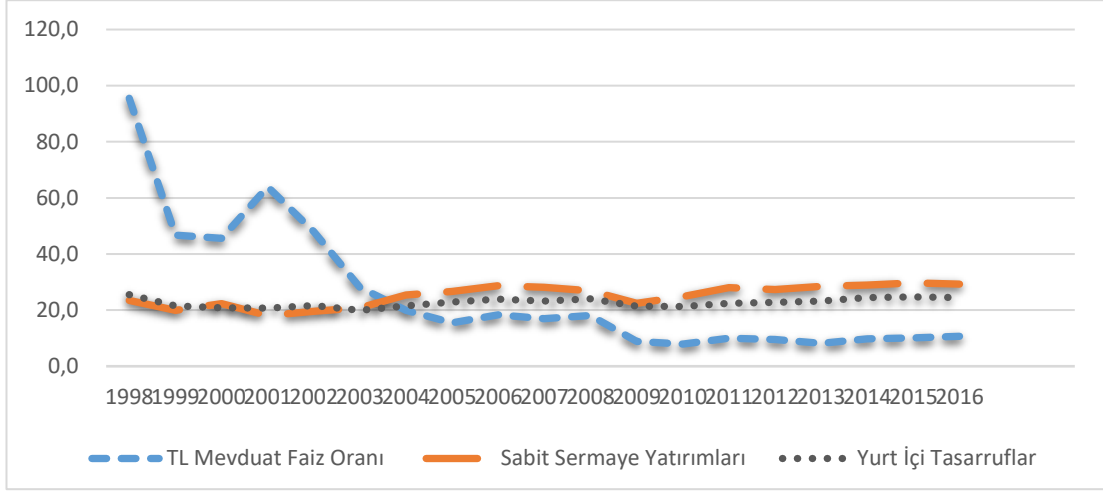
3.2.2. Sabit Sermaye Yatırımlarında Değişmeler

Faiz paranın kira bedelidir. Ekonomik sistem içinde tasarruf yapıp bu birikimi yatırım yapmak isteyenlere arz eden ve yatırım yapmak isteyip de sermaye yetersizliği yaşayan girişimcilerin sermaye talebi olmaktadır. Girişimciler bu taleplerine karşılık bir faiz bedeli ödemek durumundadır ve dolayısıyla faiz oranları tasarrufları özendirirken yatırım kararlarını da etkiler (Öztürk ve Durgut,2011:118).

Faiz oranları tasarrufun milli gelirden alacağı payı belirler. Faiz oranlarını belirleyen değişkenler; enflasyon, para arzı, döviz kuru, uluslararası faiz oranları, kamu iç borçlanması, güvendir (Demirgil ve Türkay,2017:909). Yatırımın faize duyarlılığı, faiz oranlarındaki değişmelerin yatırımların üstündeki etkisidir. Girişimciler gerçekleştirmiş oldukları reel yatırımlar sonucu elde edeceği kar faiz oranı sonunda elinde kalacak olan bedel, faiz gelirinden az olursa yatırım kararından ve risklerinden kaçınarak finansal yatırıma yönelerek faiz geliri elde etmek isteyecektir (Öztürk ve Durgut,2011:120).

Reel yatırım veya finansal yatırım olarak gerçekleşecek bir işlemin faiz oranlarındaki yükselmeden etkilenerek finansal yatırıma yönelmesi, reel yatırımdan uzaklaşmasını doğurabilir. Yabancı sermaye yatırımlarının finansal yatırıma yönelmesi ihracatın rekabet gücünü kırmaktadır (Kundak ve Aydoğuş,2017:264). Üretimde ihraç mallarının ithalata olan bağımlılığının azaltılması, sanayinin güçlenmesi reel yatırımlarla gerçekleşmektedir. Reel yatırımlarla, teknolojik altyapı ve esneklikle geliştirilen sanayilerin, ithalata bağımlı yapısının kırılması gerekmektedir. Yatırımların reel kesimden uzaklaşıp finansal kesimde spekülatif hareketlere yönelmesi ithalata bağımlılığın uzun dönemde artmasına neden olabilir.

Şekil 9: Faiz Oranlarının, Sabit Sermaye Yatırımları ve Yurt İçi Tasarruflar Arasındaki İlişkisi

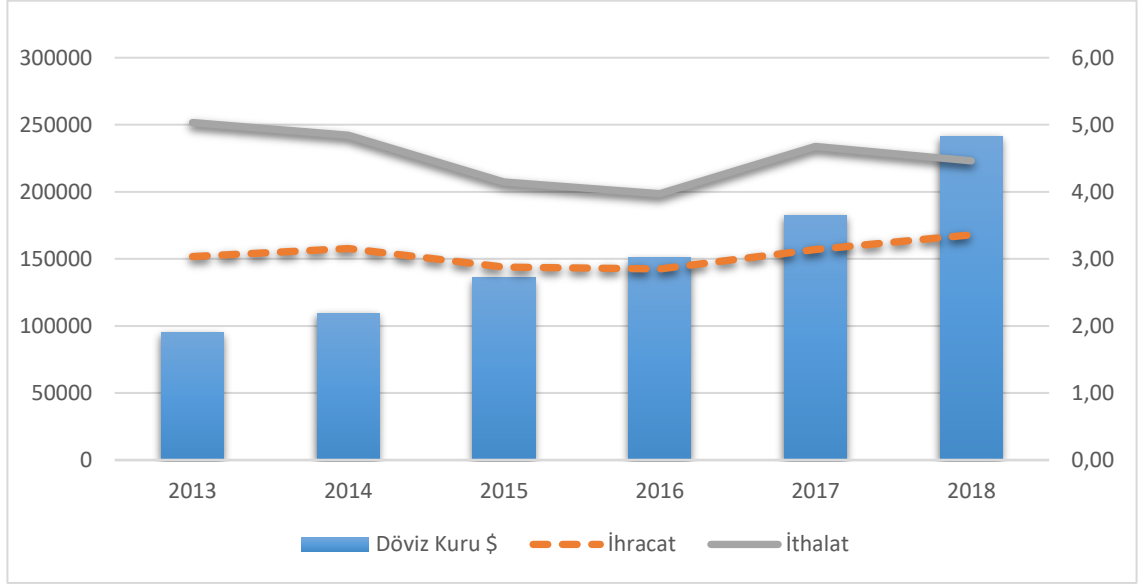
Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı verileriyle tarafımızca düzenlenmiştir. Sabit Sermaye yatırımları ve yurt içi tasarruflar gayri safi yurtiçi hasıla içindeki oranlardır.

Şekil 9’da 1998-2016 yılları arasında faiz oranlarının sabit sermaye yatırımları ve yurt içi tasarruflar ile olan ilişkisi verilmiştir. Verilen şekle bakıldığında faiz oranları sabit sermaye yatırımları ile ters bir ilişki göstermektedir. Bunun nedeni faiz oranları düştüğünde sabit sermaye yatırımları artmakta dolayısıyla üretime katkı sağlanmaktadır. Yatırımlar faiz oranlarının yükselmesiyle finansal yatırıma yönelmektedir.

3.2.3. Döviz Kurlarında Meydana Gelen Artış ve Ulusal Paranın Aşırı Değerlenmesi

İhracat artışının temel etkenleri dış talepte artma, işgücü maliyetleri, iç talep seviyelerinde meydana gelen değişiklikler, döviz kuru ve firma büyüme tercihleridir. Yapılan çalışmalarda döviz kurunun ihracat artışını etkileme önemi dördüncü sıra olarak belirlenmiştir (TİM,2019).

Şekil 10:Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat İlişkisi

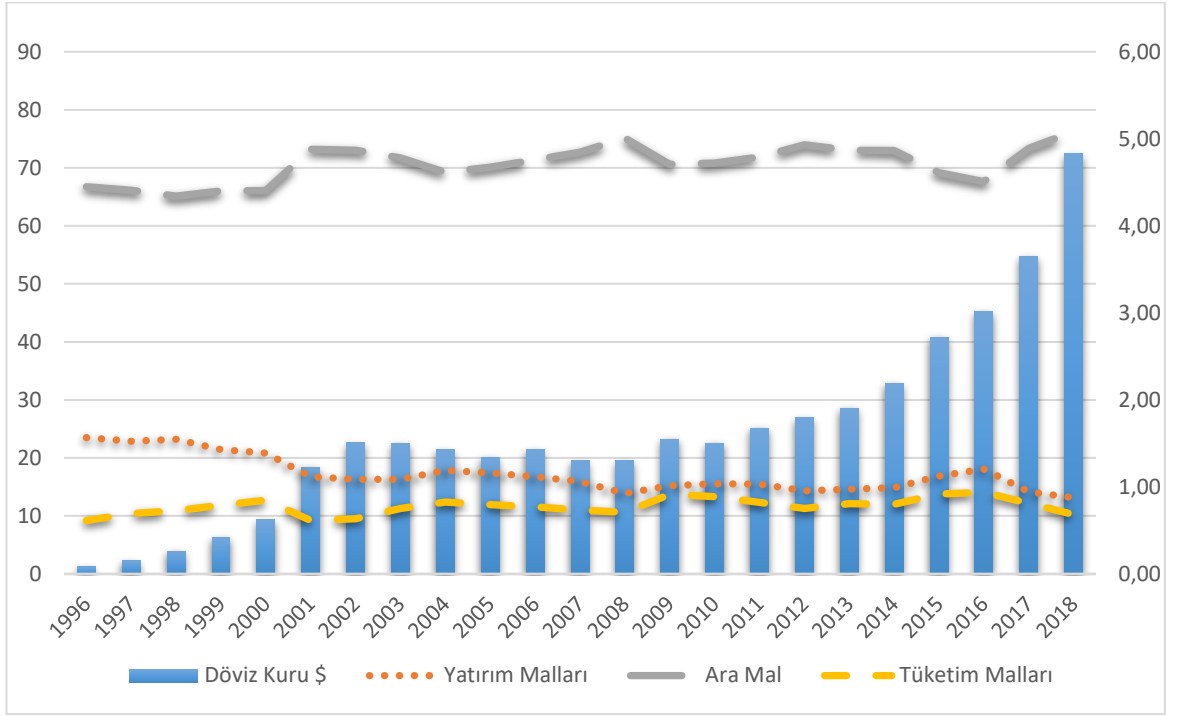

Kaynak: Tük ve World Bank verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Döviz kurlarındaki artışın ithalatı yavaşlatma etkisi ihracatı arttırmaktan daha yüksektir. Şekil 10'a göre 2013'ten itibaren döviz kurları hızlı bir artış eğiliminde seyretmektedir. 2013 yılında 1,9'dan, 2014 yılına 2,19'a çıkan döviz kuru ile ihracat kısa dönemde artış göstermiş, ithalat düşüşü ihracat artışına göre daha keskin gerçekleşmiştir. Fakat dönemler itibariyle artışında hız kaybetmeyen döviz kuru etkisi ihracat ve ithalat düşüşlerini eşanlı olarak beraberinde getirmiştir. 2016 yılında ithalat artışı tekrar hız kazanmıştır. Çünkü döviz kurları artışı uzun dönemde ara mal ithalat bağımlılığını arttırmaktadır. Bunun nedeni ise ihracatın ithalata bağlı olan yapısı ve döviz kuru yüksek olsa dahi ara mal ithal etme gerekliliğidir. Bu gereklilik teknolojik alt yapı yetersizlikleri, sektörel üretimlerde azalma, kalite farklılıkları, maliyet avantajları nedeni olabilmektedir.

Uygulanan döviz kuru politikaları ithalatı doğrudan ihracatı ise ithalat aracılığıyla dolaylı yoldan etkilemektedir (Tapşın ve Karabulut,2013:203). Döviz kurlarında meydana gelen artışla birlikte ithalat maliyeti yükselmekte bu nedenle kısa dönemde ithalat azalışı gerçekleşmektedir. İthalata olan talep, döviz artışı nedeniyle yerli üretimle ikame edilir. Uzun dönemde ise tüketim ve yatırım malları ithalatı azalırken ara malı ithalatının payının artması sonucu ithalat bağımlılığı artışı görülmektedir (Kundak ve Aydoğuş,2017:263).

Şekil 11:1996-2018 Arasında Döviz Kuru İle Gruplara Göre İthalat İlişkisi

Kaynak: Tük ve World Bank verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur.

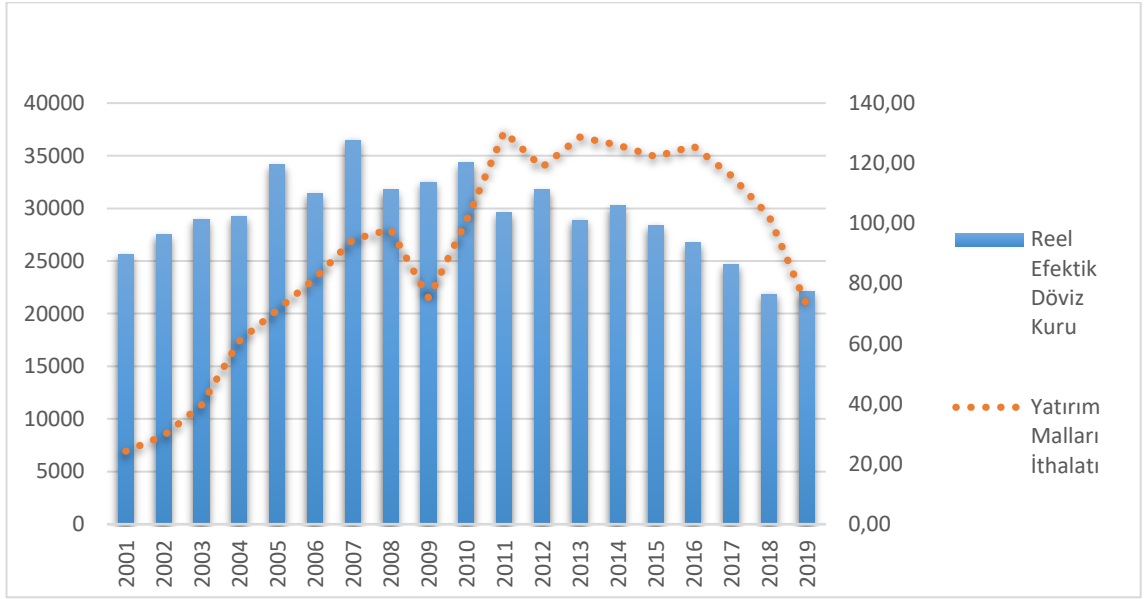
Şekil 11'e bakıldığında kısa dönemde döviz kuru artışları ithalatta azalış meydana getirmektedir. Döviz kuru oranı 2010 yılından itibaren sürekli artış göstermektedir. 2010-2014 arasında ithal mal gruplarında azalma görülmekteyken, uzun dönemde ara mal oranında grafikteki gibi artış meydana gelip tüketim ve yatırım mallarında azalma görülmektedir.

Sönmezler vd.(2017) çalışmasında reel döviz kuru, ara malı ithalatı ve tüketim malı ihracatı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç tüketim malı ihracatında dış bağımlılığa işaret etmektedir. Çalışmada cari denge sorununun yalnızca döviz kurundan kaynaklanmamakta diğer yapısal sorunlara bağlı olduğunu da ortaya koymaktadır (Sönmezler vd., 2017: 119). Döviz kurunun ihracatı arttırıcı ithalatı azaltıcı bir etki yaratamamasının temel nedenlerinden birisi de enerji kaynaklarındaki ithalat bağımlılığımızın yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde tüketim malları ve yatırım mallarında ithalatı azaltıcı etkisi olsa da sanayinin ara mala olan ihtiyacı ve enerji kaynakları faturalarının kabarmasıyla toplam ithalatta düşme etkisi belirgin olamamaktadır (Arioğlu, 2019: s.y.).

Türkiye’de 1980’li yıllarda ihracatı arttırmak için reel devalüasyonlara gidilmiş bu durum enflasyonu körüklemiştir. 1989 yılında konvertibiliteye geçilmesiyle beraber döviz kurunda çıpa sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Bu yolla enflasyonu dizginlemek amaçlansa da finansal kırılmalara sebep olunmuş, nominal döviz kurlarında artışlara ve krizlere sebep olmuştur. Yaşanan 1994 ve 2001 krizlerinin ardından dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Ancak likidite bolluğu ve enflasyon hedeflemesi uygulamaları dolayısıyla faiz oranları diğer ülkelere göre yüksek seyretmiş, yüksek yabancı sermaye girişi ile birlikte döviz kuru eksik değerlendirilmiştir. İhracata yönelen ve ithalatla rekabet eden firmalara bu durum rekabet gücü kaybı olarak yansımıştır. Reel kurlardaki artış ile rekabet gücünü kaybeden sektörler kaybını yüksek teknoloji ve yeni üretim tekniklerinin kullanılması yoluyla yeniden kazanmaya çalışmışlardır (Kazgan,2006:274-275; (Balaylar,2011:144-145). 2002 yılından sonra ekonomik büyüme atmış bu artış ihracata etki etmiş fakat ithalat üzerinde etkisi çok daha fazla olmuştur. Cari açık yabancı sermayelerle finanse edilmiştir. Reel kurlar yüksek tutularak enflasyonla mücadele edilmek istenmiş fakat bu da ithalatı özendirirken yerli üretim ve istihdam üzerinde olumsuz etki yaratmıştır (Balaylar,2011:157).

Yüksek reel kuru ile üretim tekniklerinde doğan yenilenme ihtiyacı yatırım malı ithalatını arttırmıştır. Saygılı vd. (2010) çalışmasında diğer ülkelere-özellikle Çin Hindistan gibi ülkelere- yatırım malları ithalinde, ucuzluk faktörünün etkisinin sınırlı olduğunu, bunun nedeninin ise yerli mallara göre ithal yatırım malının daha ucuz olmasını döviz kuru gelişiminin daha çok etkilemesinden kaynaklı olduğunu açıklamışlardır.

Şekil 12: Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ile Yatırım Malları İthalatı İlişkisi

Kaynak: Tüik ve TCMB-EVDS verileri ile tarafımızca düzenlenmiştir.

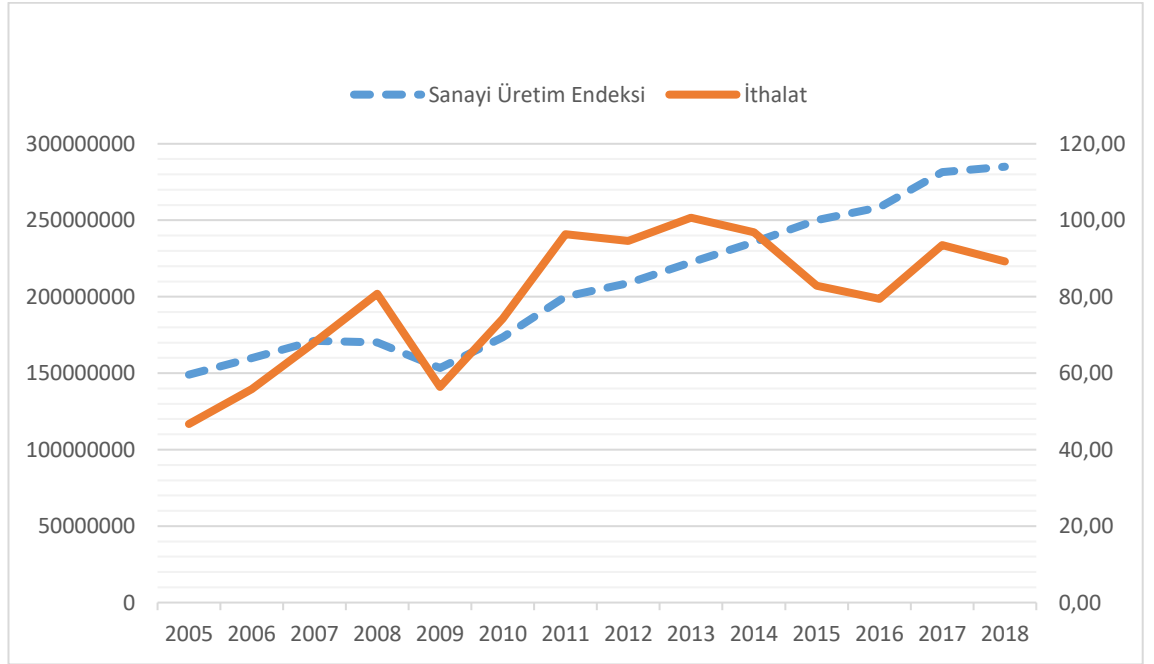
Şekil 12’de yüksek reel kur ile yatırım malları ithalatındaki artış görülmektedir. 2001 yılından sonra uygulanan politikalarla değerli hale gelen reel efektif döviz kuru ihracatın gücünü kırmış üretimde yeni teknikler zorunlu hale gelmiş bu durum da etkisini yatırım malı ithalatında göstermiştir. Şekle göre reel efektif döviz kuru ile yatırım malı ithalatının artış ve azalışlarının eşanlı hareket ettikleri görülmektedir. Yatırım malı ithalatı ihracata etki edeceğinden, aşırı değerli kurun ihracatın ithalat bağımlılığına etkisi de bulunmaktadır.

Saygılı vd. (2010) yaptıkları çalışmada 145 firmaya anket uygulamış, ithal ara mallarının yerli mallara göre daha ucuz olmasının faktörlerini araştırmıştır. Çin ve Hindistan gibi ülkelerden ucuza mal temin imkanı (kur etkisi hariç) (%36,3), döviz kurunun ucuzlaması (%32,6), dahilde işleme rejiminin avantajları (%12,2) ve Gümrük Birliği’nin avantajları (%9,5) etkili olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmada firmalar Türk Lirasının değer kaybetmesi durumunda yatırım mallarını üreten yerli firmaların kârlılık oranında ve bu alana yönelik yatırımlarda artış meydana gelebileceğini ifade etmişlerdir. İthal yatırım mallarının ucuzluğuna neden olan alt faktörler rakamsallaştırıldığında, söz konusu ucuzluğa en önemli katkının döviz kurunun ucuzlamasından (%47,3) ve ithalatın Çin, Hindistan gibi ülkelerden ucuza temin edilmesinden (%28,4) kaynakladığı tespit edilmiştir (Saygılı vd. ,2010:95).

3.2.4. Üretimde Azalma

Gerek yurt içi üretim gerek ihracat için üretime gerekli olan hammadde, ara mal ve her türlü girdinin doğal kaynak eksikliğinden yurt içinde bulunmaması halinde üretim için gerekli her türlü girdi ithal edilmek durumunda kalınacak bu girdileri kullanan sektörün büyümesi de ithalatı arttıracaktır. Yurt içi üretimin yetersiz olması durumunda ise gereken girdilerin üretiminin olması fakat talebe karşılayacak kadar üretimin mevcut olmaması söz konusudur. Yurt içi üretim miktarı yetersiz olduğunda, ekonominin veya sanayinin belirli bir eşik değerden daha yüksek büyümesi üretimin ithalata bağımlılık oranında artışa neden olacaktır (Saygılı vd., 2010:98).

Şekil 13:Sanayi Üretim Endeksi ve İthalat İlişkisi

Kaynak: Tük ve TCMB EVDS verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur.

Şekil 13'e göre sanayi üretim endeksi artığında ithalatta da benzer yönlü bir ilişki meydana gelirken ithalat konjonktürel dalgalanmalar göstermektedir. Üretimin genişlemesi ile ithalatın da artması gerek yurt içi, gerek ihracat için olan üretimde ithal bağımlılığını ortaya koymaktadır. Son yıllarda ekonomide döviz kurunun yüksek seyretmesi ithalatı olumsuz etkilemiştir.

Saygılı vd.(2010) yaptıkları araştırmada firmalara uyguladıkları anketlere göre petro-kimya, metallere, ilaç ve kağıt başta olmak üzere, bazı temel ara mallarında yurt içi

üretim kapasitesindeki yetersizliğin firmaları ithalata yönlendiren temel faktör olduğunu ortaya koymuşlardır.

3.2.5. Üretim Teknolojisinde Değişim

Küreselleşme, ülkelerin birbirlerine giderek artan bağımlılıkları ve beraberinde doğan teknolojik gelişme ihtiyaçları ülkeleri üretim süreçlerinde yenilemeler yapma yoluna itmiştir. Teknolojik gelişmeler ve yenilikler firmaların üretim potansiyelinin yükselmesine katkıda bulunmakta ve bu durum verimlilik artışlarına dolayısıyla da üretim hacminde artışlara olanak sağlamaktadır. Yüksek teknolojiye sahip ürünlerde katma değer yüksek olmasıyla bu ürünlerin ihraca konu olması ihracat gelirlerini arttıracaktır. Fakat ülkelerin yüksek teknoloji ürün üretebilmesi için belirli bir teknolojik altyapıya sahip olması gerekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde teknolojik altyapı yetersizliklerinden dolayı bu altyapıya sahip ürünlerin üretilmesi ithalatı doğurmaktadır. Yüksek reel kuru ile üretim tekniklerinde doğan yenilenme ihtiyacı da ithalatı arttırmaktadır (Konak,2018:62).

Üretim süreçlerinde yer alan firmalar son dönemlerde küresel gelirden pay alabilmek için ihracat hacmini artırma ve daha kalite ürün yapısına sahip mal üretebilme ihtiyacının bilincine varmıştır. Artan teknolojik yenilenme hızı, makine ve teçhizat altyapısının yenilenmesine sebep hazırlamaktadır. Yeni teknolojileri içeren makine-teçhizatın aksam ve parçaları da genellikle bu teknolojileri geliştiren ülke firmaları tarafından üretilmektedir. Dolayısıyla bu makinelerin ithali beraberinde ihtiyaç duyulduğunda aksam ve parça ithaline de sebep olmaktadır. Yeni üretim teknolojisi de nitelik bakımından yüksek hammadde ve malzeme ihtiyacı duymakta, teknolojik gelişmelerin arttığı dönemlerde ithal girdi kullanım oranlarının artması beklenmektedir (Saygılı vd., 2010:102).

3.3. TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI

Türkiye'nin toplam ithalatın yaklaşık dörtte birini ithal ara mallar teşkil etmekte olup, bu durum ithal girdilerin yerli üretimde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu kısmen son on yılda, küreselleşme ve entegrasyonla küresel değer zincirine yönelme tarafından açıklanabilir. Diğer bir açıklama, yıllar içinde, Türkiye'de üretim için gerekli girdilerin yurt içinde yeterli miktarda üretilmediği ya da yerel firmaların beceri ve

teknoloji konusunda gerekli yetkinliği edinememesidir. Fiyat ve kalite avantajları, ithal girdilerde yükseliş eğilimini besleyen ek faktörler olup ve bu da ithalat bağımlılığını Türkiye ekonomisinin yapısal bir özelliği haline getirmiştir (Erduman vd.,2019:2). Sektörel firmalar; malların kalitesi, malın yurt içinden temin imkanları, firma mülkiyet biçimi, yönetim biçimi, organizasyonel yapıları gibi etkiler nedeniyle ara ve yatırım malını yurt dışından temin etme yoluna gidebilir (Saygılı vd.,2009:3).

İthal ikameci politikalarla devlet yerli üretimi parasal ve mali yardımlarla destekleyerek dış piyasa ürünleriyle rekabet etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu politikalarla önce tüketim sonra ara mal ardından da yatırım mallarında üretim yapabilmek için sektörler geliştirilmeye çalışılmaktadır. 1960-1980 yılları arasında uygulanan ithal ikameci politikalar, dış ticaret hacminde mutlak değer olarak artış yaratmasına karşın ihracat ve ithalatın görelî paylarında azalma meydana getirmiştir. 1950 yılında 3,9 olan ihracat/gsyih oranı, 1970 yılında 2,3'e kadar düşmüştür (Bayraç ve Doğan,2018:21-22).

Tablo 12:İhracat ve İthalatın Görelî Payları (Bin \$)

Yıl	GSYİH	İhracat	İhracat/ GSYİH	İthalat	İthalat/ GSYİH	İhracat/İthalat
1950	6.888.685	263 424	3,9	285 664	4,2	92,2
1960	19.628.386	320 731	1,6	468 186	2,4	68,5
1970	25.915.847	588 476	2,3	947 604	3,7	62,1
1980	92.861.166	2 910 122	3,2	7 909 364	8,7	36,8
1990	205.381.935	12 959 288	6,5	22 302 126	11,1	58,1
2000	271.546.016	27 774 906	10,5	54 502 821	20,5	51
2010	772.366.615	113 883 219	15,5	185 544 332	25,2	61,4
2017	851.045.500	156 992 940	18,4	233 799 651	27,4	67,1

Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Bakanlığı “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler” ve TÜİK “Dış Ticaret İstatistikleri. (30.11.2019)

Tablo 12’ye bakıldığında, 1980 yılında dışa açık büyüme politikalarına geçişle birlikte üretimde gelişmeler yaşanmasına rağmen ara girdi ve sermaye malı sağlayan sektörlerin üretimi yeterince gelişmediği için İthalat/GSYİH oranı 80’li yıllar sonrasında çok fazla arttığı görülmektedir. İthalat/GSYİH oranı ithal girdi ve sermaye mallarına olan bağımlılığı göstermektedir. Bu değerle ilişkili olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı da azalma eğilimine geçmiştir (Bayraç ve Doğan,2018:24).

“İmalat sanayinin ithal bağımlılık oranının yükselmesi aslında değer bazında üretimde kullanılan ithal ara ve yatırım malı miktarının üretimden daha fazla artması anlamına gelmektedir. Bu da üretim kanalıyla yaratılan değerden ithalatın daha fazla pay almasına neden olacaktır. Üretim için yapılan ithalatın faturasının üretimin değerinden daha fazla artması, Türk özel kesiminden ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi anlamına gelmektedir. Bu da özel kesim tasarruflarını olumsuz etkileyecektir.” Tasarruf açığı aynı zamanda bir cari işlemler açığı olarak düşünüldüğünde ithalat bağımlılığı ile cari işlemler açığı artacak dolayısıyla tasarruf açığı da artacaktır (Özlale ve Karakurt, 2012:12-13). Üretim artışı ve ithal girdi kullanımı arasındaki ilişkiyi endüstri içi ticaret de etkilemektedir. İthalata bağımlılığı arttıran diğer faktörlerden biri de Asya-Pasifik bölgesinin üretim konusunda küresel söz sahiplerinden olması, maliyet düşüklükleri ile tercih edilmesi üretim ve dış ticaretin yönü değiştirmektedir. Bu nedenle sanayilerin üretimin maliyet bileşimi ithal girdiler lehine değişirken katma değer de ülkeler arasında paylaşılmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008:63).

1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde 24 Ocak Kararları ile birlikte dışa açılma dönemine geçilmiştir. Önce tarım, ardından köyden kente göçle birlikte tarımdan sanayiye geçiş ve sanayide teknolojik altyapının artmasıyla da üretim içinde ara mal talebinde artışlar meydana gelmiştir. Dışa açılma politikaları ithalatın daha da artmasına ve ihracatın ithalata bağımlı bir yapıya kavuşmasında etkili olmuştur. Özellikle kalite, marka gibi önemli etkenler üretim yapısına girdiğinde ithalat gittikçe artmıştır. 1980 yılında ihracatın büyük çoğunluğu işlenmemiş tarım ürünlerinden oluşmaktayken 2000’lerde gıda ve tekstil gibi düşük teknoloji sanayi ürünleri ihracata konu olmuştur. Gelişen dünya ve sürekli değişen teknolojik faktörlerle zaman içinde üretim yapısı düşük teknolojiden orta ve yüksek teknoloji gerektiren ürünlere evrilmiştir (Özenç ve Düşündere,2017:1).

Tablo 13:1980-2018 Yılları ISIC REV3 Düzey-3 Sınıflamasına Göre İhracat

1980 Yılı İhracat İlk 10 Fası			2018 Yılı İhracat İlk 10 Fası		
ISIC	ISIC Adı	İhracat \$	ISIC	ISIC Adı	İhracat \$
11	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	1.509.708.704	341	Motorlu kara taşıtları ve motorları	21.244.305.725
171	Tekstil iplikçiliği ve dokumacılığı	234.307.823	271	Demir-çelik ana sanayi	13.165.299.833
151	Et, balık, sebze, meyve, katı ve sıvı yağlar	152.082.922	181	Giyim eşyası (kürk hariç)	12.473.601.399
142	Başka yerde sınıflandırılmamış madencilik ve taş ocakçılığı	149.032.511	343	Motorlu kara taşıtlarının motorlarıyla ilgili parça ve aksesuarları	6.154.491.499
172	Diğer tekstil ürünleri	113.657.021	272	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	6.077.593.812
12	Hayvancılık	112.845.836	172	Diğer tekstil ürünleri	5.852.473.887
181	Giyim eşyası (kürk hariç)	111.948.245	292	Özel amaçlı makineler	5.341.864.982
241	Ana kimyasal maddeler	52.696.414	151	Et, balık, sebze, meyve, katı ve sıvı yağlar	5.272.557.691
269	Başka yerde sınıflandırılmamış metalik olmayan mineraller	49.434.595	369	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler	5.087.489.675
341	Motorlu kara taşıtları ve motorları	43.484.919	11	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	5.003.309.678

Kaynak: Karakaş,2017:264 ve TÜİK 2019 verilerinden derlenmiştir.

1980-2018 yılları için ihracat ve ithalat kalemleri Tablo 13 ve 14’de verilmiştir. 1980 ve 2018 yılları en yüksek 10 ihracat kalemine bakıldığında düşük katma değerli emek yoğun mallardan orta ve yüksek teknolojili ürünlere doğru geçiş yapıldığı görülmektedir.

Tablo 14:1980-2018 Yılları ISIC REV3 Düzey-3 Sınıflamasına Göre İthalat

1980 Yılı İthalat İlk 10 Fası			2018 Yılı İthalat İlk 10 Fası		
ISIC	ISIC Adı	İthalat \$	ISIC	ISIC Adı	İthalat \$
111	Ham petrol ve doğal gaz	2.952.247.221	241	Ana kimyasal maddeler	20.148.936.156
241	Ana kimyasal maddeler	936.441.977	272	Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi	19.653.754.247
232	Rafine edilmiş petrol ürünleri	909.406.400	232	Rafine edilmiş petrol ürünleri	15.294.052.080
271	Demir-çelik ana sanayi	378.692.225	271	Demir-çelik ana sanayi	12.123.202.481
292	Özel amaçlı makineler	334.738.540	242	Diğer kimyasal ürünler	10.496.790.026
291	Genel amaçlı makinalar	279.687.893	341	Motorlu kara taşıtları ve motorları	10.393.408.791
281	Metal yapı malzemeleri, tanklar, sarnıçlar ve buhar kazanları	192.901.887	291	Genel amaçlı makinalar	9.583.702.211
242	Diğer kimyasal ürünler	188.038.515	292	Özel amaçlı makineler	8.610.025.164
251	Kauçuk ürünleri	140.413.748	514	Atık ve hurdalar	8.601.151.881
154	Diğer gıda maddeleri	130.233.189	11	Bitkisel ürünler; bostan, meyve ve sebze	7.344.253.274

Kaynak: Karakaş,2017:264 ve Tük 2019 verilerinden derlenmiştir.

1980 ve 2018 yılları ithalat kalemlerinde ise tüketimi yüksek petrol ve ürünleri gibi fasıllar yer almaktadır. İthal edilen malları, temel üretime dönük ara mal fasıllarının oluşturduğu söylenebilir. Fakat 2018 yılı ihracat ve ithalat fasılları incelendiğinde aynı türden malların ithalini ve ihracatını gerçekleştirdiğimiz karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ihracatın ithalat kalemlerine bağımlı yapısına işaret etmektedir (Karakaş,2017:265).

Tablo 15:Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre İthalat (Milyon \$)

	Toplam	Yatırım (sermaye) malları	Yatırım Malları (%)	Hammadde (ara mallar)	Ham madd e (%)	Tüketim malları	Tüketim Malları (%)	Diğerleri	Diğer (%)
2019	165950	20734	12,49	129857	78,25	14896	8,98	462	0,28
2018	223047	29303	13,14	170048	76,24	22878	10,26	817	0,37
2017	233799	33116	14,16	171461	73,34	28487	12,18	734	0,31
2016	198618	35918	18,08	134315	67,62	27947	14,07	436	0,22
2015	207234	34904	16,84	143316	69,16	28586	13,79	425	0,21
2014	242177	35995	14,86	176721	72,97	29006	11,98	453	0,19
2013	251661	36771	14,61	183811	73,04	30415	12,09	662	0,26
2012	236545	33925	14,34	174930	73,95	26699	11,29	990	0,42
2011	240841	37270	15,47	173140	71,89	29692	12,33	738	0,31
2010	185544	28818	15,53	131445	70,84	24734	13,33	545	0,29
2009	140928	21462	15,23	99509	70,61	19289	13,69	666	0,47
2008	201963	28020	13,87	151747	75,14	21489	10,64	706	0,35
2007	170062	27054	15,91	123639	72,70	18694	10,99	674	0,40
2006	139576	23347	16,73	99604	71,36	16116	11,55	507	0,36
2005	116774	20363	17,44	81868	70,11	13975	11,97	567	0,49
2004	97539	17397	17,84	67549	69,25	12100	12,41	492	0,50
2003	69339	11325	16,33	49734	71,73	7813	11,27	465	0,67
2002	51553	8399	16,29	37655	73,04	4898	9,50	600	1,16
2001	41399	6940	16,76	30300	73,19	3813	9,21	344	0,83
2000	54502	11365	20,85	36009	66,07	6928	12,71	199	0,37
1999	40671	8727	21,46	26854	66,03	4820	11,85	269	0,66
1998	45921	10660	23,21	29906	65,12	5005	10,90	348	0,76
1997	48558	11107	22,87	32119	66,15	5051	10,40	279	0,57
1996	43626	10253	23,50	29114	66,74	4020	9,21	238	0,55

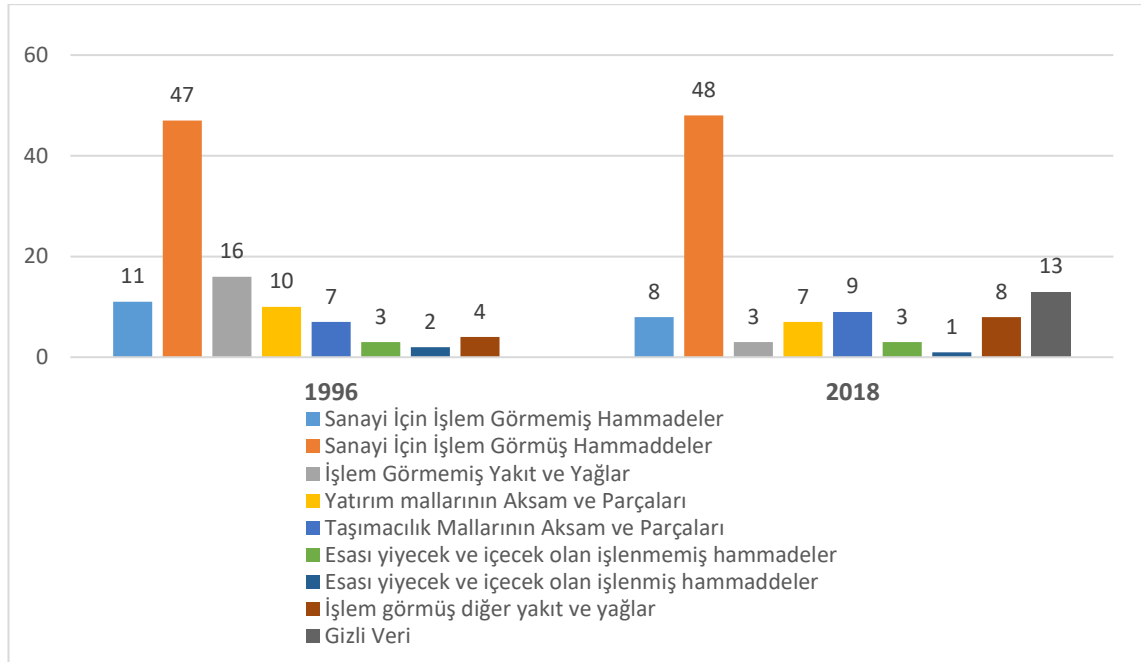
Kaynak: TÜİK, “Geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre ithalat, 1996-2019” (30.11.2019)

Tablo 15’e göre 1996-2018 yılları arasında ara mal ithalatının toplam ithalat içinde yaklaşık %70 civarlarında seyrettiği görülmektedir. Bu durum 100 Türk Lirası değerindeki bir mal için yaklaşık 70 Türk Lirası değerinde ithal girdi temin etmemiz gerektiğidir. Sermaye malı ithalatı ara mal ithalatından sonra en çok ithal edilen girdi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1996-2018 yılları arasında sermaye malı ithalatının payı %13 ile %23 arasında dalgalanmıştır. İhracattaki artış ile ithalattaki artışın eş zamanlı ilerlemesi ihracatın ithalat bağımlılığı olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. 2000’li yıllarda

düşük teknolojlili sanayi ürünleri üretimine geçilmiştir. 2000 yılında 36 milyar dolar ara mal ithal edilirken, toplam ithalatın %66'sı, 2019 yılında bu rakam oransal olarak %78'e çıkarak 129 milyar dolar ara mal ithalatı gerçekleşmiştir.

İthalata bağımlılık derecesi ve zaman içindeki gelişimi, özellikle Türkiye gibi nispeten yüksek cari işlemler açığı olan gelişmekte olan ülkeler için önemli konulardır. İthalat bağımlılığı, özellikle yüksek büyüme dönemlerinde yüksek cari işlemler açığına neden olmakla kalmamakta, aynı zamanda döviz amortismanından kaynaklanan fiyat artışlarını da sınırlamaktadır. Ayrıca, TL'nin değer düşüklüğü dönemlerinde cari hesabın yeniden dengelenmesini uzatmaktadır (Erduman vd.,2019:2).

Şekil 14:1996 ve 2018 Yılları Ara Mal İthalatının Ürün Gruplarına Göre Dağılımı(%)

Kaynak: TÜİK, “Geniş ekonomik grupların sınıflamasına (BEC) göre ithalat, 1996-2019” (02.12.2019)

Şekil 14'e bakıldığında, 1996 yılında ara mal ithalatı 29 milyar dolar ile toplam ithalatın yüzde 66'sını oluşturmaktadır. Ara mal ithalatı içerisinde en yüksek ilk üç pay sırasıyla sanayi için işlem görmüş hammadeler, işlem görmemiş yakıt ve yağlar, sanayi için işlem görmemiş hammadelerdir. 2018 yılına gelindiğinde ara mal ithalatı 170 milyar dolara yükselerek toplam ithalatın yüzde 76'sını oluşturmuştur. En yüksek ilk üç pay ise gizli veri hariç sanayi için işlem görmüş hammadeler, taşımacılık araçlarının

aksam ve parçaları, aynı oranla sanayi için işlem görmemiş hammaddeler ve işlem görmüş diğer yakıt ve yağlardan oluşmaktadır.

Tablo 16:2013-2018 Yılları Arasında İhracatın ve İthalatın Gelişimi (Milyon ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran
2013	151 802	-0,4	251 661	6,4	- 99 859	403 463	60,3
2014	157 610	3,8	242 177	-3,8	- 84 567	399 787	65,1
2015	143 838	-8,7	207 234	-14,4	- 63 396	351 072	69,4
2016	142 529	-0,9	198 618	-4,2	- 56 089	341 147	71,8
2017	156 992	10,1	233 799	17,7	- 76 807	390 791	67,1
2018	167 920	7,0	223 047	-4,6	- 55 127	390 967	75,3

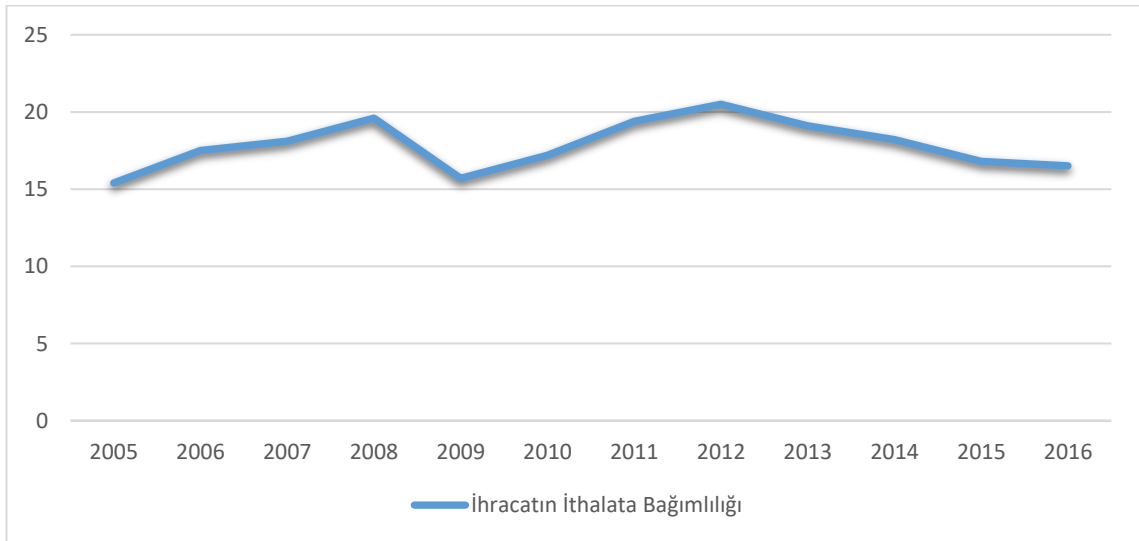
Kaynak: Tüik “Yıllara Göre Dış Ticaret”

Bir ülkenin parasının yabancı paralar karşısında devalüe olması sonucunda ihracatı artar, ithalatı azalır. Tablo 16’da, 2013 yılından itibaren Türk Lirası, Dolar ve Euro karşısında değer kaybı yaşamaktayken ihraç mallarının ithalata bağımlı yapısından dolayı ithalat olumsuz etkilenirken ihracatın da olumsuz etkilendiği görülmektedir. Döviz kurundaki artış ithalatı daha çok etkilemekte, ithalat ihracata konu malların üretimi ile eşanlı düşüş yaşamaktadır. Bu yapı da ithalatta düşüşün daha etkili olması nedeniyle dış ticaret açığında daralma olarak ortaya çıkmaktadır (Dedekoca,2019).

Aker(2008), Türkiye’de İthalatın Belirleyicileri makalesinde yaptığı analiz sonucunda ithalat ve ihracat arasında ilişki olduğunu, bazı ithalatın ihracat üretimi için kullanıldığı ve ithalatın çoğunun yerel tüketim veya yerel üretim için mal üretmek için kullanıldığını ifade etmiştir (Aker,2008:142). Saatçioğlu (2005) 1990-2002 yılları arasında ithalat büyüklüğünü belirleyen faktörleri inceleyen çalışmasında; ithalat bağımlı değişken, ihracat açıklama gücüne sahip değişken olarak alındığında ulaşılan yüksek ihracat esneklik katsayısı sonucunda, ihracat gelirlerindeki artışın ithalatın finansmanı için kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır (Saatçioğlu, 2005:214).

Türkiye dış ticareti ve yapısı incelendiğinde ihracat ürünlerinin konusu ile ilişkili şekilde ithal ara mal ve hammadde satın alınımının gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum ihracat gelirlerinin ithalat yoluyla belirli bir kısmının yurt dışına tekrar aktarımı olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracata dayalı bir büyüme modeli için bu durumun sürdürülebilir olmadığı politikalarda da karşımıza çıkmaktadır. Cari işlemler bilanço açıklarının yükselmesine neden olan ara mal ve hammadde üretimi için teşvik ve destekler bunu destekler niteliktedir. Özellikle 2007-2013 yıllarını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ihracatın ithalat bağımlılığı hususunda durulmaktadır. Planda yüksek oranda ithal bağımlılığının katma değer artışının önünde engel olduğu yer almaktadır. 2014-2018 yıllarını kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nda reel ihracat artışının ithalat artışından yüksek olması, ihracatın ithalata bağımlı yapısının kırılması ve ihracat ürünlerinde yüksek teknoloji ürünlerin payının artırılması hedeflenmiştir. Onuncu Kalkınma Planı da genel olarak ihracatın dış bağımlılığını azaltacak politikalarla sürdürülebilir olduğu ifade edilmiştir (Karakaş,2017:266; Kalkınma Bakanlığı, 9 ve 10. Kalkınma Planı).

Şekil 15:OECD TİVA Verilerine Göre İhracatın İthalat Bağımlılığı

Kaynak: Trade in value added (December 2018), <https://oecd.org>.

OECD-TİVA projesi ile katma değer ticaretini ölçmektedir. OECD-TİVA çalışması, ihracatın ithalata olan bağımlılığını, yabancı kökenli katma değer ihracata oranı (foreign value added share of gross exports) ile değerlendirilmektedir. En son yayınlanan TİVA Aralık 2018 verilerine göre, Şekil 15'te 2012-2016 yılları arasında toplam mal ve hizmet ihracatında ithalat bağımlılığı düşmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN İTHALATA BAĞIMLILIĞI: TEKSTİL SEKTÖRÜNDE BİR İNCELEME

1. TÜRKİYE'DE TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE TARİHİ

Tekstil sektörü temelleri antik çağa kadar uzansa da patlamasını 18.yy'da Sanayi Devrimi ile gerçekleştirmiştir. İlk başlarda batılı ülkelerin temel faaliyet alanı olmasına karşın faaliyet alanı günümüze kadar gelişmiş ülkelere doğru kaymıştır. Gelişmiş ülkelerin 18. Yy'da sanayileşme süreçlerine sektörün önemli katkısı olmuştur. Günümüzde dünya tekstil ihracatının büyük bir kısmını geliştirmekte olan ülkeler üretmekte, gelişmiş ülkeler de tekstil ithalatçısı olmaktadır (Önder ve Şahin,2016:25).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkemizde ekonomi tarım sektörüne dayanmaktaydı. Ülke sanayisini ilkel seviyede dokuma sanayisi oluştururken gayrimüslim nüfusun ayrılmasıyla ticaret ve sanayi de bozulmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle cumhuriyetin ilk yıllarında ihraç ürünleri tarıma dayanmaktayken mamul maddeler ithal edilmiştir. Bu durum ülkenin dış ticaret hacminde olumsuz etkiler yaratmış dış açıklar verilmiştir. 1929 yılında yaşanan bunalımla tarım sektörünün de olumsuz etkilenmesinin ardından 1930'lu yıllarda planlı kalkınma ile gümrük kontrolü ve sanayi planları uygulanmaya başlanmıştır. Gerçekleştirilmek istenen sanayi yatırımları için ayrılan bütçenin yarısı tekstil-giyim sektörüne kullanılmıştır (Uğur,2004:31-32). Devlet eliyle gerçekleştirilen sanayileşmede 1933 yılında Sümerbank'ın kurulmasıyla tekstil sektöründe önemli gelişmeler olmuştur.

1951 yılında Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası kurularak bu bankanın sağladığı kredilerle özel sektör eliyle sanayileşme sağlanmaya çalışılmıştır. Banka ithal ikameci stratejiye uyumlu olarak tekstil-giyim, gıda, kimya alanlarında birçok sanayinin kurulmasına destek olmuştur (Uğur,2004:34). 1968-1977 yılları arasında uygulamaya konulan İkinci Beş Yıllık ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarıyla sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Bu planlar kapsamında açılan Teşvik ve Uygulama Dairesi ile sanayiciler döviz bulundurma, vergi indirimi, yatırım indirimi gibi olanaklar elde etmiş

tekstil sektörü ihracatında bu atılımlar ve Türk Lirasının aynı dönemde devalüe edilmesiyle olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Tekstil sektörünün ihracatımız içinde önemli bir yer tutmasının önünü açan atılım olarak gerçekleşmiştir (Tokgöz, 1999:152-153).

1970'lere gelindiğinde gümrük duvarları ile korunan piyasalar sanayi sektörünün gelişmesine dolayısıyla tekstil sektörünün de gelişimine olumlu etki yaratmıştır. 1980'li yıllarda ihracata yönelik sanayileşme politikaları ile sektör canlanmış ve imalat sanayi istihdamının yüzde 29'u tekstil sektöründe yer almıştır (Esi,2017:46). Gelişmekte olan ülkelerin suni, sentetik, yün elyaf ticaretinde paylarının artması neticesinde gelişmiş ülkeler bu malların kısıtlaması yoluna gitmek amacıyla 1974 yılında Çok Elyaflılar Anlaşması'nı yürürlüğe koymuştur. Türkiye'de tekstil sektörü hızla büyürken ABD, Kanada gibi gelişmiş ülkeler Çok Elyaflılar Anlaşması kapsamında Türk tekstil ve giyim ihracatına tek taraflı olarak kısıtlamalar getirmişlerdir. AB ise 1984 yılında 5 tekstil, 10 hazır giyim ürününe kısıtlama getirmiştir. Diğer ülkelerin kısıtlamalarına rağmen Türkiye'de 1990 yılında yıllık yüzde 12,2 büyüme oranı ile en hızlı büyüyen sektör tekstil ve hazır giyim sektörü olmuştur. Bu dönemde sektöre yapılan teşviklerle birçok kentte tekstil sanayileri açılmış, imalat sanayi içindeki tekstil sanayisi yüzde 45'e kadar çıkmıştır (Eraslan vd., 2008:647; İnalçık,2008).

Uruguay Müzakereleri ile 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile Çok Elyaflılar Anlaşması yerine Tekstil ve Giyim Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Tekstil ve Giyim Anlaşması'na göre tekstil ve hazır giyim ürünlerinde 2005 yılına kadar kısıtlamaların kaldırılması amaçlanmıştır. 1 Ocak 1996 AB ile aramızda Gümrük Birliği oluşmasını sağlayan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı gereğince AB'nin Türk tekstil ürünlerine uyguladığı kısıtlamalar kaldırılmıştır (Kanoğlu ve Öngüt,2003:28-29).

1980-2000 yılları arasında tekstil ve hazır giyim sektörü yüzde 20,5 büyüme ile ihracat içerisinde en büyük sanayi olmuştur. 2000 yılından itibaren Çin'in tekstil ve hazır giyim piyasalarına girmeye başlamasıyla ihracatta düşüşler yaşanmaya başlanmıştır. Yatırımları Osmanlı dönemine uzanan tekstil ve hazır giyim sektörü, 2000'li yıllarda Türkiye'nin sanayi alanında öncü ve lokomotif sektörü konumuna gelmiştir (Eraslan vd., 2008:273).

Toplam ihracatımız içinde tekstil ve hazır giyim sektörü oranı 1995'ten 2003 yılına kadar azalmıştır. Bu azalışın nedeni olarak diğer sanayi kollarının ihracat hızlarının

artması,1997 Asya Krizi, 1999 depremi, AB Gümrük Birliği ve DTÖ anlaşmalarınca sektör teşviklerinin kaldırılması, Çin'in piyasaya girerek Avrupa pazarlarında avantajlı konuma gelmesi gösterilebilir (Uğur,2004:38-39).

Tablo 17:Türkiye İhracatının DTÖ Tanımına Göre Sektörel Dağılımı (1980-2003)

Yıllar	1980		1990		2000		2001		2002		2003	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon \$	%
1.Tarımsal Ürünler	1.881	64,7	3.300	25,5	3.855	13,9	4.349	13,9	4.052	11,2	5.207	11,1
1.1.Gıda Ürünleri	1.486	51,1	2.906	22,4	3.543	12,8	3.997	12,8	3.668	10,2	4.689	10
1.2.Tarımsal Hammaddeleri	396	13,6	394	3	313	0,1	352	1,1	384	1,1	519	1,1
2.Madencilik Ürün	277	9,5	875	6,8	1.157	4,2	1.236	3,9	1.497	4,2	1.940	4,2
3.Sanayi Ürünleri	751	25,8	8.778	67,7	22.699	81,7	25.661	81,9	30.288	84	3.934	83,9
3.1.Demir ve Çelik	29	1	1.490	11,5	1.865	6,7	2.500	8	2.831	7,9	3.273	7
3.2.Kimyasal Ürünler	47	1,6	747	5,8	1.243	4,5	1.367	4,4	1.523	4,2	1.882	4
3.3.Diğer Yarı Mamul	104	3,6	672	5,2	2.280	8,2	2.625	8,4	3.140	8,7	4.112	8,8
3.4.Makine ve Ulaşım Araç.	83	2,9	855	6,6	5.740	20,7	7.153	22,8	8.632	23,9	12.292	26,2
3.5.Tekstil Ürünleri	340	11,6	1.440	11,1	3.706	13,3	3.948	12,6	4.268	11,8	5.260	11,2
3.6.Giyim Ürünleri	112	3,9	3.331	25,7	6.586	23,7	6.661	21,2	8.094	22,4	9.959	21,2
3.7.Diğer Tüketim Malları	36	1,2	243	1,9	1.279	4,6	1.408	4,5	1.800	5	2.562	5,5
4.Sınıflandırılmamış Mallar	1	0	5	0	63	0,2	89	0,3	222	0,6	390	0,8
Toplam	2.910	100	12.958	100	27.775	100	31.334	100	36.059	100	46.878	100

Kaynak: Uğur,2004:36

1980 yılına ilişkin ihracatımız Tablo 17'ye göre incelendiğinde ilk sırayı tarımsal ürünlerin ardından da sanayi ürünleri içerisinde en yüksek payla tekstil ürünlerinin yer aldığını görülmektedir. Yapılan yatırımlar ve ihracata yönelik politikalar sayesinde tekstil ve hazır giyim ürünlerinin toplam ihracat içindeki oranı 36,8 ile ihracatta ilk sırada yer almaktadır. Tablo 17'ye göre 1980 yıllarından 2000 yıllarına kadar tekstil ve giyim ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisindeki payının giderek arttığı, 2000 yılından sonra ise ihracat oranlarının giderek düşmeye başladığı görülmektedir. Tekstil ve hazır giyim ürünlerinin ihracat oranları düşerken makine ve ulaşım araçlarının ihracatında dönemler itibariyle sürekli artışlar meydana gelmiştir.

Tablo 18:2004-2019 Arası ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Sektörü İhracat ve İthalatı (Bin \$)

Yıl	Tekstil,Hazır Giyim, Deri Sektörü İhracat	Tekstil,Hazır Giyim, Deri Sektörü İthalat	Ticaret Dengesi	Tekstil, Hazır Giyim, Deri İhracatın İthalatı Karşılama oranı	Toplam Tekstil,Hazır Giyim, Deri Ticaret Hacmi
2004	17.652.333	4.998.617	12.653.716	353	22.650.950
2005	19.024.759	5.500.359	13.524.400	345	24.525.118
2006	19.862.712	6.235.554	13.627.158	318	26.098.266
2007	23.142.999	7.924.445	15.218.554	292	31.067.444
2008	23.421.423	8.366.036	15.055.387	279	31.787.459
2009	19.651.834	7.053.681	12.598.153	278	26.705.515
2010	22.193.347	9.577.452	12.615.895	231	31.770.799
2011	25.311.466	11.177.106	14.134.360	226	36.488.572
2012	26.113.275	9.222.541	16.890.734	283	35.335.816
2013	28.475.477	10.298.054	18.177.423	276	38.773.531
2014	30.321.390	10.412.761	19.908.629	291	40.734.151
2015	27.120.258	9.027.257	18.093.001	300	36.147.515
2016	26.979.822	8.333.650	18.646.172	323	35.313.472
2017	27.483.314	8.434.566	19.048.748	325	35.917.880
2018	28.546.508	7.409.446	21.137.062	385	35.955.954

Kaynak: Tük, ISIC Rev.4 Sınıflaması 13,14,15 kodları.

Dünya Ticaret Örgütü Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması'nın 2005 yılında sona ermesiyle tekstil ve hazır giyim ticareti daha bir serbestlik kazanmış, Çin'in tekstil ve hazır giyim pazarlarında etkisi bu serbestleşmeyle daha çok hissedilir olmuştur. Çin'in etkilerine rağmen 2004-2014 yılları arasında ihracat hacmimiz sürekli artmıştır. 2008 krizinin etkisiyle 2009 yılında ihracat ve ithalat değerlerinde düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşler 2010 yılına kadar devam etmiş, daha sonrasında ise döviz kurlarındaki artışlar ithalatı zorlaştırdığından ithalat azalışa ve ihracatı kolaylaştırdığından ihracatımız yükselişe geçmiştir. 2005 yılından 2011 yılına dek düşen ihracatımızın ithalatı karşılama oranı ise 2011 yılından itibaren bu sebeple tekrar artışa geçmiştir. İthalatımız da Tablo 18

geneline baktığımızda yıllar içerisinde dalgalı bir şekilde de olsa artış göstermiştir. Toplam tekstil ticaret hacmimiz ise en fazla 40 milyar dolar ile 2014 senesinde gerçekleşmiş daha sonrasında 2018'e kadar düşüş eğilimine geçmiştir.

Tekstil ve hazır giyim sektörü 2017 yılında toplam olarak en fazla dış ticaret fazlası veren sektördür. Bu ticaret hacmiyle birçok kişiye istihdam alanı oluşturmakta, ekonomiye katkı sağlamaktadır. Türk Tekstil Sektörü, ürün kaliteleri, tasarımlarıyla dünyada önemli bir konuma sahiptir (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2018:4).

Tablo 19:En Büyük 10 Tekstil İhracatçısı (Milyar \$)

	Değer	Dünya İhracatındaki Pay				Yıllık Yüzde Değişim			
		2018	2000	2005	2010	2018	2010-18	2016	2017
1 Çin	119	10,3	20,2	30,4	37,6	6	-4	5	8
2 AB(28)	74	36,4	34,8	26,9	23,5	1	1	5	7
3 Hindistan	18	3,6	4,1	5,1	5,8	4	-6	6	4
4 ABD	14	7,0	6,1	4,8	4,4	2	-5	3	1
5 Türkiye	12	2,4	3,5	3,5	3,8	4	0	5	4
6 Kore	10	8,1	5,1	4,3	3,1	-1	-6	-2	0
7 Çin Taipei	9	7,6	4,8	3,8	2,9	-1	-7	3	0
8 Vietnam	8	0,2	0,4	1,2	2,6	13	9	21	13
9 Pakistan	8	2,9	3,5	3,1	2,5	0	-7	2	2
10 Hong Kong	7	-	-	-	-	-5	-13	-4	-3
Toplam	272	79,2	82,7	83,3	86,3	-	-	-	-

Kaynak: World Trade Organization, World Trade Statistical Review 2019

Dünya Ticaret Örgütü'nün her yıl yayınladığı Dünya Ticaretinde İstatistiksel İnceleme raporlarına göre Tablo 19'da, 2018 yılı tekstilde en büyük on ihracatçı içerisinde 12 milyar dolar ile Türkiye beşinci sırada yer almaktadır. 2010-2018 yılları arasında yüzdelik değişim içerisinde Vietnam büyük bir atılım gerçekleştirerek 2000 yılından 2018 yılına ihracatını 13 kat arttırmıştır. Tekstil dünya piyasasında Çin'in ağırlığı 2000'li yıllar itibariyle hissedilmeye başlanmış, 2018'de 119 milyar dolarla bir önceki seneye göre %8

büyüyerek birinciliğini yeniden korumuştur. WTO, Avrupa Birliği 28 üye ülkesini tek bir kaleme toplayarak raporlarını oluşturmuştur. Türkiye 2017 yılında 11 milyar dolar olan ihracat rakamını 2018’de 12 milyar dolara çıkarmıştır. Türkiye’nin 2015 yılında tekstil ihracatı büyümesinde yıllık yüzdelik değişimi -12 olarak gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise Türkiye’nin ihracatında yer alan malların büyümeye duyarlı talep esnekliği düşük olmayan mallar olmasıdır. 2015 yılında ihracat yaptığımız ülkelerin büyüme hızları düşmüş dolayısıyla ithal mal talepleri de düşmüştür. Tekstil sektörü de bu mal gruplarına girmesi nedeniyle olumsuz etkilenmiştir (WTO,2018; Eğilmez,2015).

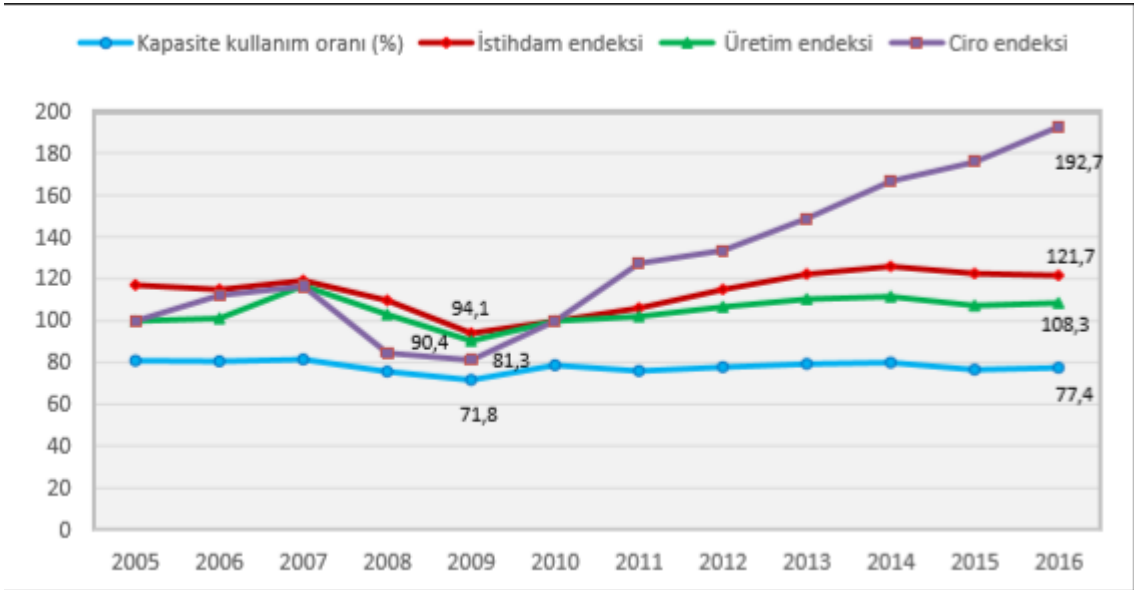
Tablo 20:En Büyük 10 Tekstil İthalatçısı (Milyar \$)

	Değer	Dünya İthalatındaki Pay				Yıllık Yüzde Değişim				
		2018	2000	2005	2010	2018	2010	2011	2012	2018
1	AB(28)	77	34,9	33,6	27,8	23,1	0	1	6	-2
2	ABD	30	9,7	10,5	8,7	9,1	3	-3	3	2
3	Çin	18	7,8	7,2	6,6	5,3	0	-12	4	3
4	Vietnam	18	0,8	1,6	2,6	5,3	12	4	22	10
5	Bangladeş	11	0,8	1,1	1,7	3,3	12	7	7	17
6	Japonya	9	3,0	2,7	2,7	2,7	3	0	3	6
7	Hong Kong	7	-	-	-	-	-6	-13	-4	-3
8	Endonezya	7	0,8	0,4	1,6	2,1	6	3	-4	21
9	Meksika	7	3,5	2,8	1,9	2,0	3	-4	1	4
10	Türkiye	6	1,3	2,1	2,4	1,8	-1	-2	12	-10
	Toplam	183	63,4	62,2	56,2	54,6	-	-	-	-

Kaynak: World Trade Organization, World Trade Statistical Review 2019

Tablo 20’ye göre dünya en büyük tekstil ithalatçılarında 2018’de ilk sırada 28 AB üyesi yer almaktadır. İlk yedi ithalatçı 2017 yılında da aynı sıralamada yer almıştır. Türkiye 2017’de 7 milyar dolarla sekizinci sırada yer alırken 2018’de ithalatı 6 milyar dolara düşerek onuncu sıraya yerleşmiştir. 2010-2018 yılları arasında tekstil ithalatının düştüğü görülmektedir (WTO,2018).

Şekil 16:Yıllara Göre Tekstil Sektörü Kapasite Kullanım Oranı, İstihdam-Üretim-Ciro Endeksleri

Kaynak: Uyanık ve Çelikel, 2019:35

Şekil 16 incelendiğinde üretim endeksinde 2007 sonrası 2008-2009 krizi sebebiyle hafif düşüş görülse de 2010 sonrasında yaşanan üretim artışı sayesinde 2005-2016 yılları arasında %8,3 artış görülmektedir. 2005-2016 yıllarına bakıldığında kapasite kullanım oranı %80 ila %70 arasında bir görünüm sergilemiş, 2016 yılında %77,4 oranında gerçekleşmiştir. İstihdam endeksi ve üretim endeksine bakıldığında genel olarak birbirlerine paralel bir görünüm sergilemektedirler. İstihdam endeksi ve üretim endeksi 2005-2016 yılları arasında ciddi bir artış ve azalış gösterememiş, istihdam endeksi 2016 yılında 121,7 olarak görülmüştür. Ciro endeksi incelendiğinde 2009 yılı itibariyle ciddi bir yükseliş görülmüştür. Bunun önemli bir sebebi Türk Lirasının Dolar ve Avro karşısında değer kaybetmesi olarak görülmektedir.

Tablo 21: Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Üretim Endeksleri

	Tekstil	Hazır Giyim	Deri ve Deri Ürünleri
1992	82	87	120
1993	83	83	120
1994	82	73	106
1995	92	95	111
1996	101	99	126
1997	110	100	133

1998	103	106	114
1999	96	102	115
2000	106	108	123
2001	100	105	97
2002	113	108	112
2003	115	110	110
2004	113	114	124
2005	100	100	100
2006	102	97	116
2007	101	103	107
2008	89	93	102
2009	78	85	93
2010	87	96	112
2011	88	94	115
2012	92	100	111
2013	95	102	114
2014	96	102	103
2015	93	106	92
2016	94	108	85
2017	98	110	94

Kaynak: Tüik, Endeksler 2005=100 olarak hesaplanmıştır. 2005 öncesi yıllarda ISIC Rev. 3 sınıflandırması, 2005 ve sonrası yıllarda ise NACE Rev. 2 sınıflandırması kullanılmıştır. 2010 sonrası 2010=100 endeksi artış oranları kullanılmıştır.

Tablo 21’de 2005 yılı üretim endeksi 100 baz alınmış ve diğer yıllar bu varsayım göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Tabloya bakıldığında tekstil sektörü 1992-2004 yılları arasında artış azalışlar gösterse de genel olarak önemli bir artış sağlamıştır. Daha sonrasında 2010 yılına kadar düşüş eğilimi görülmüştür. 2010-2017 yılları arasında yükselişe geçtiği görülse de 2017 yılında baz alınan 2005 yılına göre %2 düşüşle üretim endeksi gerçekleştirmiştir. Hazır giyim sektörü 1992-2017 yılları arası geneline bakıldığında üretim endeksi artışı gerçekleşmiş ve 2005=100 göz önüne alındığında 2017 yılında %10 kadar artış göstermiştir. Deri ve deri ürünleri sektörü tablodaki yıllar incelendiğinde 1997 yılı zirve yapmış daha sonrasında, yıllar genel olarak incelendiğinde azalışlar görülmüştür. 2005=100 olarak değerlendirildiğinde 2017 yılında üretim endeksinde %6 azalış gerçekleşmiştir.

2. TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜNDE DIŞ TİCARET

Tekstil ve hazır giyim sektörü elyafın ve ipliğin eşyaya dönüşme süreçlerini kapsamaktadır. Buna göre sektörde üretim süreçleri elyaf hazırlama, iplik, dokuma, örgü, boya, baskı, apre, kesim, dikimden oluşmaktadır. Elyaf ve iplikten kumaş olana kadarki süreç tekstil, kumaşı giyim eşyasına dönüştürme süreci ise hazır giyim olarak adlandırılmaktadır. “Çorap, kazak, gömlek, pantolon, takım elbise gibi giyim eşyası; perde, çarşaf gibi ev tekstili, halı ve diğer tekstil yer kaplamaları; ağ, ip, kablo, taşıyıcı tekstil bandı, branda, koruyucu bez, filtre, paraşüt, fren bezi, keçe” nihai kullanıma yönelik olup hazır giyim, hazır eşya ve teknik tekstiller olarak adlandırılır (Öngüt,2007:4).

“Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması Dördüncü Revizyon (ISIC-Rev.4)” 13 kodlu ikinci ayrıntı düzeyinde tekstil, 14 kodlu ikinci ayrıntı düzeyinde hazır giyim sektörleri, 15 kodlu ikinci ayrıntı düzeyinde ise deri ve ilgili ürünler sınıflandırılmaktadır. Türk Gümrük Tarife Cetvelinde kullanılan “Gümrük Tarife ve İstatistik Pozisyonu (G.T. İ. P)” koduna göre tekstil ve hazır giyim sektörü için 50-60. fasıllar arası tekstil, 61-63. fasıllar arası ise hazır giyim sektörü olarak sınıflandırılmıştır. ISIC Rev 2 sınıflamasına göre tekstil sektörü 321., hazır giyim ise 322. Kod, Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev 3) göre tekstil sektörü 65., hazır giyim ise 84. Kod ile gruplandırılmıştır.

Yöntem kısmında kullanılacak olan TÜİK girdi-çıkıtı tablolarından 2012 yılı tablosu tekstil sektörünü; “tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler” olarak tek bir kalemden aldığı için Türk Tekstil Sektörü Dış Ticareti incelenirken ISIC Rev.4 sınıflaması 13,14, 15. ayrıntı düzeyleri kullanılacaktır.

2.1.TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜ İHRACATI

Türkiye’de 1980 döneminde uygulanan ihracata yönelik büyüme politikaları ve sağlanan teşviklerle birlikte tekstil sektörü ülkenin sanayileşme kolu olmuş, 2000 yıllarında teknolojik gelişmeler, küresel yönelimlerle sektörün yerini diğer sanayi kolları almaya başlamıştır. Fakat yine de sektör ülke ihracatının yüzde 17’sini gerçekleştirerek ekonomik kalkınma önem derecesini korumaktadır. 2018 yılında en çok ihracat yapılan sektör sıralamasında birinci sırada 31,6 milyar dolarla otomotiv sektörü, ikinci olarak

17,6 milyar dolarla hazır giyim ve konfeksiyon sektörü yer almaktadır (Ekonomi Gerçekleri,2019). Altıncı sırada ise tekstil sektörü yer almaktadır. Tekstil sektörü toplam ihracatın içerisinde büyük bir öneme sahip, istihdama ve ekonomik büyümeye katkı sağlayan lokomotif sektörlerdendir. Mevcut pazarlardaki ihracatı artan, yeni pazarlara ulaşan sektör; istihdam, üretim, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) vb. göstergelerde Türkiye ekonomisinde çok önemli bir yere sahiptir. Tekstil ve hazır giyim sektörlerinin ihracatı, Türkiye ekonomisinde GSYH'nın önemli bir kısmını oluşturduğundan, bu sektördeki gelişme ekonominin tamamında çarpan etkisi yaratacaktır. Tekstil ticaretinin gelire önemli katkıları olduğundan, bu sektörde ulusal ve uluslararası rekabet edebilirliğin sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır (Tetik,2019:26).

Türkiye 2017 yılı sonunda dünyanın yedinci büyük tekstil ihracatçı ülkesi, yedinci büyük hazır giyim ihracatçısı, dördüncü büyük mekân tekstili ihracatçısı, üçüncü büyük denim kumaş ihracatçısı, Avrupa'nın ise üçüncü büyük hazır giyim tedarikçisi, dünyanın en fazla kot kumaş ihraç eden üçüncü ülkesi konumunda yer almaktadır. Türkiye, Dünya tekstil piyasasında kurulu kapasite, iş sayısı itibariyle altıncı, rotor sayısında ise dördüncü sıradadır. Avrupa kıtasında en büyük tekstil üreticisi, yedinci büyük pamuk üreticisidir. Avrupa'nın en büyük nevresim üreten fabrikasına sahip aynı zamanda dünyada ilk üç havlu tedarikçisinden birisidir (Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2018:6).

Tablo 22: Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün İhracatı ve Toplam İhracat İçindeki Payı (Bin \$)

	Tekstil ve Hazır Giyim İhracatı	Toplam İhracat	Toplam İhracat İçindeki Pay
1995	8.319.167	21.637.041	38,4
1996	8.696.483	23.224.465	37,4
1997	9.819.089	26.261.072	37,4
1998	10.455.495	26.973.952	38,8
1999	9.878.708	26.587.225	37,2
2000	10.101.641	27.774.906	36,4
2001	10.396.803	31.334.216	33,2

2002	12.156.185	36.059.089	33,7
2003	15.121.868	47.252.836	32,0
2004	17.604.857	63.167.153	27,9
2005	18.899.608	73.476.408	25,7
2006	19.716.304	85.534.676	23,1
2007	22.933.858	107.271.750	21,4
2008	23.050.115	132.027.196	17,5
2009	19.317.420	102.142.613	18,9
2010	21.825.529	113.883.219	19,2
2011	24.957.843	134.906.869	18,5
2012	25.499.911	152.461.737	16,7
2013	27.706.057	151.802.637	18,3
2014	29.368.165	157.610.158	18,6
2015	26.339.357	143.838.871	18,3
2016	26.206.808	142.529.584	18,4
2017	26.814.785	156.992.940	17,1
2018	27.875.394	167.920.613	16,6

Kaynak: Tük, 50-63 G.T.İ.P Kodlarına Göre oluşturulmuştur.

Tablo 22'ye göre tekstil ve hazır giyim sektörü 1995 yılından 2018 yılına dek üç kattan fazla artış göstermiştir. Fakat toplam ihracat altı kat artış göstermiş bu da tekstil ve hazır giyim ihracatının toplam ihracat içindeki payını neredeyse yarı oranda düşürmüştür. 2014 yılında zirve yapan tekstil ve hazır giyim ihracatı, 2015 yılında ihracat yaptığımız ülkelerdeki ekonomik büyümenin düşmesi ile ithal taleplerinin azalması kaynaklı olarak azalış göstermiştir (Eğilmez,2015). Daha sonrasında ise 2018 yılına dek yükselen ihracat trendini geri kazanmıştır.

Tablo 23:G.T.İ.P. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Fasıl İhracatları (1.000\$)

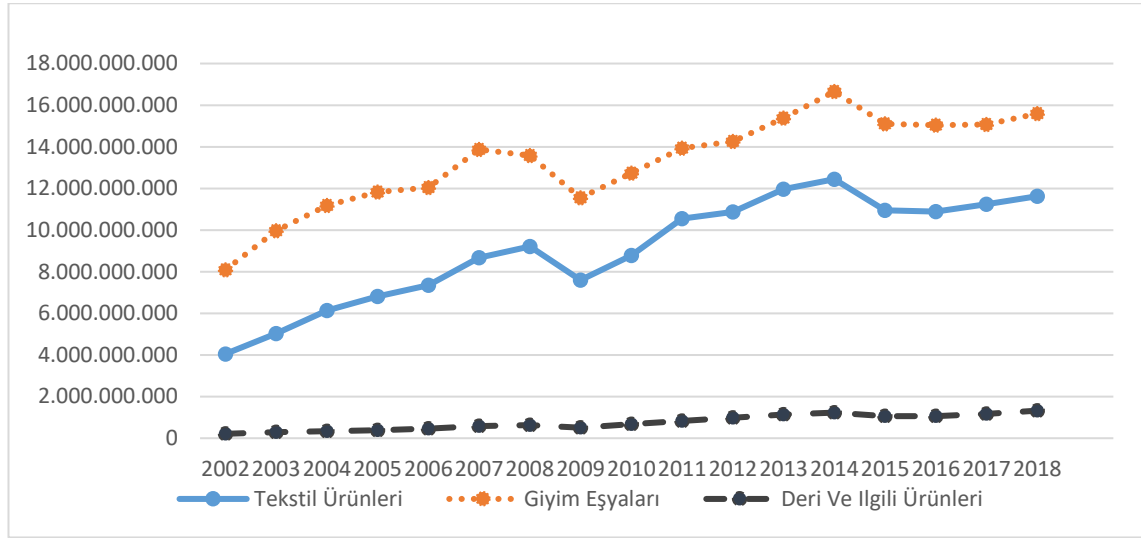
Fasıl	Fasıl adı	1995	2000	2005	2010	2015	2018
50	İpek	665	2.002	4.557	3.699	2.626	2.660
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	75.377	114.838	180.201	173.218	154.497	154.079
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	506.207	712.531	1.179.568	1.449.153	1.703.147	1.826.769
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	1.267	6.512	25.092	21.755	22.131	44.498
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	389.344	490.065	894.102	1.249.851	1.564.061	1.614.083
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	574.235	607.775	963.201	1.120.571	1.347.797	1.514.802
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	15.446	33.806	178.883	302.554	570.198	792.570
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	252.248	295.397	669.988	1.266.827	2.009.009	2.264.226
58	Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	126.555	232.059	549.687	479.464	479.872	454.918
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	104.806	138.115	260.766	286.664	302.987	314.789
60	Örme eşya	84.509	212.220	571.081	1.265.851	1.440.785	1.535.393
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	3.446.206	3.728.649	6.590.352	7.731.211	8.926.474	9.041.809
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	2.202.677	2.506.401	4.862.376	4.636.123	5.916.438	6.262.368
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve dokunmuş diğer eşya, paçavralar	539.617	1.021.264	1.969.748	1.838.582	1.899.329	2.052.423

Kaynak: Tük Dış Ticaret İstatistikleri ile oluşturulmuştur.

Tablo 23’de 50-60 Fasılları arası tekstil sektörünü,61-63 Fasılları hazır giyim sektörünü içermektedir. Tabloya göre tekstil ve hazır giyim sektöründe bulunan bütün

fasılların 1995-2018 yılları arası ihracat rakamlarının arttığı görülmektedir. En yüksek artış ise 4 milyar dolardan fazla artış ile 61 numaralı fasıl olan Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı faslında gerçekleşmiştir.1995 yılından, 2018 yılına dek 61 ve 62 numaralı fasılların, hazır giyimde en yüksek ihracat rakamlarına ulaştığı görülmektedir. Tekstil sektöründe ise 52 ve 55 numaralı fasıllar 1995 yılında en çok ihracat gerçekleştiren fasıllar iken 2018 yılına gelindiğinde 55 numaralı fasılın yerini 57 numaralı fasıla bıraktığı görülmektedir.

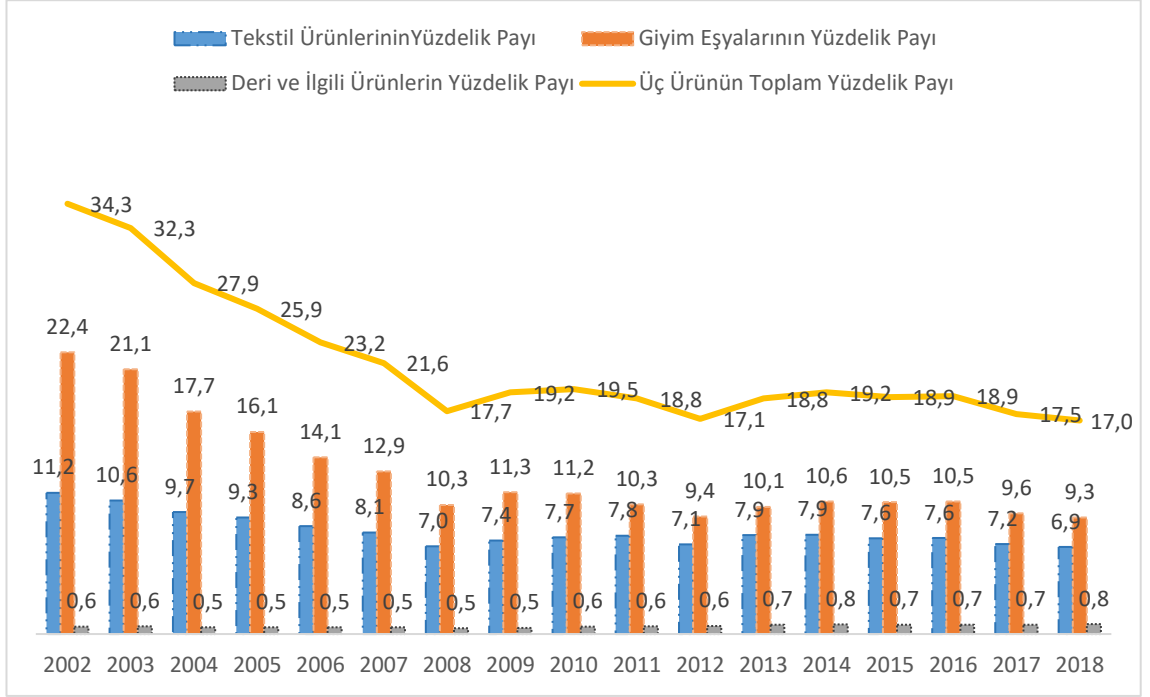
Şekil 17:ISIC REV.4 Tekstil, Giyim, Deri İhracatı

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri, ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur. (12.12.2019)

Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması Dördüncü Revizyon'a göre tekstil, giyim ve deri ile ilgili ürünlerin ihracatı Şekil 17'de verilmiştir. Grafiğe göre hazır giyim ve tekstilin ihracat değerlerinin birbirleri ile paralel şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Deri ile ilgili ürünlerin ihracatta payı düşük gerçekleşirken, 2009 yılından günümüze yaklaşık iki kat artmıştır. 2008 yılına kadar tekstil, hazır giyim ve deri ihracatı artış gösterirken, 2008 Küresel Krizi etkisiyle ihracat değerlerinde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 2014-2015 yıllarına yaşanan küresel daralma, Rusya-Ukrayna arasındaki kriz, Suriye iç savaşı ve Irak'ta yaşanan siyasi belirsizlikler ihracatımızı olumsuz etkilemiştir (Esi, 2017:651).

Şekil 18: Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünlerinin Toplam İhracat İçerisindeki Payları (%)

Kaynak: Tük Dış Ticaret Verileri ve ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur. (12.12.2019)

Şekil 18'e göre sektörün toplam ihracat içindeki paylarında en yüksek değer giyim eşyalarınındır. Deri ürünleri ihracatta payı az da olsa kendi içerisinde ihracat yüzdesini yıllar içerisinde büyütülmüştür. Tekstil, giyim ve deri ürünleri toplamı, Türkiye ihracatının önemli bir bölümünü temsil etmektedir.

ISIC Rev.4. Düzey 3'e Göre Sektör Ürün Açılımları verilmiştir.

- 131 Tekstilin Elyafın Bükülmesi, Eğrilmesi, Dokunması Ve Bitirilmesi
- 139 Diğer Tekstil Ürünlerinin İmalatı
- 141 Kürk Hariç, Giyim Eşyası İmalatı
- 142 Kürkten Eşya İmalatı
- 143 Örne (Trikotaj) Ve Tığ İşi Ürünlerin İmalatı
- 151 Derinin Tabaklanması Ve İşlenmesi; Bavul, El Çantası, Saraçlık Ve Koşum Takımı İmalatı; Kürkün İşlenmesi Ve Boyanması
- 152 Ayakkabı, Terlik Vb. İmalatı

Tablo 24:ISIC Rev.4 ‘e Göre Tekstil, Giyim ve Deride İhracat Ürünü (\$)

	2005	2010	2016	2017	2018
ISIC					
131	2.847.586.056	3.575.297.484	4.131.318.970	4.212.192.507	4.324.515.901
139	3.965.143.365	5.198.911.554	6.751.480.113	7.024.560.105	7.297.468.927
141	9.769.416.957	10.443.519.550	12.292.717.717	12.117.974.292	12.473.601.399
142	125.648.039	135.293.450	78.769.647	100.938.732	115.620.632
143	1.929.967.292	2.158.069.032	2.660.769.029	2.854.247.654	3.010.892.105
151	184.083.217	299.922.411	374.306.285	418.796.814	448.491.875
152	202.914.520	382.334.224	690.461.141	754.603.948	875.917.863
Toplam	19.024.759.446	22.193.347.705	26.979.822.902	27.483.314.052	28.546.508.702

Kaynak: Tük, ISIC Rev.4 Düzey 3 Sınıflamasına göre dış ticaret verileri ile oluşturulmuştur.

Tablo 24’e bakıldığında tekstilde tekstilin elyafın bükülmesi, eğilmesi, dokunması ve bitirilmesi; diğer tekstil ürünlerinin imalatı 2018’e kadar ihracatını sürekli arttırmıştır. Giyimde kürk hariç, giyim eşyası imalatı ve örme (trikotaj) ve tığ işi ürünlerin imalatı yıllar içerisinde ihracat değerlerini arttırırken kürkten eşya imalatı 2000-2016 yılları arasında neredeyse yarı yarıya düşüş yaşamıştır. Fakat giyim grubu ihracattaki görelî payını arttırmıştır. Deride ise derinin tabaklanması ve işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık ve koşum takımı imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması, ayakkabı, terlik vb. İmalatı ihracat değerlerini yıllar içerisinde sürekli arttırmıştır. Toplam olarak sektör içerisinde en çok ihracata sahip kalem kürk hariç giyim eşyasına aittir.

Tablo 25:2018 Yılında İhracat Yapılan İlk 10 Ülke

2018 İhracat \$								
Tekstil Ürünleri İmalatı-13			Giyim Eşyaları İmalatı-14			Deri ile ilgili ürünlerin İmalatı-15		
1	ABD	1.101.410.227	1	Almanya	2.739.467.619	1	Rusya Federasyonu	143.907.785
2	Almanya	928.581.475	2	İspanya	2.335.474.107	2	Almanya	95.637.277
3	İtalya	803.010.264	3	Birleşik Krallık	1.929.040.444	3	Irak	93.989.811
4	Bulgaristan	530.512.489	4	Hollanda	905.669.572	4	İtalya	90.093.658
5	Birleşik Krallık	513.511.764	5	Fransa	779.041.448	5	İspanya	47.435.499
6	Suudi Arabistan	376.006.181	6	Irak	621.057.697	6	Birleşik Krallık	42.940.551
7	İspanya	338.113.099	7	İtalya	494.138.631	7	Romanya	42.027.967
8	Romanya	324.005.968	8	Danimarka	395.256.066	8	Suudi Arabistan	34.767.806

9	Mısır	323.591.889	9	ABD	376.025.427	9	Bulgaristan	33.556.960
10	Hollanda	322.245.128	10	Polonya	317.793.420	10	Güney Kore	32.037.662

Kaynak: Tük ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret (12.12.2019) verilerine göre tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 25'e göre 2018 yılı Tekstil ürünleri ihracatımızın büyük kısmını ABD, Almanya ve İtalya oluşturmaktadır. Giyim eşyaları ihracatını ise başta Almanya olmak üzere İspanya ve Birleşik Krallık ülkelerine gerçekleştirmiş olduğumuz görülmektedir. Deri ile ilgili ürünlerinin ihracatında Rusya Federasyonu, Almanya ve Irak ilk 3 ihracat yaptığımız ülkeyi oluşturmaktadır. Tablo geneline baktığımızda Almanya tekstil, giyim ve deri toplamında en çok ihracat gerçekleştirdiğimiz ülke olmuştur.

2.2.TÜRK TEKSTİL SEKTÖRÜ İTHALATI

Türk Tekstil sektörü ülke ticaretinde dış ticaret hacmiyle büyük önem teşkil etmektedir. Tekstilde dış ticaret dengesi eksi vermemiş olup sektörün bu durumunun korunması, yerli sanayiye destek olunması ve katma değeri yüksek daha kaliteli ürün üretilmesi için hükümetçe ithalatta alınan birtakım önlemler bulunmaktadır.

31 Aralık 2017 tarihli ve 30287 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 2017/11168 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki İthalat Rejimi Kararına Ek Karar ile tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatında %0 ile %12 arasında gümrük vergisi tahsil edilmektedir. Gümrük Birliği ve serbest ticaret anlaşmasına taraf ülkelerden gerçekleştirilen söz konusu mallarda ise gümrük vergisi uygulanmamakta ya da diğer ülkelere göre daha indirimli vergiler uygulanmaktadır (Resmî Gazete,2017).

Uzak Doğu özellikle Çin piyasalarından ithalata karşı yerli piyasaların korunması için gümrük vergileri dışında ticaret politikası savunma araçları önlemleri alınmaktadır. Bu önlemlere ve vergilere ek olarak tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatında kıymet kriterli gözetim de uygulanmaktadır. Bu uygulama ile belirli bir kıymetin altında kalan ithalat için İthalat Genel Müdürlüğü'nden gözetim belgesi alma zorunluluğu vardır (Resmî Gazete,2009). Sektörde bazı ürünlerin ithalatı kotaya tabi tutulmuştur. Kotaya tabi olan ülkeler ise Kuzey Kore ve Belarus'tur (Resmî Gazete,2015).

Yerli sanayinin ithalat baskısından korunması amacıyla bazı tekstil ve konfeksiyon ürünlerine ek vergi konulmasına ilişkin İthalat Rejimine İlişkin Ek Karar 24

Mart 2011 tarihinde yayınlanmıştır. Söz konusu karara istinaden belirtilen malların ithalatında ek ilave vergiler alınmaktadır (Resmî Gazete, 2011).

Tablo 26: Tekstil ve Hazır Giyim İthalatının Toplam İthalattaki Yeri (Bin \$)

	Tekstil ve Hazır Giyim İthalat	Toplam İthalat	Toplam İthalat İçindeki Pay
1995	2.681.076	35.709.011	7,5
1996	2.982.278	43.626.642	6,8
1997	3.609.860	48.558.721	7,4
1998	3.535.990	45.921.392	7,7
1999	2.772.967	40.671.272	6,8
2000	3.470.344	54.502.821	6,4
2001	2.968.763	41.399.083	7,2
2002	4.094.260	51.553.797	7,9
2003	5.072.037	69.339.692	7,3
2004	6.283.805	97.539.766	6,4
2005	6.729.292	116.774.151	5,8
2006	7.429.740	139.576.174	5,3
2007	9.753.095	170.062.715	5,7
2008	9.634.233	201.963.574	4,8
2009	8.463.637	140.928.421	6,0
2010	11.964.752	185.544.332	6,4
2011	13.746.524	240.841.676	5,7
2012	11.353.953	236.545.141	4,8
2013	12.457.523	251.661.250	5,0
2014	12.949.764	242.177.117	5,3
2015	11.220.860	207.234.359	5,4

2016	10.926.955	198.618.235	5,5
2017	11.831.402	233.799.651	5,1
2018	10.474.244	223.047.094	4,7

Kaynak: Tük, G.T.İ.P. 50-63 kodlarına göre oluşturulmuştur.

Tük verilerine göre oluşturduğumuz Tablo 26’da, 1995-2011 yılına dek yaklaşık 5 kat artan tekstil ve hazır giyim sektörünün ithalatı göze çarpmaktadır. Daha sonrası yıllar da ise ithalat düşüş trendine girmiş ve 2018 yılında 10 Milyar Dolar civarında gerçekleşmiştir. 1995-2018 yılı genel olarak tekstil ve hazır giyim ithalatımız ortalama 4 kat artmasına rağmen toplam ithalattaki payının 2018 yılında en düşük seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Bunun sebebi ise toplam ithalat artış oranının yaklaşık 7 kat artmış olması kaynaklıdır.

1995 yılından günümüze tekstil ve hazır giyim sektörünün ithalat verilerine bakıldığında ithalatın, 2000’li yıllardan 2011 yılına kadar artarak ilerlediği görülmektedir. 2000’li yıllardan sonra fiyat avantajı nedeniyle Çin’in ürünlerinin ithalatımız içinde yer alması, Gümrük Birliği sonrası AB ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması yapmış olup ülkemizle anlaşma müzakereleri yolunda olan ülkelere de AB vergilerinin uygulanması ithalatın artmasına sebep olmuştur.

2011 yılında ithalatın çok fazla yükselmesi nedeniyle hükümet, yerli üreticiyi korumaya yönelmiş bu nedenle ithalata ilave gümrük vergileri koymuştur. İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Denizli gibi tekstil giyim sanayi ağırlıklı şehirler yeniden canlanmış, daha önceleri ithalata yönelen firmalar fiyat artışları nedeniyle iç piyasaya yönelerek yerli üreticilerden girdi temin etme yoluna gitmişlerdir. Ek vergi kararı, dokuma kumaş, örme konfeksiyon ve dokuma konfeksiyon kategorilerinde yer alan ürünler için, daha sonra da örme kumaş, ev tekstili ve dokusuz yüzey kumaşlar için uygulanmaya başlanmıştır. 2010 yılında 10 milyar doların altına düşen tekstil ve hazır giyim dış ticaret fazlası, 2018 yılı itibariyle 2 kat artarak 17 milyar dolara yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ek vergi öncesi yüzde 180 seviyesindeyken, 2018 yılında yüzde 266’ya çıkmıştır (Dünya,2014).

Tablo 27:G.T.İ.P. Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Fasil İthalatları (1.000\$)

Fasil	Fasil Adı	1995	2000	2005	2010	2015	2018
50	İpek	4.883	10.774	29.207	39.864	38.056	32.815
51	Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı, at kılından iplik ve dokunmuş mensucat	238.943	243.062	410.378	369.955	291.262	285.116
52	Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat	885.904	1.079.791	2.079.290	3.385.752	2.264.729	2.508.499
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	58.084	61.786	181.001	256.952	255.819	263.315
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	497.585	694.773	1.119.550	1.685.961	2.096.756	2.160.295
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	647.556	665.156	1.137.661	2.089.034	1.966.222	2.016.357
56	Vatka, keçe ve dokunmamış mensucat, özel iplikler, sicim, kordon, ip, halat ve bunlardan mamul eşya	61.968	92.566	264.358	420.358	412.044	346.591
57	Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	7.316	62.922	144.698	181.414	103.499	53.075
58	Özel dokunmuş mensucat, tuftedilmiş dokunabilir mensucat,dantela,duvar halıları, şeritçi ve kaytancı eşyası, işlemler	83.250	112.055	235.568	173.846	192.078	194.197
59	Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokunabilir mensucat, dokunabilir maddelerden teknik eşya	72.099	103.005	205.835	285.182	320.583	359.058
60	Örme eşya	64.203	88.031	170.596	372.155	432.877	402.327
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	13.997	111.926	252.710	1.007.370	859.747	621.303
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	27.747	118.747	433.390	1.550.022	1.790.828	1.068.925
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşya, takımlar, kullanılmış giyim ve	17.534	25.742	65.043.584	146.877.347	196.352	162.366

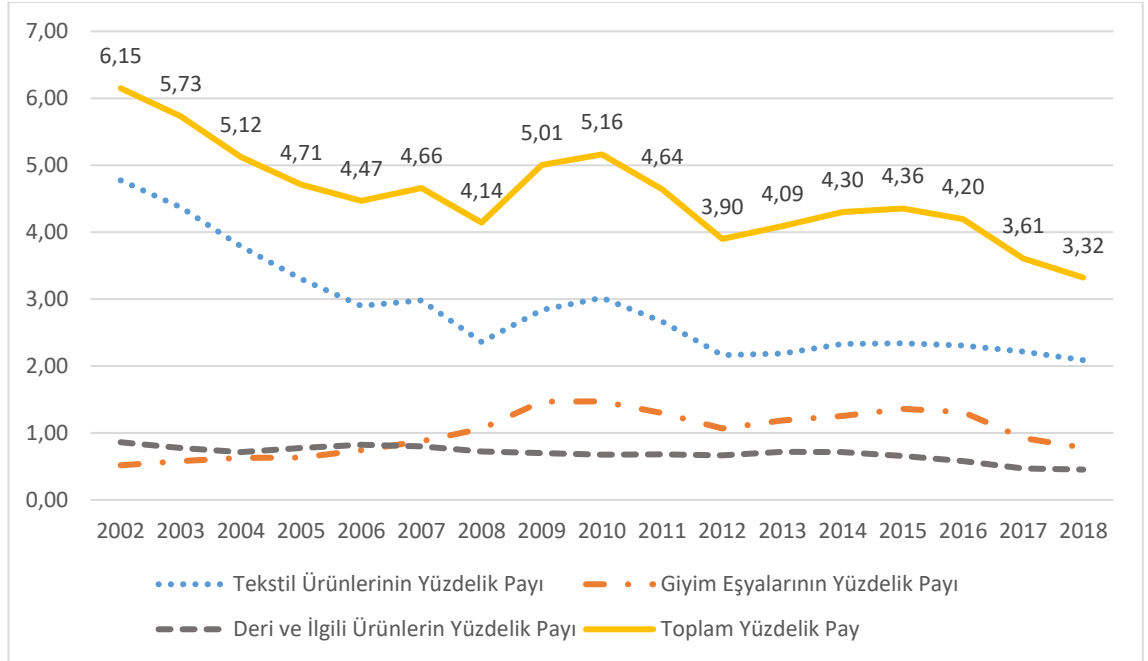
dokunmuş diğer eşya, paçavralar						
------------------------------------	--	--	--	--	--	--

Kaynak: Tük Dış Ticaret İstatistikleri ile oluşturulmuştur.

Tablo 27’de 50-60 Fasılları arası tekstil sektörünü,61-63 Fasılları hazır giyim sektörünü içermektedir. Tabloya göre tekstil ve hazır giyim sektöründe bulunan bütün fasılların 1995-2018 yılları arası ithalat rakamlarının artış gösterdiği görülmektedir. İthalatta gerçekleşen en fazla artış 54 numaralı fasılda gerçekleşmiştir.1995 yılında 52 ve 55 numaralı fasıllar tekstil sektöründe en fazla ithalat gerçekleşmiş fasıllar iken, 2018 yılına gelindiğinde 55 numaralı fasılın yerini 54 numaralı fasıl almış ve 52 numaralı fasılla en çok ithalatı gerçekleştiren fasıllar olmuştur. Hazır giyim sektöründe ise 60 ve 62 numaralı fasıllar 1995 yılında en çok ithalat gerçekleştirilmiş fasıllar iken 2018 yılında 61 ve 62 numaralı fasıllar en çok ithalat gerçekleştirilmiş fasıllar olmuştur.

Tablo 23 ve Tablo 27 ‘ye bakıldığında fasıllar arası ithalat ve ihracat rakamlarından 61 numaralı fasılın 1995 yılından 2018 yılına kadar ihracat fazlası verdiği görülmektedir. İthalat fazlasının en çok gerçekleştiği fasıl ise 2015 yılı dışında 52 numaralı fasılın olduğu görülmektedir.

Şekil 19:ISIC REV.4 Tekstil, Giyim, Deri İthalatı

Kaynak: Tük Dış Ticaret Verileri, ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret verileri ile tarafımızca oluşturulmuştur. (12.12.2019)

Şekil 19’da tekstil, giyim ve deri ithalatı verilmiştir. Şekle göre tekstil ve giyim ithalat artışları birbirlerine paralellik göstermektedir. İthalatta 2011 yılında yürürlüğe giren ek vergi kararı ile 2010 yılında görülen yüksek ithalat artışı durdurulmak istenmiş nitekim üç ürünün toplam yüzdeler payına bakıldığında ithalat azalmaya başlamıştır. Deri ve ilgili ürünlerde ihracat son dönemlerde artarken ithalatının azalıyor olması sektörün toplam paya yaptığı katkı açısından önemlidir.

Tablo 28:ISIC Rev.4 ‘e Göre Tekstil, Giyim ve Deride İthalat Ürünleri (\$)

	2005	2010	2016	2017	2018
ISIC					
131	2.891.541.014	4.036.819.591	3.036.366.142	3.509.412.900	3.171.449.642
139	963.025.460	1.561.479.238	1.539.712.794	1.666.311.113	1.485.616.077
141	610.269.774	2.256.292.121	2.369.098.411	1.940.164.873	1.555.476.377
142	7.201.143	13.260.530	5.617.203	5.910.859	3.834.481
143	120.366.974	460.384.630	233.706.267	217.375.061	183.388.626
151	502.550.796	600.676.776	442.430.246	445.016.080	402.225.088
152	405.404.496	648.539.843	706.719.550	650.375.176	607.455.968
Toplam	5.500.359.657	9.577.452.729	8.333.650.613	8.434.566.062	7.409.446.259

Kaynak: Tük, ISIC Rev.4 Düzey 3 Sınıflamasına göre dış ticaret verileri ile oluşturulmuştur.

2010 yılı itibariyle ithalata getirilen ilave vergiler, krizlerin etkisi, küresel ölçekte daralma gibi etkenlerle 2018’e kadar tüm ürünlerde ithalat azalmıştır. Fakat tekstil, giyim, deri ürünleri içerisinde en çok ithalat payına sahip olan kalem Tablo 28’de 3 milyar dolarla 131 kodlu tekstilin elyafın bükülmesi, eğilmesi, dokunması ve bitirilmesidir.

Tablo 29:2018 Yılında İthalat Yapılan İlk 10 Ülke

2018 İthalat \$								
Tekstil Ürünleri İmalatı-13			Giyim Eşyaları İmalatı-14			Deri ile ilgili ürünlerin İmalatı-15		
1	Çin	924.079.467	1	Çin	428.931.990	1	Çin	291.728.661
2	İtalya	422.443.348	2	Bangladeş	259.969.256	2	İtalya	194.355.057
3	Hindistan	352.976.347	3	İtalya	136.697.567	3	Vietnam	154.859.259
4	Endonezya	289.210.251	4	Mısır	124.679.475	4	Endonezya	62.797.258
5	Mısır	272.751.038	5	Vietnam	81.991.707	5	Hindistan	29.203.324
6	Güney Kore	239.038.463	6	İspanya	80.004.077	6	Fransa	28.010.057
7	Pakistan	204.133.613	7	Fas	61.633.272	7	İspanya	24.372.219
8	Bangladeş	198.318.802	8	Hindistan	58.742.691	8	Almanya	19.809.501
9	Almanya	183.824.536	9	Kamboçya	53.814.280	9	İzmir Serbest Bölgesi	16.818.172

10	Türkmenistan	138.460.952	10	Gürcistan	40.926.998	10	Kamboçya	16.141.904
----	--------------	-------------	----	-----------	------------	----	----------	------------

Kaynak: Tük ISIC Rev.4 Sınıflamasına Göre Dış Ticaret (12.12.2019) verileriyle tarafımızca oluşturulmuştur.

Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, fiyat yönünden rekabet üstünlüğü ile 2000'lerde ekonomimizde hissedilmeye başlayan Çin etkisi günümüzde karşımıza çok daha kapsamlı bir şekilde çıkmaktadır. En çok ithalat yaptığımız ülkeler Tablo 29'da gösterilirken 2018 yılında Çin tüm sektörlerde birinci sırada yer almaktadır. Çin'in bütün sektörlerde en çok ithalat değerine sahip olması, ihracatı yönünden ne kadar gelişmiş olduğunun, dünya bir numaralı tekstil ihracatçısı olarak göstergesidir. 2018 yılında sadece üç sektör ithalatı için Çin'e yaklaşık 1,643 milyar dolar aktarım gerçekleştirilmiştir. Türk tekstil sektörü için tehlike oluşturan Çin ürünleri iç piyasamıza girerek yerli üreticilerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın bu bölümünde "İhracatın İthalat Bağımlılığı" konulu Dünyada ve Türkiye'de yapılmış mevcut literatür kaynakları hakkında bilgi verilecektir.

Athukoralage (1981) Sri Lanka'yı ele alarak ithal ikame, yapısal dönüşüm ve ithalat bağımlılığı konularını çalışmasında incelemiştir. İthalat bağımlılığı konusunu Leontief girdi-çıktı modeli ile inceleyen çalışmada, 1965 yılında ihracat üretimi için ithalat bağımlılığının 0,068'den, 1970'de 0,073'e ulaştığını ve ithalat bağımlılığının giderek arttığı sonuçlarına varmıştır (Athukoralage, 1981).

Arize (2002) 1973 ve 1998 yılları arasını kapsayan üç aylık verilerle 50 ülke için ihracatın ithalat bağımlılığını ölçmüştür. Yaptığı eş bütünleşme ve yapısal kırılma testlerine göre ihracatın ithalat bağımlılığının olduğunu ve bu bağımlılığın sadece düşük gelirli ülkelerde değil, orta gelirli ve yüksek gelirli ülkelerde de geçerli olduğunu düşük gelirli ülkeler için %57, orta gelirli ülkeler için %58 ve yüksek gelirli ülkeler için %75 eş bütünleşme saptamıştır (Arize, 2002).

Alam (2003) iki Latin Amerika ülkesi olan Meksika ve Brezilya verilerini kullanarak ihracata dayalı büyüme hipotezini bir üretim fonksiyonu çerçevesinde eş bütünleşme analizi ile incelemiş, toplam üretim fonksiyonu analizinde sermaye malları ithalatının çok önemli görüldüğünü, bunun da ihracat artışı ile sermaye malları ithalatının

ödenmesinde rol oynadığını saptamıştır. Elde ettiği bulguların Rodrik'in (1995) geliştirmekte olan birçok ülke için ihracata yönlendirmenin, döviz sıkıntısı çeken geliştirmekte olan ülkelerde ithal sermaye mallarına olan talebin artmasının bir yansıması olduğu hipotezi ile uyumlu olduğu sonucuna varmıştır (Alam,2003).

Cuihong ve Jiansuo (2007) Çin'in ihracatının ithalata bağımlılığını Hummels, Ishii ve Yi (2001)'nin dikey uzmanlaşma hesaplaması yardımıyla incelemiştir. Analiz için 2002 yılı girdi çıktı tablosu kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre doğrudan dikey uzmanlaşma paylarının ve toplam dikey uzmanlaşma paylarının sırasıyla %66,6 ve %71,4 olduğu saptanmıştır. Diğer ülkelere kıyasla, Çin'in ihracatının ithalata olan bağımlılık oranının yüksek olduğu, ABD'nin ise doğrudan ve toplam dikey uzmanlaşma oranının 2002'de yalnızca %6,7 ve %10,3 olduğu ifade edilmiştir. Bu olgunun ise Çin'in hala yüksek teknoloji ürünlerin bağımsız bir üreticisi değil, sadece bir montaj üssü olmasını gösterdiği vurgulanmıştır (Cuihong ve Jiansuo,2007).

Chakrabarty ve Chakravarty (2012) 1970-2009 dönemine ait verilerle Hindistanda petrol ithalatının ve ihracatını eş bütünleşme, vektör hata düzeltme ve granger nedensellik testleri ile incelemiş petrol ithalatının uzun dönemde ihracatın nedeni olduğunu ekonomik büyümenin ise petrol ihracatıyla arttırılabileceğini belirtmiştir (Chakrabarty ve Chakravarty,2012).

Tuncer (2002), 1980-2000 dönemi için üç aylık verilerle ihracat, ithalat, GSYH ve yatırımlar arasındaki ilişkileri Vektör otoregressif modeli ile incelemiş, Granger nedensellik testi sonucuyla da ithalattan ihracata doğru tek yönlü bir ilişki saptamıştır (Tuncer,2002).

Türkan (2006) hisse senedi piyasasında işlem gören 169 firma bilgilerinden yararlanarak üretimin ihracat ve ithalat bağımlılıklarını ölçmüştür. İhracat ve ithalat büyüklükleri arasındaki ilişkiyi gösteren ihracat/ithalat oranının küçülmesi ithalatın öneminin artması anlamına gelmekteyken, imalat sanayi sektörlerinde 2003 yılında %66 olan oranın bir senede %60'a, 2005'te de %58'e gerilediği sonucuna varılmıştır. Gıda, kimya, plastik, otomotiv, bilgi işlem ve haberleşme, çimento-seramik sektörlerinde bu bağımlılık artışlarının daha yüksek olduğu ifade edilmiştir (Türkan, 2006).

Özçalık (2007) çalışmasında 1989-2006 yılları arası ihracatın ithalat bağımlılığını ölçmek için üçer aylık verilere Granger nedensellik testi uygulamıştır. Analizde ara malı ithalatı, dış ticaret açığı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, dış ticaret hacmi, toplam yurt içi sanayi üretimi, sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıla, imalat sanayi ihracatı, tüketim malı ihracatı, yatırım malı ithalatı, ara malı ithalatının toplam ithalata oranı, imalat sanayi ihracatının toplam ihracata oranı verileri mevsimsellikten arındırılarak kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatı, tüketim malı ihracatı ve toplam sanayi üretimi arasında ilişkiler bulunmuş olup düşünülenin aksine ara malı ithalatı imalat sanayi ihracatından daha çok tüketim malı ihracatına bağımlı olduğuna varılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ara malı ithalatının bir birim artması sonucunda tüketim malı ihracatında 0,26 birim artışa neden olmaktadır. 0,49'luk etkiyle ara malı ithalatı ve imalat sanayi ihracatı aynı yönde artmaktadırlar. İthalat fiyatlarıyla ihracat fiyatlarının, ithalat miktarlarıyla da ihracat miktarlarının birbirlerini dengelemesi sonucu gelir ticaret hadleri artışı ihracat birim endeksinin artışını gösterirken, net değişim ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin sabit kalmasının ihracatın ithalata bağımlılığını gösterdiğini ihracat ne kadar artarsa ithalatın da o oran veya fazlasında arttığı çalışmada ifade edilmiştir (Özçalık, 2007).

Sönmez (2007) aşırı değerlenmiş döviz kuru politikasıyla imalat sanayinin ihracata dönük sektörlerinde ithalata bağımlılığın arttığını, ihracatın ithalata bağımlılığını arttıran bir diğer faktörün de dahilde işleme rejimi olduğunu belirtmiştir. 1996-2001 döneminde dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleştirilen yıllık 15 milyar dolarlık ihracat için %57 oranında ithalat gerçekleştirildiği, bu rakamların 2005 yılında 38 milyar dolar ihracatta %66 ithalat olarak gerçekleştiğini ifade etmiştir (Sönmez,2007).

Gerni vd. (2008) çalışmasında 1980-2006 dönemi verilerini kullanarak Feder metodolojisiyle ihracata dayalı büyümenin ithalat kaynaklı olduğuna ve ithalatın toplam mal ihracatının önemli bir determinantı olduğuna ilişkin sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca 1989-2007 dönemi aylık verileriyle aramalı ve sermaye malı ithalatı ile toplam mal ihracat ve milli geliri temsilen kullanılan sanayi üretim indeksi arasındaki ilişki nedensellik testleriyle incelenmiş ve Türkiye ekonomisinde ihracatın, dolayısıyla da ekonomik büyümenin aramalı ve sermaye malı ithalatından önemli ölçüde etkilendiğini ifade edilmiştir (Gerni vd., 2008).

Yükseler ve Türkan (2008) imalat sanayiinde üretimin ithalata bağımlılığını 1998 yılı girdi çıktı tabloları aracılığıyla incelemiş, doğrudan ve dolaylı ithal girdi kullanımı hesaplanmıştır. 1998 yılında imalat sanayi doğrudan ithal girdi kullanımı yüzde 14,75 olarak hesaplanmıştır (Yükseler ve Türkan, 2008).

Aktaş (2009) 1996 – 2006 yılları arasındaki aylık veriler yardımıyla ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini eş bütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre kısa ve dönemde ithalat ve ihracat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisine saptanmış, ayrıca ihracat ve büyümenin ithalatı etkilemesinden dolayı da ihracatın artırılması gerektiği ifade edilmiştir (Aktaş,2009).

Saygılı vd. (2010) çalışmasında 145 firmaya anket gerçekleştirerek üretimde ithal girdi düzeyini ve nedenlerini araştırmışlardır. İthalat bağımlılığının 2002 yılında yüzde 56,5 2007 yılında ise yüzde 61,8 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca firmalara yapılan alan araştırması sonucunda ithalata yönelten nedenler olarak kaliteli ara ve yatırım malı kullanma, yurt içi üretim eksikliği, üretim yapısında meydana gelen değişiklikler, yurt içi ara ve yatırım mallarındaki fiyat yüksekliği gibi nedenlere ulaşılmıştır (Saygılı vd,2010).

İnançlı ve Konak (2011), ihracatın ithalat bağımlılığını otomotiv sektörü açısından girdi-çıktı tablolarından ulaştıkları verilerle doğrudan, toplam geriye ve ileriye bağ, doğrudan ve toplam dikey uzmanlaşma yardımıyla incelemiştir. Çalışmada dışa bağımlılığın nedenleri olarak döviz kurlarında meydana gelen değişimler, istikrarsız bir ekonomik yapı, enerji maliyetleri, özel sektörde yatırım yetersizliği, faiz oranlarındaki artış ve azalışlar ile ihracatın yapısı sıralanmıştır. Analiz sonuçlarına göre 1995-2002 yılları arasında otomobil ve bağlantılı olduğu sektörlerde ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin arttığı, 2003-2007 döneminde de artış seyrine devam ettiği 2008 sonrası ise kriz nedeni olarak durağan bir seyre girdiği gözlemlenmiştir (İnançlı ve Konak,2011).

Özlale ve Karakurt (2012) çalışmasında cari işlemler ve tasarruf açığında ithal bağımlılığı araştırılmış, Sektörel ithal bağımlılık Oranı= $(DOGİT+DOLİT) / (Yİ-Sektör\ içi\ Satışlar+İ)$ formülü ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre iç talep canlanıp ekonomi büyüdükçe artan talebin daha çok ithal ara ve yatırım malı kullanan ürünlere doğru kaydığı bulunmuştur (Özlale ve Karakurt,2012).

Akbaş ve Şentürk (2013) 1990-2012 dönemine ait aylık ihracat ve ithalat verilerini kullanarak Türkiye'nin; Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, İspanya, İngiltere, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Rusya Federasyonu, ABD, İnan, Suudi Arabistan, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve Irak ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat ve ihracatının birbirine bağımlılığını Hatemi-J eş bütünleşme testi ile incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre Türkiye'nin ihracat ve ithalat işlemlerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve çalışmaya konu olan dönemlerde ihracatın ithalata buyuk olude bağımlılığı ortaya koyulmuştur (Akbaş ve Şentürk, 2013).

Şişman ve Bağcı (2014), girdi çıktı tablolarından elde ettiği sonuçlarla tekstil ve hazır giyim sektöründe ithalat bağımlılığı ve ihracat/üretim oranı ile ihracat/ arz oranı arasındaki farklılaşmadan ihracatın ithalata olan bağımlılığını olmuştur. 1979-1998 yılları arasında hazır giyim sektöründe ihracat/üretim oranı ile ihracat/ arz oranı arasındaki farklılaşmanın arttığı dolayısıyla üretim ve ihracatın ithalat bağımlılığının arttığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yaptıkları anket çalışmasına göre dışa bağımlılığın azaltılması için alınması gereken tedbirleri şu Şekilde sıralamışlardır: yüksek değerli döviz kuru, SGK primlerinde duşurulmeler yapılması, yurtiçi hammadde ve yarı mamul madde üretiminin arttırılması, vergilerle avantajların sağlanması, araştırma geliştirme desteklerinin verilmesi, yerli marka oluşumuna yönelik desteklerin sağlanması, ithalat kotaları oluşturulup tarife oranlarında yükseltmeler yapılmasıdır (Şişman ve Bağcı, 2014).

Sönmez (2005), Sönmez (2009), Takım ve Ersungur (2010), Cebeci ve Yılmaz (2013) ve Başkol (2016) dahilde işleme rejiminin ticaret üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik çalışmalar yapmış olup, döviz kullanım oranı yardımıyla ihracatın ithalata bağımlılığını ölçmüşlerdir. Dahilde işleme rejimi ile ihracatın ithalata bağımlılığının arttığına ulaşılmıştır.

Tekin (2017) dahilde işleme rejiminin ihracat ve ithalat üzerine etkilerini çalışmasında incelemiş, toplam ithalat içerisinde dahilde işleme rejimi kapsamındaki ithalatın %10 civarında ve dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ticarete döviz kullanım oranının %40 olduğunu toplam ihracat üzerinde ithal ara malı, yarı mamul veya ham madde bağımlılığının dahilde işleme rejimi teşvik sisteminden kaynaklanmadığını

dolayısıyla ihracatın ithalat bağımlılığında etkili olmadığını ifade ederek literatürün aksine bir yorum getirmiştir (Tekin,2017).

Kundak ve Aydoğuş (2017) tarafından imalat sanayi ithalat bağımlılığı uzun dönem, kısa dönem ve birim etkileri bakımından Tük verilerini ile dinamik panel veri yöntemi açısından incelenmiş, döviz kurundaki artışların ithalat bağımlılığına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Döviz kurları artışının kısa dönemde ara ve yatırım mallarının yerli olanla ikamesine yol açtığı fakat uzun dönemde ithal ara mala bağımlı ülkelerde yatırım ve tüketim malları ithali azalırken ara malı ithalatının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır (Kundak ve Aydoğuş,2017).

Tek vd. (2017) Tük'in 2002 ve 2012 yılı girdi çıktı tabloları aracılığıyla, ithal girdinin toplam ihracat içindeki payının, toplam üretimle paralel arttığını saptamıştır. İhracat içindeki ithal girdi payının 2008 küresel krizi ile düştüğü fakat 1995-2011 arasında artış eğilimini sürdürerek %28'e ulaştığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada Türkiye'nin ithal girdi kullanım yoğunluğunun diğer ülkelerle kıyaslandığında çok yüksek olmadığı da ifade edilmiştir (Tek vd, 2017).

Yükseler (2019) çalışmasında 1985-1998-2012 yıllarına ait girdi-çıkıtı tabloları ile ithalat bağımlılığını incelemiş, ihracatın ithalat bağımlılığına ilişkin bilgiler de sunmuştur. Çalışmada sektörlerin doğrudan ithal girdi bağımlılığı sektörün ithal girdi/üretim oranı ile ölçülmüş, İmalat sanayii ithal girdi bağımlılığının 1998 yılında %14,8 iken 2012 yılında %21'e yükseldiğine ulaşılmıştır. 1985-2012 döneminde ihracatın ithal girdi kullanım oranında yükseliş olduğu; 1985'de %14, 1998'de %15,1 2012'de ise %29,2 olarak gerçekleştiği sonucuna varılmıştır (Yükseler,2019).

Akat (2019) çalışmasında OECD, dahilde işleme rejimi verileri ile ihracatın ithalat bağımlılığının %70 olmasının bir efsane olduğunu, milli gelir verilerine göre %36'nın altında olabileceğini ve OECD-TİVA verilerine göre 2016 yılı için toplam mal ve hizmet ihracatın ithalat bağımlılığının %16,5 olduğunu ifade etmiştir (Akat,2019).

Dağıstan (2019) çalışmasında sektörel dikey uzmanlaşma ve toplam dikey uzmanlaşma hesaplamalarıyla ihracatın ithalat bağımlılığını incelemiş, ihracattaki ithal girdi payını gösteren dikey uzmanlaşma düzeyinin 1995 yılında %13,86 iken 2011 yılı itibariyle %22,29'e yükseldiği sonucuna varmıştır. Ayrıca ihracatta kullanılan ithal girdi

payının orta-yüksek ve yüksek teknoloji sanayii sektörlerinde artış gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Dikey uzmanlaşmanın en yüksek olduğu sektörler çalışmada ana metal sanayi ve metal eşya sanayi ile motorlu kara taşıtı ve römorklar; diğer ulaşım araçları olarak belirtilmiştir (Dağıstan,2019).

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

“Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme” konulu çalışmamızda Türkiye ekonomisinde görece önemli bir yer tutan tekstil sektörünün ilk olarak diğer sektörlerle olan ilişkisi, diğer sektörlerden aldığı girdi miktarı, tekstil sektörü çıktısının diğer sektörlerin gelişmesine katkısı, sektörün talep artışının diğer sektörlerin üretimini etkileme düzeyi incelenecektir. Ardından tekstil sektörünün ve diğer sektörlerin tekstil sektöründen olan, ithal girdi bağımlılığı konusu üzerinde durulacak, sektörün ihracatının ithal bağımlılığı ve toplam ihracatın ithalat bağımlılığı incelenecektir.

Araştırmada TÜİK’in 1998, 2002 ve 2012 yıllarında yayınlamış olduğu girdi çıktı tabloları kullanılacaktır. Girdi çıktı tabloları hükümet tarafından ülke ekonomisinde yapısal ekonominin planlanması amacıyla hazırlanmaktadır. Girdi çıktı tabloları aracılığıyla tekstil sektörünün hangi sektörlerden girdi kullandığı, yani tekstil sektörünün gelişimine hangi sektörün katkısının daha fazla olduğu incelenebilecektir. Sektörün ithalata bağımlılığının incelenmesi için ise yine TÜİK’in yayınlamış olduğu 1998, 2002 ve 2012 ithalat girdi çıktı tablolarından yararlanılacaktır. Bu yıllar arasında tekstil sektörünün diğer sektörlerden aldığı ithal girdi miktarlarındaki değişimler yani sektörün ithalat bağımlılığı, ithalatta geriye ve ileriye bağıntılar ile analiz edilecektir. Sektörel dikey uzmanlaşma ve toplam dikey uzmanlaşma yardımıyla da tekstil sektörünün ve toplam ihracatın ithalat bağımlılığı incelenecektir.

Bu çalışmada girdi çıktı tabloları 10 sektöre indirgenerek toplulaştırılmıştır. 1998 tablosu 97 sektör, 2002 tablosu 59 sektör, 2012 tablosu 64 sektörden oluşmaktadır. Tablolar “tarım, madencilik, gıda, tekstil, imalat sanayi, ticaret, ulaşım, hizmet, kamu hizmetleri ve inşaat” sektörlerine toplulaştırılmıştır. Toplulaştırma yapılırken daha çok sektörle inceleme yapmak yerine 10 sektöre indirgenme sebebi, tabloların sektör sayısındaki farklılıklar ve kalemlerin tablolarda birleştirilme şekilleridir. Örneğin tekstil

sektörü, 2012 tablosunda tekstil, giyim eşyası, deri ile ilgili ürünler başlığı olarak tek kalem altında toplanırken, 2002 tablosunda ayrı ayrı üç kalem şeklinde yer almaktadır. Bu nedenle eşitlik olması bakımından açılımlar 10 sektöre toplulaştırılmıştır. Toplulaştırılmış matris yardımıyla Girdi katsayıları, Leontief ve Ters Leontief Matrisleri; ithalat girdi çıktı tablolarının toplulaştırılmasıyla da İthal Girdi Katsayıları ve Ters İthalat Matrisleri elde edilecektir.

Sektörlerin birbirleriyle olan ilişkisi, girdi katsayıları matrisi ile geriye ve ileriye bağ, Leontief ters matrisi ile de toplam geriye ve ileriye bağ etkisi incelenecektir. Ters ithalat matrisleri yardımıyla da ithalata bağımlılığın belirlenmesi için ithalatta geriye ve ileriye bağ ele alınacaktır. Bütün bu analiz sonuçlarının ardından sektörel dikey uzmanlaşma ve toplam dikey uzmanlaşma payları analize dahil edilerek ihracatın ithalat bağımlılığı hakkında yorum getirilecektir.

5. GİRDİ ÇIKTI ANALİZİ

Girdi-çıkıtı analizi, 1930'ların sonunda Profesör Wassily Leontief tarafından geliştirilen, 1973'te Nobel Ekonomi Ödülü alan analitik çerçeveye verilen addır. Leontief, Quesnay'in 1758'de yayınladığı "Tableau Economique"den yola çıkarak ABD üretim verilerini istatistik model haline getirip sektörlerin birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya koyma suretiyle analizi geliştirmiştir (Leontief,1936). Bu nedenle girdi-çıkıtı analizinden söz ederken Leontief modelinden bahsetmiş oluruz. Girdi-çıkıtı hesaplamalarının temel amacı, bir ekonomideki endüstrilerin karşılıklı bağımlılıklarını analiz etmektir. Girdi-çıkıtı analizi veya sektörler arası ilişkilerin kantitatif analizi, çok sektörlü bir ekonomide kaynakların tahsis edilmesini tarif etmenin bir yoludur. Girdi-çıkıtı analizi verileri, ekonomik faaliyetin geleneksel olarak ölçüldüğü özet istatistiklerin altında yatan ekonomi içindeki mal ve hizmetlerin akışıdır. Girdi-çıkıtı analizinin en büyük özelliği, ekonomik bir sistemin dolaylı iç işlemlerini yüzeye çıkarması ve bunları İktisat teorisi hesaplamalarının içine katmasıdır. Bir girdi-çıkıtı tablosundaki her satır, bir ekonomik sektör tarafından diğer sektörler yapılıan satışları ve her sütun, her bir ekonomik sektörün diğer sektörlerden ne satın aldığını göstermektedir (Tanaka,2011:33-34).

Günümüzde, Leontief tarafından ortaya konan temel kavramlar, birçok ekonomik analiz türünün temel bileşenleridir. Temel Leontief girdi-çıkıtı modeli genellikle belirli bir

coğrafi bölge (ulus, il, ilçe, vb.) için gözlenen ekonomik verilerden oluşturulmuştur. Oluşturulan tablo, üreticinin üretiminin ekonomi üzerinden dağılımını açıklamaktadır. Sütunlar, belirli bir endüstri tarafından çıktısını üretmek için gereken girdilerin kompozisyonunu açıklar (Miller ve Blair, 2009:1-2).

1957 yılında Rasmussen Leontief'in tablosundan hareketle toplam ileri bağıntı, toplam geri bağıntı hesaplamalarını yaparak sektörler arası bağımlılıkları açıklamıştır. Ayrıca toplam ileri ve geri bağ etkisi ile ekonomik taleplerden etkilenen ve ekonomiyi etkileyen kilit sektörler ortaya konulmaktadır. Kilit sektörler 1958 yılında Hirschman tarafından geliştirilmiştir (Erkök, 2018:11). 1958 yılında ise Chenery ve Watanabe doğrudan geri ve ileri bağlantıyı yani bir sektörün diğer sektörlerin çıktılarını ne kadar talep ettiği ve bir sektörün çıktısının diğer sektörler için ne kadar önemli olduğunu tanımlamışlardır (Chenery ve Watanabe,1958).

Girdi çıktı tablosunda ara ve yatırım malı hareketleri ile birlikte ekonomideki iktisadi faaliyetler birlikte sunulmaktadır. Ekonomide yaratılan katma değer, sektörlerin birbirlerine olan bağımlılığı, üretimde kullanılan ithal girdiler ve ihracatın ithal girdi payını ölçmek için girdi-çıkıtı tabloları kullanılmaktadır (Saygılı vd, 2010: 62). Ayrıca girdi çıktı tablolarında sektörlerin birbirleriyle olan ilişkisinin yanında hane halkıyla olan ilişkisi de yer almaktadır.

Girdi çıktı tablosunda endüstriler arası yaklaşımla ekonominin yapısal özellikleri yansıtılır. Bu tablodan oluşturulan girdi katsayıları matrisleri ve ters matrisler yardımıyla ekonomik yapı yorumlanabilir (Ersungur ve Kızıltan: 2005:268). Girdi-çıkıtı analizinin çekirdeği, üretim sektörleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkları özetleyen bir teknik bilgi matrisi yani girdi katsayıları matrisidir. Çıkıtı üretmek için sektörler birbirlerinin girdilerini gerektirir. Leontief'in geleneksel girdi-çıkıtı analizi iki basit varsayımla tanımlanır. Birincisi, emtialar ve üretim birimleri için ortak bir sınıflandırma kullanılır bir başka deyişle ekonomi "sektör" olarak sınıflandırılır. İkincisi, sektörler girdi olarak çeşitli mallara sahip olsa da çıktılarını karışık değildir. Her sektör ürettiği "mal" ile tanımlanır. Tanım olarak, teknik katsayılar matrisi çıktılarının birim başına bir miktar girdi ihtiyacını ölçmektedir. Örneğin bir pasta pişirmek için gereken şeker miktarını ölçmektedir (Raa, 2005: 14).

Her sektör girdi çıktı tablosunda hem satırda hem de sütunda yer alır. Satırda üreten sektör, sütunda kullanan sektör konumundadır. Tabloda söz konusu sektörün satırdaki sırası ile sütundaki sırasının aynı olması gerekir. Satırlar çıktı miktarını, sütunlar girdi miktarını gösterir. Daha detaylı olarak satırlar söz konusu sektörün belli bir dönem içerisinde yaptığı üretimin diğer sektörlerle giden kısmını yani sektörlerle sağladığı girdi kısmını gösterir. Sütunda ise söz konusu sektörün üretim yapabilmek için diğer sektörlerden talep ettiği girdi miktarını göstermektedir.

Girdi çıktı tablosu, ara ve nihai mallar şeklinde ikiye ayrılmış mallar ve ara ve temel girdiler olarak ikiye ayrılan girdiler ile dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme sektörlerin birbirleriyle olan girdi alım verimi, ikinci bölüme nihai talebin özel tüketim, yatırım, devlet harcamaları, stok değişimleri ve ihracat kalemleri yer almaktadır. Nihai talep elemanları tablolarda değişkenlik gösterebilmektedir. Üçüncü bölüme sistem içinde üretilmeyen (emek, sabit sermaye, doğal kaynak, girişimcilik gibi) temel üretim girdileri yani katma değer yer almaktadır. Dördüncü bölge ise nihai talep olarak doğrudan faktör kullanımlarını göstermektedir (Bocutoğlu, 1985:8-18 aktaran Özdil vd.,2011:356).

Şekil 20:Girdi Çıktı Akım Tablosu

ALAN SEKTÖRLER VEREN SEKTÖRLER		Alan Sektörler								TOPLAM TALEP = TOPLAM ARZ	ARZ							
		Ara Mal Talebi				Nihai Mal Talebi					İthalat	Toplam Üretim						
		Sektörler				Toplam	Özel Yatı	Dev.	Stok	Toplam								
		1	2	...	j		...	n	Tük. rım		Harc. Değ.	İhracat						
Ara Girdi Talebi	Ara	1	x_{11}	x_{12}	...	x_{1j}	...	x_{1n}	W_1	C_1	I_1	G_1	S_{11}	E_1	Y_1	Z_1	M_1	X_1
	Girdiler (input)	2	x_{21}	x_{22}	...	x_{2j}	...	x_{2n}	W_2	C_2	I_2	G_2	S_{21}	E_2	Y_2	Z_2	M_2	X_2
	Veren	i	Bölme I						Bölme II									
	Sektörler	j	x_{j1}	x_{j2}	...	x_{jj}	...	x_{jn}	W_j	C_j	I_j	G_j	S_{j1}	E_j	Y_j	Z_j	M_j	X_j
		n	x_{n1}	x_{n2}	...	x_{nj}	...	x_{nn}	W_n	C_n	I_n	G_n	S_{n1}	E_n	Y_n	Z_n	M_n	X_n
Ara Girdiler Toplam			U_1	U_2	...	U_j	...	U_n	$U=W$	C	I	G	S_1	E	Y	Z	M	X
Temel Girdiler Top. (Net Katma Değer)			V_1	V_2	...	V_j	...	V_n	V	V_C	V_I	V_G	V_S	V_E				
Toplam Üretim (Output)			X_1	X_2	...	X_j	...	X_n	X	C	I	G	S_1	E	Y	Z	M	X

Şekil 20'ye göre emek ve sermaye toplamı, katma değer "V", satırdaki toplam üretim "X", özel tüketim, yatırım, devlet harcamaları, stok değişimleri ve ihracat toplamı

nihai talep toplamı “Y” ile gösterilir. Satır ve sütundaki toplam üretimler birbirlerine eşit olup, satır toplam üretimi katma değer ve ara girdi toplamına eşit, sütun toplam üretimi de toplam arz ve ithalatın toplamına eşittir.

“n” sayılı bir girdi çıktı tablosunda satırlar “i” ile, sütunlar “j” ile gösterilir. Leontief ara girdileri aşağıdaki gibi ifade etmiştir (Leontief, 1936:22):

$$a_{ij} = \frac{X_{ij}}{X_j} \quad (3.1)$$

X_j : j sektörü toplam üretimi,

X_{ij} : j sektörünün i sektöründen girdi talebi,

a_{ij} : j sektörünün 1 birim üretimi için doğrudan gerekli i malı,

Girdi Katsayıları Matrisi a_{ij} 'lerden oluşmaktadır. Sektörlerin birbirleriyle olan mal ve hizmet alışverişi tablosudur. Her bir sektörün 1 birim üretim yapabilmesi için diğer sektörlerden alması gereken girdi miktarlarını göstermektedir.

Girdi katsayıları matrisi (A), (n,1) sektörel üretim vektörü (X), (n,1) nihai talep vektörü (Y) olduğunda,

$$Y = (I - A) X \quad (3.2)$$

Burada (I-A) matrisine **Leontief Matrisi** denilmektedir. Denklem 3.2 den, X eşitliğini bulmak için,

$$X = (I - A)^{-1} Y \quad (3.3)$$

Formülü elde edilir. $(I - A)^{-1}$ matrisi, **Leontief Ters Matrisidir**. Leontief ters matrisi yani teknoloji ters matrisi elemanları, j sektöründe gerçekleşen 1 birimlik nihai talep artışının, i sektörü üretiminde kaç birimlik artışa yol açacağını göstermektedir (Erkök,2018:18).

Bir j sektöründe üretim için gerekli malların bir kısmı yurtiçinde bir kısmı yurtdışında üretilmektedir.

$$a_{ij} = a_{ij}^d + a_{ij}^m \quad (3.4)$$

a_{ij} : j sektöründe bir birim üretim için gerekli i sektörü malı,

a_{ij}^d : yurtiçi üretim kısmı,

a_{ij}^m : ithal edilen kısım,

Girdi çıktı tablolarına ek olarak ithalat girdi çıktı tabloları da hesaplanmaktadır. Toplulaştırılmış ithal girdi çıktı tablosundaki elemanların sütunlar boyunca sektör üretimine (X) oranlanmasıyla ithal girdi katsayıları matrisi (A_m) elde edilmiş olur.

$$A_m = \frac{x_{ij}^m}{x_j} = a_{ij}^m \quad (3.5)$$

Denklem 3.5 yardımıyla ithal girdi katsayıları elemanları bulunur. Bu matris yardımıyla bir sektörün bir birim üretim yapabilmesi için diğer sektörlerden aldığı ithal girdi miktarlarına ulaşılabilir (İlhan,2008:61).

$$R = A_m(I - A)^{-1} \quad (3.6)$$

Denklem 3.6. ile **İthalat Ters Matrisi** hesaplanmaktadır. Ters ithalat matrisi ithal girdi katsayıları matrisi (A_m) ile Leontief ters matrisinin çarpımına eşittir.

5.1. DOĞRUDAN GERİYE VE İLERİYE BAĞ

Doğrudan geri bağ etkisi bir sektörün üretimi için diğer sektörlerden aldığı girdi miktarının toplamı ile hesaplanmaktadır. Doğrudan geri bağı yüksek sektörler diğer sektörlerin üretimini büyük ölçüde etkilemektedirler. Sektörün diğer sektörler ve kendisinden aldığı doğrudan girdi toplamının yine sektörün çıktısına oranı ile doğrudan geriye bağ bulunmaktadır.

$$G_j = \frac{\sum_i x_{ij}}{x_j} = \sum_i a_{ij} \quad (3.7)$$

G_j : j sektörünün doğrudan geriye bağını göstermektedir. Girdi katsayıları matrisinin sütun toplamına eşittir.

Doğrudan ileriye bağ etkisi, bir sektörün, gerçekleştirdiği çıktıyı girdi olarak kullanan diğer sektörlerin gelişmesine olan katkısıdır. Sektörün çıktısının doğrudan ara

girdi olarak kullanılan kısmının sektörün toplam çıktısına oranı ile hesaplanmaktadır (İlhan,2008:39).

$$I_i = \frac{\sum_j x_{ij}}{x_i} \quad (3.8.)$$

I_i : i sektörünün doğrudan ileriye bağıını göstermektedir. Girdi katsayıları matrisinin satır toplamına eşittir (Ersungur ve Kızıltan, 2005:270).

5.2. TOPLAM GERİYE VE İLERİYE BAĞ

Doğrudan geriye ve ileri bağıntılar dolaylı ve dolaysız etkileri kapsamadığından sektörler arası bağımlılığı ifade etmede toplam geriye ve ileriye bağı daha kapsamlı yansıtmaktadır (İlhan,2008:40). Toplam geriye ve ileriye bağıntı Leontief ters matrisi yoluyla hesaplanmaktadır.

Bir sektörde meydana gelen bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışı **toplam geriye bağıntıyı** vermektedir.

$$R_j = \sum_i r_{ij} \quad (3.9)$$

R_j : j sektörünün toplam geriye bağıntısı olup Leontief ters matrisini sütun toplamına eşittir.

Tüm sektörlerde bir birimlik talep artışının belirli bir sektörün üretiminde yol açtığı artışa **toplam ileriye bağıntı** denilmektedir (Erkök,2018:25).

$$R_i = \sum_j r_{ij} \quad (3.10.)$$

R_i : i sektörünün toplam ileriye bağıntısı olup Leontief ters matrisinin satır toplamına eşittir.

Toplam ileri ve geri bağı etkisi ile ekonomik taleplerden etkilenen ve ekonomiyi etkileyen “kilit sektörler” ortaya konulmaktadır. Kilit sektörler 1958 yılında Hirschman tarafından geliştirilmiştir (Erkök, 2018:11).

5.3. İTHALATTA GERİYE VE İLERİYE BAĞ

Bir sektörün nihai talebi bir birim artış gösterdiğinde tüm yurtdışı sektörlerden alması gereken toplam dolaylı ve dolaysız girdi miktarı **ithalatta geriye bağıntıyı** göstermektedir. Denklem 3.11'e göre ithalatta geriye bağıntı ters ithalat matrisi sütun toplamları ile hesaplanmaktadır (İlhan,2008:62).

$$R_j = \sum_{i=1}^n r_{ij} \quad (3.11)$$

Denklem 3.11, j endüstrisi malına ilişkin nihai talep bir birim arttığında doğrudan ve dolaylı olarak tüm sektörlerin çıktılarına karşı duyulan ithalat gereksinimlerinin toplamını verir. Başka bir deyişle, j endüstrisinin yapacağı bir birimlik fazla üretim gerçekleştirmek için bütün endüstrilerden satın alacağı ithal girdi miktarlarının toplamını verir. R_j arttıkça ithalata bağımlılık artar aksi halde ise ithalata olan ekonomik bağımlılık azalmaktadır (Ersungur ve Kızıltan,2005:269).

$$R_i = \sum_{j=1}^n r_{ij} \quad (3.12)$$

Tüm sektörlerin nihai talebinde meydana gelen bir birimlik artışın karşılanabilmesi için yurt dışı i sektöründen ne kadar ithalat gerektirdiğini **ithalatta ileriye bağıntı** vermektedir. Nihai talep düzeyinde genel bir yükselme olduğunda, hangi endüstri malından ne kadar ithal edilme zorunluluğunun ortaya çıkacağını R_i gösterecektir (Ersungur ve Kızıltan,2005:270). Denklem 3.12'ye göre ithalatta ileriye bağıntı ters ithalat matrisinin satır toplamlarıdır.

5.4. SEKTÖREL DİKEY UZMANLAŞMA VE TOPLAM DİKEY UZMANLAŞMA

Dikey uzmanlaşma, ihraç mallarının üretilmesi için ithal edilmesi gereken ara girdi miktarını ölçmek için kullanılır. **Sektörel dikey uzmanlaşmayı** bulmak için Hummels vd. (1998,2001)'in "Dikey Uzmanlaşma" yaklaşımı kullanılacaktır. Bu yaklaşıma göre j sektörünün ihracatında ithal girdilerin payı, j sektöründe dikey uzmanlaşma olarak ifade edilmektedir (Dağıstan,2019:8).

$$VS_j = \sum_{i=1}^n \left(\frac{M_{ij} X_j}{Y_j} \right) = \sum_{i=1}^n a_{ij}^M X_j \quad (3.13)$$

VS_j : j sektörünün ihraç mallarını üretmek için gereken toplam ithal ara malı miktarını,

M_{ij} : j sektöründe kullanılan i ithal ara malı,

X_j : j sektörü ihracatını,

Y_j : j sektörü gayrisafi çıktısı,

a_{ij}^M : ithal girdi katsayıları matrisi elemanlarını ifade etmektedir.

Dolayısıyla denklem 3.13'e göre sektörel dikey uzmanlaşma, ithal girdi katsayıları matrisi j sektörüne ait satır toplamı ile j sektör ihracatının çarpımı ile bulunmaktadır.

Toplam ihracat için bir birimlik çıktı üretebilmek adına doğrudan ve dolaylı olarak ithal ara girdilere olan bağımlılık ise **toplam dikey uzmanlaşma** ile ölçülür (İnançlı ve Konak, 2011:351). “Bir ara malı yurt içinde bir sektörde girdi olarak kullanılmak üzere başlangıçta ithal edilebilir ve bu sektörün üretimi daha sonrasında ikinci bir sektörde ara malı olarak kullanılabilir. Bu süreç ithal girdinin kullanıldığı bir malın ihraç edilmesine kadar uzanabilmektedir. Dolayısıyla, ithal edilen bir ara malı ihracat öncesinde yurt içi ekonomide birkaç sektörde dolaşımında olabilmektedir. Bu dolaylı etki sadece girdi-çıktı matrisi kullanılması halinde hesaplamaya dâhil olabilir.” (Dağıstan,2019:9).

$$\frac{VS_k}{X_k} = \frac{u A^M [I - A^D]^{-1} X}{X_k} \quad (3.14)$$

Matris gösterimiyle:

$$VS_k = [1 \dots 1] \begin{bmatrix} a_{11}^M & \dots & a_{n1}^M \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n}^M & \dots & a_{nn}^M \end{bmatrix} \begin{bmatrix} a_{11}^D & \dots & a_{n1}^D \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1n}^D & \dots & a_{nn}^D \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix}$$

VS_k : k ülkesinde toplam dikey uzmanlaşma,

u: (1xn) vektörünü,

A^M : ithal girdi katsayıları matrisini,

$[I - A^D]^{-1}$: Leontief ters matrisini,

X: (nx1) her j sektörünün ihracat vektörünü göstermektedir.

Denklem 3.14'e göre toplam ihracatta ithalat payının hesaplaması için toplam dikey uzmanlaşma payına ulaşılması gerekmektedir. Toplam dikey uzmanlaşma elemanları 1'den oluşan (1xn) lik u vektörü, ithal girdi katsayıları matrisi, Leontief matrisi ve sektörel ihracatlardan oluşan (nx1) lik ihracat vektörü çarpımına eşittir.

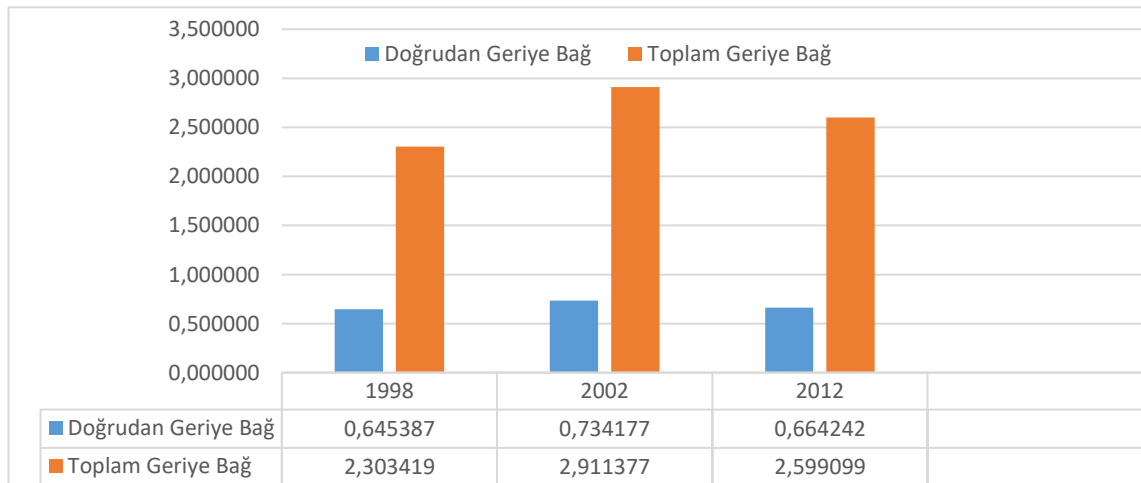
6. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

6.1. DOĞRUDAN VE TOPLAM GERİYE BAĞ ETKİSİ

Bir sektörün diğer sektörlerden aldığı girdilerin toplam üretimindeki payını doğrudan geriye bağ etkisi vermektedir. Bir sektörün doğrudan geri bağlantı etkisi yüksekse o sektör ekonomideki diğer sektörlerin üretim düzeyini uyarmaktadır. Toplam geriye bağ etkisi ise bir sektörde meydana gelen bir birimlik bir nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışını vermektedir.

Doğrudan geriye bağ etkisi, Girdi katsayıları matrisi sütun toplamı, toplam geriye bağ etkisi ise Leontief ters matrisi sütun toplamı ile bulunmaktadır.

Şekil 21: Tekstil Sektörü Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ

Şekil 21'e bakıldığında tekstil sektörünün doğrudan geriye bağ etkisinin yani diğer sektörlerden aldığı girdi miktarının toplam üretim içerisindeki payı 1998'den 2002'ye artmış, 2002'den 2012'ye kadar 0,73'den 0,66'ya azalmıştır. Toplam geriye bağ etkisine bakıldığında ise yine 1998'den 2002'ye artış, 2002'den 2012'ye azalış görülmektedir. Toplam bağ etkisi yüksek olduğu için tekstil sektörünün diğer sektörleri uyardığı, harekete geçirdiği ve ekonomide canlanmaya neden olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 30: Tekstil Sektörünün Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ Etkisinde Diğer Sektörlerin Katkısı

	1998		2002		2012	
	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ
Tarım	0,028	0,066	0,025	0,073	0,040	0,087
Madencilik	0,001	0,025	0,002	0,045	0,007	0,069
Gıda	0,010	0,027	0,010	0,030	0,004	0,018
Tekstil İmalat	0,346	1,536	0,401	1,684	0,367	1,585
Sanayi	0,085	0,262	0,123	0,475	0,105	0,363
Ticaret	0,044	0,092	0,081	0,207	0,055	0,126
Ulaşım	0,033	0,076	0,034	0,111	0,019	0,072
Hizmet	0,065	0,147	0,042	0,223	0,043	0,172
Kamu						
Hizmetleri	0,032	0,071	0,016	0,061	0,024	0,098
İnşaat	0,000	0,001	0,000	0,004	0,001	0,009
Toplam	0,645	2,303	0,734	2,911	0,664	2,599

Tablo 30 incelendiğinde sektörün kendisi hariç olmak üzere 1998,2002 ve 2012 yıllarında en fazla girdiyi imalat sanayi ve ticaret sektörlerinden sağladığı görülmektedir. Tekstil sektöründe meydana gelen bir birimlik talep artışının diğer sektörlerde yarattığı üretim artışında ise 1998, 2002, 2012 yılları için en çok imalat sanayi, hizmet ve ticaret sektöründe üzerinde uyarıcı etkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 31:Tüm Sektörler İçin Doğrudan ve Toplam Geriye Bağ Etkisi

Sektörler	1998		2002		2012	
	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ	Doğrudan Geriye Bağ	Toplam Geriye Bağ
Tarım	0,336	1,576	0,345	1,713	0,351	1,725
Madencilik	0,279	1,478	0,398	1,913	0,398	1,877
Gıda	0,655	2,154	0,747	2,513	0,706	2,406
Tekstil	0,645	2,303	0,734	2,911	0,664	2,599
İmalat Sanayi	0,588	2,105	0,721	2,755	0,720	2,674
Ticaret	0,204	1,326	0,388	1,834	0,382	1,785
Ulaşım	0,384	1,709	0,447	1,944	0,501	2,080
Hizmet	0,291	1,487	0,367	1,796	0,328	1,666
Kamu Hizmetleri	0,277	1,444	0,890	2,681	0,695	2,620
İnşaat	0,515	1,986	0,557	2,384	0,618	2,505

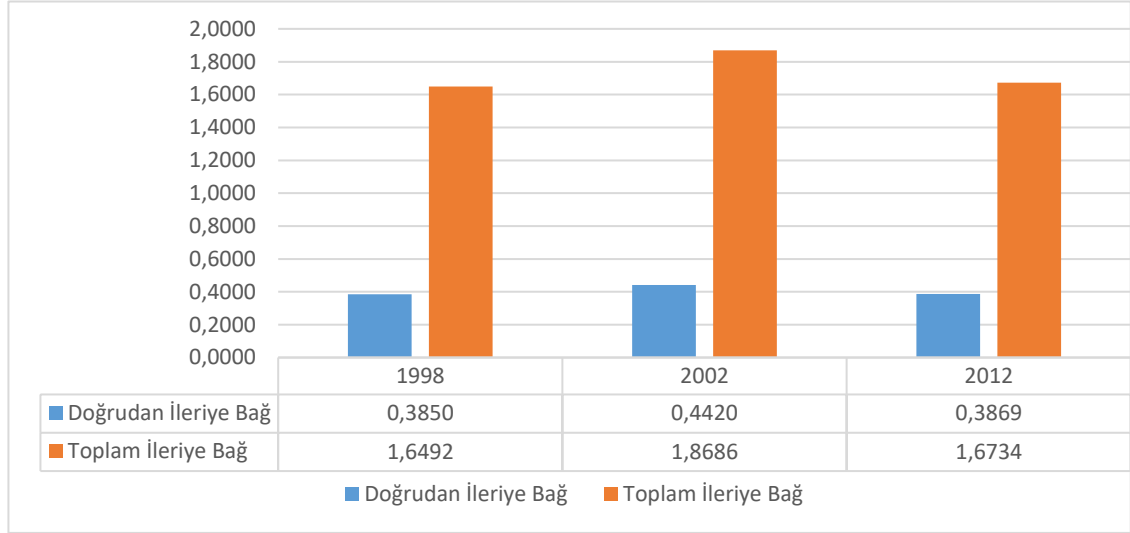
Tablo 31'e göre 1998 yılında doğrudan geriye bağ etkisi en yüksek olan üç sektör gıda tekstil ve imalat sanayi, 2002 yılında kamu, gıda ve tekstil, 2012 yılında imalat sanayi, gıda ve kamu hizmetleridir. Toplam geriye bağ etkisi en yüksek olan sektörler 1998'de tekstil, gıda ve inşaat sektörleri, 2002'de tekstil, imalat sanayi ve kamu hizmetleri, 2012 yılında ise imalat sanayi, kamu hizmetleri ve tekstildir. Toplam geri bağ etkisi yüksek sektörlerin ekonomiyi etkileme ve canlandırma düzeyinin yüksek olduğu bilindiğine göre tekstil sektörünün ekonomiyi canlandırma etkisinin çok yüksek olduğu fakat bu etkinin 1998 ve 2002 yıllarına göre 2012'de az da olsa azalma yaşadığı görülmektedir.

6.2. DOĞRUDAN VE TOPLAM İLERİYE BAĞ ETKİSİ

Bir sektörün girdisini çıktı olarak kullanan sektörlerin gelişmesine olan katkı ise o sektörün doğrudan ileriye bağını vermektedir. Bir sektörün doğrudan ileriye bağ etkisi yüksekse o sektörün ürettiği mallar diğer sektörlerde arza yaratmaya neden olduğu için ekonomide önemli bir yere sahiptirler. Toplam ileriye bağ etkisi ise tüm sektörlerde

meydana gelen bir birimlik talep artışına karşı belirli bir sektörde oluşan üretim artışını vermektedir.

Şekil 22: Tekstil Sektörü Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ

Tekstil sektörünün diğer sektörleri besleme gücü yani doğrudan ileriye bağ etkisi Şekil 22'ye göre 1998'den 2002'ye 0,057'lik bir artış göstererek 0,4420'ye ulaşmıştır. 2002 yılından 2012 yılına ise neredeyse 1998-2002 arasındaki artış miktarı kadar azalarak 0,3869 olarak gerçekleşmiştir. Tüm sektörlerde meydana gelen bir birimlik artışın tekstil sektöründe yarattığı üretim artışı yani toplam ileriye bağ etkisi ise, doğrudan ileriye bağ etkisinde olduğu gibi 1,64'den 1998'den 2002'ye artış göstererek 1,86'ya ulaşmıştır. 2012 yılında ise 1,67'ye düşme yaşamıştır.

Tablo 32: Tekstil Sektörünün Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ Etkisine Diğer Sektörlerin Katkısı

	1998		2002		2012	
	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ
Tarım	0,0051	0,0126	0,0009	0,0084	0,0006	0,0046
Madencilik	0,0051	0,0113	0,0032	0,0162	0,0034	0,0107
Gıda	0,0101	0,0259	0,0022	0,0162	0,0018	0,0085
Tekstil İmalat	0,3465	1,5360	0,4005	1,6839	0,3666	1,5850
Sanayi	0,0088	0,0241	0,0097	0,0389	0,0075	0,0241
Ticaret	0,0013	0,0037	0,0140	0,0322	0,0036	0,0097
Ulaşım	0,0059	0,0155	0,0044	0,0186	0,0007	0,0075

Hizmet	0,0011	0,0050	0,0050	0,0169	0,0018	0,0060
Kamu						
Hizmetleri	0,0010	0,0049	0,0002	0,0157	0,0004	0,0060
İnşaat	0,0001	0,0100	0,0019	0,0217	0,0005	0,0114
Toplam	0,3850	1,6492	0,4420	1,8686	0,3869	1,6734

Tekstil sektörü doğrudan ileri bağ etkilerini gösteren Tablo 32'ye göre tekstil sektörünün diğer sektörlerin üretimine yaptığı en çok katkı, 1998'de gıda ve imalat sanayi, 2002'de ticaret ve imalat sanayi, 2012'de imalat sanayi ve ticaret sektörleridir. Genel olarak tekstil sektörünün imalat sanayi ve ticaret sektörlerinin üretimine besleme yapmaktadır.

1998 yılında tekstil sektöründe en çok üretim artışı meydana getiren gıda ve imalat sanayi sektörleridir. 2002 yılında imalat sanayi ve ticaret, 2012 yılında imalat sanayi ve inşaat sektörleridir. Sektörün genel olarak imalat sanayiinde meydana gelen üretim artışından etkilendiği söylenebilir.

Tablo 33:Tüm Sektörler İçin Doğrudan ve Toplam İleriye Bağ

Sektörler	1998		2002		2012	
	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ	Doğrudan İleriye Bağ	Toplam İleriye Bağ
Tarım	0,509	1,798	0,569	1,946	0,554	1,893
Madencilik	0,211	1,414	0,174	1,522	0,368	2,030
Gıda	0,237	1,359	0,211	1,372	0,222	1,387
Tekstil	0,385	1,649	0,442	1,869	0,387	1,673
İmalat Sanayi	1,343	3,691	1,521	5,014	1,412	4,585
Ticaret	0,325	1,589	0,549	2,257	0,412	1,884
Ulaşım	0,323	1,571	0,385	1,884	0,429	1,905
Hizmet	0,584	2,023	1,451	3,934	0,799	2,912
Kamu Hizmetleri	0,247	1,453	0,255	1,575	0,573	2,350
İnşaat	0,012	1,021	0,037	1,074	0,205	1,317

Tablo 33'e göre tüm sektörler bakımında 1998 yılında diğer sektörlerin üretimine yaptığı katkı en fazla olan sektör imalat sanayi, hizmet ve tarım; 2002 yılında imalat sanayi, tarım ve ticaret; 2012 yılında ise imalat sanayi, hizmet ve kamu hizmetleri olarak görülmektedir. Genel olarak imalat sanayinin diğer sektörlerin üretiminde en yüksek itici güce sahip sektör olduğu ve 2002 sonrası hizmet sektörünün de bu etkisinin arttığı söylenebilir. Toplam ileriye bağ etkisine bakarak diğer sektörlerin üretim artışı

1998’de ve 2002’de en çok imalat sanayi, hizmet ve tarımı; 2012 yılında ise imalat sanayi, hizmet ve kamuyu etkilediği söylenebilir.

6.3. TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN DİĞER SEKTÖRLERDEN DOĞRUDAN ALDIĞI İTHAL GİRDİ MİKTARI

Tekstil sektörünün kullandığı ithal girdi miktarlarına ithalat girdi katsayıları matrisi yardımıyla ulaşılmaktadır.

Tablo 34: Tekstil Sektörüne Doğrudan İthal Girdi Yapan Sektörler

	1998	2002	2012
Tarım	0,0001	0,0118	0,0105
Madencilik	0,0002	0,0017	0,0065
Gıda	0,0027	0,0095	0,0004
Tekstil	0,0855	0,0474	0,0506
İmalat Sanayi	0,0444	0,0564	0,0533
Ticaret	0,0000	0,0000	0,0000
Ulaşım	0,0024	0,0005	0,0001
Hizmet	0,0013	0,0014	0,0022
Kamu Hizmetleri	0,0005	0,0003	0,0001
İnşaat	0,0000	0,0000	0,0000
Toplam	0,1370	0,1290	0,1237

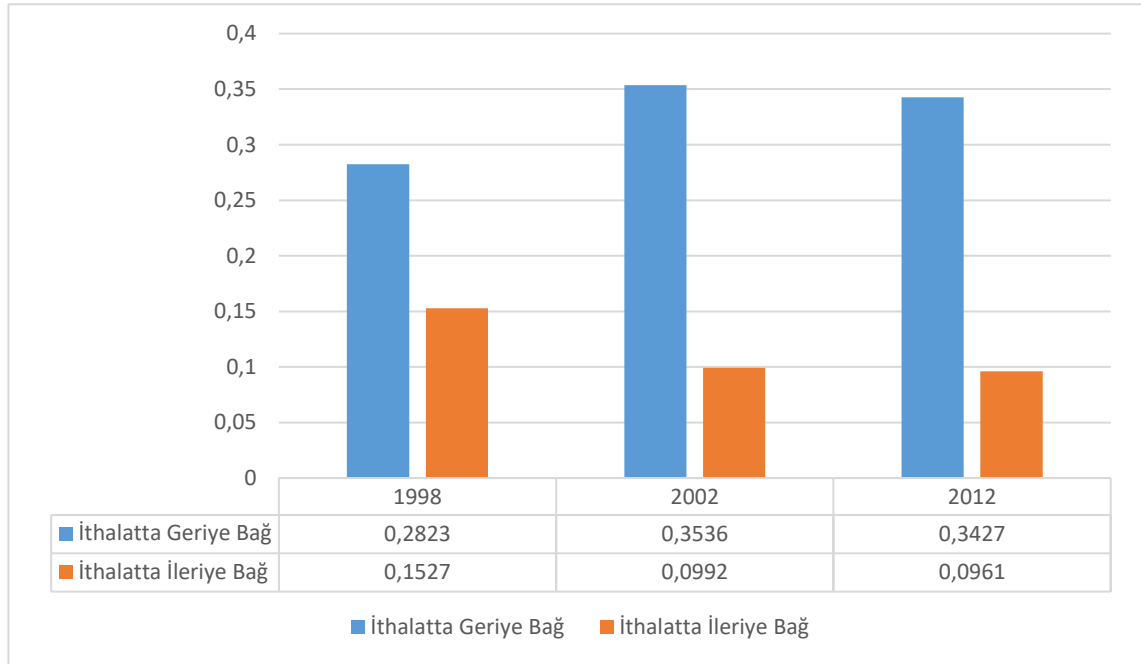
Tablo 34’de tekstil sektörünün diğer sektörlerden kullandığı doğrudan ithal girdi miktarları verilmektedir. Doğrudan ithal girdi miktarları 1998 yılında 0,1370 iken 2002’de 0,1290 ve 2012’de ise 0,1237’ye gerilemiştir. Sektöre en fazla ithal girdi sağlayan sektör yine kendisi ve imalat sektörüdür. İmalat sanayi sektörü ithal girdisi artarken tekstilden ithal girdi oranı düşmüştür. 1998’de 0,0855 olan tekstil ithal girdi değeri, 2012’de 0,0506 olarak azalmıştır. İmalat sanayi ithal girdisi ise 1998’den 2002’ye artmış, 2012’de azalma yaşamıştır. 2011 yılında tekstil sektöründe uygulanan ithalat vergilerinin bu azalmaya etki ettiği düşünülmektedir.

6.4. İTHALATTA GERİYE VE İLERİYE BAĞ

Tekstil sektörünün nihai talebi bir birim arttığında yurt dışı tüm sektörlerden ithal edilmesi gereken dolaylı ve doğrudan girdi miktarı ithalatta geriye bağ etkisidir. Tüm sektörlerde nihai talebin bir birim artması sonucu yurt dışı tekstil sektöründen ithal edilmesi gereken girdi miktarı ise ithalatta ileriye bağ etkisidir. İthalatta geriye bağ tekstil sektörünün ihtiyaç duyduğu ithalatı, ileriye bağ ise tekstil sektöründen ihtiyaç duyulan ithalatı gösterir.

Geriye bağ etkisi ters ithalat matrisi sütun toplamı, ileriye bağ etkisi ise satır toplamı ile bulunmaktadır. Geriye ve ileriye bağ etkisi yüksek sektörlerde ithalat bağımlılığı yüksektir.

Şekil 23: Tekstil Sektörü İthalatta Geriye ve İleriye Bağ

Şekil 23'te ithalatta geriye bağa bakıldığında, tekstil sektörü için talep bir birim arttığında diğer tüm yurt dışı sektörlerden ithal edilmesi gereken birim 1998'de 0,28 iken 2002'de artış göstermiş ve 0,35 olmuştur. 2012 yılında çok az bir düşme ile 0,34 olarak gerçekleşmiştir. Grafiğe bakıldığında tekstil sektörünün ithalat bağımlılığının arttığı söylenebilir.

Tüm sektörlerin talebi bir birim arttığında yurt dışı tekstil sektöründen ithal edilmesi gereken mal miktarını gösteren ithalatta ileriye bağ 1998 yılında 0,15 iken 2002 yılında 0,099'a düşmüştür. 2012 yılında da azalma göstererek 0,096'ya inmiştir. Verilere göre diğer sektörlerin tekstil ithal girdisine talebinin incelenen yıllar boyunca azaldığı gözükmektedir.

Tablo 35:Tekstil Sektörü İthalatta Geri ve İleri Bağ Etkisinde Sektörlerin Payı

	İthalatta Geriye Bağ			İthalatta İleriye Bağ		
	1998	2002	2012	1998	2002	2012
Tarım	0,0021	0,0219	0,0182	0,0026	0,0008	0,0008
Madencilik	0,0149	0,0272	0,0533	0,0016	0,0015	0,0019
Gıda	0,0051	0,0169	0,0022	0,0043	0,0016	0,0015
Tekstil	0,1321	0,0806	0,0809	0,1321	0,0806	0,0809
İmalat Sanayi	0,1159	0,1916	0,1684	0,0051	0,0040	0,0042
Ticaret	0,0001	0,0000	0,0000	0,0008	0,0035	0,0016
Ulaşım	0,0071	0,0072	0,0005	0,0023	0,0015	0,0013
Hizmet	0,0039	0,0073	0,0185	0,0010	0,0018	0,0010
Kamu Hizmetleri	0,0012	0,0009	0,0006	0,0009	0,0016	0,0010
İnşaat	0,0000	0,0000	0,0000	0,0020	0,0022	0,0020
Bağ Etkisi	0,2823	0,3536	0,3427	0,1527	0,0992	0,0961

Tablo 35'de tekstil sektörünün nihai talebi bir birim arttığında diğer yurtdışı sektörlerden ithal edilmesi gereken toplam miktar 1998 yılında 0,2823 birimdir. Bu miktara en çok katkı yapan yani en çok ithalat yapılan sektörler sırasıyla yurt dışı tekstil ve imalat sanayi sektörleridir. 2002 yılında ise 0,3536 olarak gerçekleşen ithalatta geriye bağ etkisine en çok katkı yapan, en çok ithalat yapılan yurtdışı imalat sanayi ve tekstil sektörü olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde 0,3427 miktarında ise yine imalat sanayi ve tekstil sektörlerinden en fazla ithalat gerçekleştirilmiştir.

Yurt içi tüm sektörlerin talebi bir birim arttığında yurtdışı tekstil sektöründe ithalat 1998,2002 ve 2012 yıllarında yine en fazla tekstil ve imalat sanayi tarafından kullanılmıştır.

Tablo 36: Tüm Sektörlerin İthalatta Geriye ve İleriye Bağ Etkisi

	İthalatta Geriye Bağ			İthalatta İleriye Bağ		
	1998	2002	2012	1998	2002	2012
Tarım	0,0858	0,0880	0,1432	0,0634	0,0672	0,1002
Madencilik	0,0707	0,1547	0,2032	0,2443	0,2910	0,7560
Gıda	0,1429	0,1623	0,2564	0,0338	0,0411	0,0562
Tekstil	0,2823	0,3536	0,3427	0,1527	0,0992	0,0961
İmalat Sanayi	0,3279	0,4539	0,5557	0,8997	1,3344	1,4528
Ticaret	0,0450	0,1355	0,1359	0,0012	0,0000	0,0000
Ulaşım	0,1550	0,1436	0,2382	0,0733	0,0874	0,0080
Hizmet	0,0691	0,1051	0,1193	0,0326	0,0955	0,2284
Kamu Hizmetleri	0,1259	0,1637	0,3974	0,0084	0,0070	0,0082
İnşaat	0,2047	0,2625	0,3168	0,0000	0,0000	0,0027

Tüm sektörlerin ithalatta geriye ve ileriye bağları Tablo 36’da gösterilmektedir. İthalatta geriye bağ etkisi yani sektörlerin yurt dışı sektörlerden ithalat bağımlılığı 1998, 2002, 2012 yılları incelendiğinde tekstil sektöründe 2012, ulaşım sektöründe 2002 yılında çok az bir düşüş görülmesine rağmen diğer tüm sektörlerde artış göstermiştir. Tüm sektörlerin ithalat bağımlılığı artmış diyebiliriz. Sektörler içerisinde ithalat bağımlılığı en fazla artan sektörler ise kamu hizmetleri, imalat sanayi ve madencilik sektörleridir.

İthalatta ileriye bağ etkisi incelendiğinde 1998 yılında en çok ithalat yurt dışı imalat sanayi, madencilik ve ulaşım sektöründen, 2002 yılında en çok ithalat imalat sanayi, madencilik ve tekstil sektöründen, 2012 yılında imalat, madencilik ve hizmet sektöründen gerçekleştirilmiştir. Tüm sektörlerin talep artışına karşılık 1998,2002 ve 2012’de en çok ithalat yapılan sektörlerin imalat sanayi ve madencilik olduğu görülmektedir.

6.5. SEKTÖREL DİKEY UZMANLAŞMA VE TOPLAM DİKEY UZMANLAŞMA

İhracatın ithalat bağımlılığı hakkında bilgi veren dikey uzmanlaşma önce sektörel bazda incelenecek ardından toplam ihracatın ithalat bağımlılığı üzerinde durulacaktır.

Tablo 37:Sektörel Dikey Uzmanlaşma Payları (%)

	1998	2002	2012
Tarım	3,963	3,658	6,651
Madencilik	11,383	8,734	25,960
Gıda	2,176	2,314	3,452
Tekstil	9,053	5,086	5,443
İmalat Sanayi	39,512	44,339	53,768
Ticaret	0,079	0,000	0,000
Ulaşım	4,470	3,994	0,374
Hizmet	1,831	4,751	7,238
Kamu Hizmetleri	0,465	0,276	0,348
İnşaat	0,000	0,000	0,192

Sektörel dikey uzmanlaşma payları yani mevcut sektörün bir birim ihracat yapabilmesi için gerekli ithal ara girdi miktarına Tablo 37’den bakıldığında, tekstil sektöründe ihracatın ithalat bağımlılığının 1998 yılında %9,053 olduğu görülmektedir. 2002 yılına gelindiğinde bu bağımlılık bir miktar azalarak %5,08’e inmiştir. Ardından 2012 yılında tekrar artış gösterip %5,44’e çıkmıştır. Tekstil sektöründe ihracatın ithalat bağımlılığı, incelenen yıllar içinde 1998 yılında en yüksek fakat 2012 yılında da artışa geçtiği söylenebilir.

İhracatının ithalata bağımlılığı en yüksek olan sektör 1998, 2002 ve 2012 yılı için imalat sanayi sektörüdür. Bağımlılığı 39,5’den 44,3’e ardından da 53,7’ye çıkmıştır. 2002 yılında gıda, imalat sanayi ve hizmet sektörleri haricinde bütün sektörlerde bağımlılık düzeyinde azalma görülmektedir. 2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle sektörlerde daralma meydana gelirken bu daralma ithalata da yansımıştır. Fakat gıda, imalat sanayi ve hizmet sektörleri ithalatında yükselmeyi; gıdanın zorunlu tüketim malı olması, imalat sanayinin ülke içerisinde mevcut üretimi bulunmayan ara malları ithal etme zorunluluğu ve hizmet sektörünü de yaşanan kriz sonrası ülke ekonomisinin hükümet eliyle canlandırılması için yaptığı çalışmalar sonucu ithalatlar olarak yorumlayabiliriz. Ulaşım sektörü ihracatı ithalat bağımlılığı 1998,2002 ve 2012 yılları sürekli azalma göstermiştir.

Tablo 38:Toplam İhracatın İthalat Bağımlılığı (Bin TL)

	İhracat	İhracatta İthalat Miktarı	Toplam İhracattaki İthalat Payı (%)
1998	13.668.801	2.545.553	0,19
2002	64.538.367	19.902.505	0,31
2012	322.634.495	137.917.597	0,43

Toplam dikey uzmanlaşma payının incelendiği Tablo 38’de toplam ihracatın ithalat bağımlılığı oranları gösterilmiştir. 1998 yılında 0,19 olan oranın 2002’ye kadar yaklaşık %50 artarak 0,31’e ulaştığı,2002’den 2012 yılına da yaklaşık %50 artarak 0,43’e çıktığı saptanmıştır. 1998 yılında 2,5 milyar TL olan ihracatın ithalat bağımlılığı 2012 yılına kadar 55 kat artarak 138 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2012 yılında gerçekleşen toplam ihracatta ithalata bağımlılığa en büyük katkıyı sektörel dikey uzmanlaşmasının yüksekliği ile imalat sanayi ve madencilik sektörleri yapmıştır. 1998 yılından 2012’ye kadar genel bağımlılık artışını ise imalat sanayi, madencilik, tarım, hizmet ve tekstil sektörlerinin etkileme düzeyi yüksektir. Bu tablo ihracatın ithalat bağımlılığının dönemler itibariyle hız kesmeden arttığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Haberleşme ve ulaşım güçlüklerinin önüne geçilmesi, maliyet oluşturan faktörlerde meydana gelen azalışlar ve sermaye hareketlerinin ülkeler arasında hız kazanması ile 20.yy'da büyük bir ivme ve serbestlik kazanan uluslararası ticaretin etkileri, ülkeler için çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Etkilerini II. Dünya Savaşı ile daha çok hissettiren bu olgu, ülkelerin küresel ekonomide üretim hacmiyle doğru orantıda oluşan paydan kar alma isteklerini arttırmıştır. Ülkelerin küresel ekonomiye uyum sağlaması hem birbirleriyle rekabet içerisinde olmalarını hem de birbirlerine uyum ve ortak hareket etme stratejilerine sahip olmalarını gerektirmiştir. Bu nedenle ticareti kısıtlayıcı engellerin aşılması ve bütünleşik küresel bir dünya ekonomisi olma çabaları çok taraflı entegrasyonların kurulmasını meydana getirmiştir. Oluşturulan entegrasyonlarla uluslararası ticaretin ortak bir yapıya ve serbestliğe kavuşması, dolayısıyla ülke ekonomilerinde kalkınma meydana getirmesi amaçlanmıştır.

Türkiye de küresel ticaret arenasında yer almak adına gerçekleştirilen serbestleşme hareketlerine uyum sağlama yönünde ilerlemiş, dolayısıyla politikalarını da bu yönde gerçekleştirmiştir. 1980 yılından itibaren ihracata dayalı büyüme modelini benimseyen Türkiye bu yolla ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek istemiştir. Fakat ülkenin üretim altyapısında yeterli koşullara sahip olmaması veya eksiklik yaşaması durumu ihracatın ithalata bağımlı bir yapıya kavuşmasına yol açmıştır. İhracatın ithalata bağımlı bir yapıya kavuşmasında etkili olan koşullar arasında ülkemizde dahilde işleme rejimi önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu rejimle ithalat girdileri karlı hale gelmekte bu durumda katma değerde azalmaya yol açmaktadır. Türkiye'de ihracatın neredeyse %50'si dahilde işleme rejimi kapsamında yapılmaktadır. Dahilde işleme rejimi kapsamında gerçekleşen döviz kullanım oranı ise %40'larda seyretmektedir. İhracat içerisinde önemli bir yere sahip olan bu rejim kapsamında kullanılan ithalatın yüksek olması dikkat çekmekte ve ihracatın ithalat bağımlılığına etki etmektedir. Ülkemizde bağımlılığa etki eden diğer bir faktör döviz kurlarında meydana gelen artış olup bu faktör kısa dönemde ithalatın azalmasına, uzun dönemde ise ara malı ithalatının artması sonucu ithalat bağımlılığında artışa yol açmaktadır. Reel kurlardaki artış ise ihracat sektörlerinin rekabet gücünü kırmakta ve sektörleri rekabet gücü kaybını yeni üretim teknikleri ile geri kazanmaya itmektedir. Bu durum ise yatırım malları ithalatında artışa sebep olmaktadır.

Yabancı sermaye yatırımlarının, reel yatırım yerine faiz oranlarındaki yükselmeden kaynaklı finansal yatırıma yönelmesi, ihracat sektöründe yatırımları olumsuz etkileyerek bu sektörlerde ithalat bağımlılığına yol açmaktadır. Üretimde azalma ve üretim teknolojisinde değişme de ithalat bağımlılığını etkileyen koşullar arasında yer almaktadır.

24 Ocak 1980 yılından itibaren dışa açık büyüme modelini benimseyen Türkiye'nin o dönemden itibaren ihracatı, hızlı bir artış ivmesi kazanırken ithalatta aynı şekilde hızla artmaya başlamıştır. 1980 yılında düşük katma değerli emek yoğun mallar ihraç edilirken günümüzde orta ve yüksek teknolojiye sahip ürün ihracatı yapılmaktadır. Dönemler itibariyle sanayi içerisinde teknolojik altyapının artması, üretim içerisindeki ara mal talebinde artışlara yol açmıştır. Ara mal ithalatı ise toplam ithalatımız içerisinde %76'ya kadar yükselmiştir. Son yıllarda Türkiye'nin dış ticarete konu olan ürünleri incelendiğinde aynı türden ürünleri ihraç ve ithal ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum ihracatın ithalat bağımlılığına işaret etmekte ve uygulanmış olan politikalar da bu duruma katkı sağlamaktadır. 2001 yılında uygulamaya koyulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile gerçekleştirilen sıkı para politikaları ve ülkemize gerçekleşen yabancı sermaye akımları, TL'nin değer kazanmasına böylece ihracatın rekabet gücünün kırılıp ithalatın artmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla 2000'li yıllarda TL'nin aşırı değerlenmesi ithalat artışlarına yol açarak ithalata bağımlı yapıya destek olmuştur. Ülkemizde ihracatın ithalata bağımlı yapısı 2013 yılından itibaren de net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 2013 yılından itibaren TL yabancı paralar karşısında devalüe olurken ihracatın artması ithalatın azalması beklenmekteydi fakat ithalat azalırken, ihraç malların ithalata bağımlı yapısından dolayı ihracatta da azalmalar yaşanmıştır. İhracata dayalı büyüme modelinde bu yapının sürdürülemez olduğu aşikardır. Dokuzuncu ve Onuncu Kalkınma Planlarında da ihracatın ithalat bağımlılığı konusunda görüşler ve bu yapının kırılması için hedefler yer almaktadır. İhracatın ithalat bağımlılığı Türkiye için önemli bir konu olması nedeniyle çalışmanın ana ekseninde yer almıştır.

Cumhuriyetin kuruluşu itibariyle desteklenmeye başlanan tekstil sektörü kalkınma planlarında önemli bir yer teşkil etmiş ve devlet tarafından büyük ölçüde geliştirilmiştir. Tekstil sektörü, devlet yatırımları ve sektörde gerçekleşen olumlu gelişmelerle birlikte 1980 yılında imalat sanayi istihdamının %29'unu oluşturan bir konuma yükselmiştir. 1980-2000 yılları arasında da tekstil ve hazır giyim sektörü % 20,5 büyüme ile toplam ihracatın içerisinde en büyük sanayi konumuna gelmiştir. 2018 yılında

167 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam ihracatın içerisinde 35 milyar doları tekstil, hazır giyim ve deri ürünleri oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye tekstil sektöründe dünya ihracatındaki payı yıllar itibariyle yükselen bir ülkedir. 2018 yılında dünyanın en büyük beşinci tekstil ihracatçısı, onuncu büyük ithalatçısı konumundadır. Sektörün özellikleri dikkate alındığında Türkiye ekonomisini etkileme gücü büyük önem arz etmektedir. Ülkemizde üretim için gerekli ithal girdi oranı giderek artmakta bu durum kazanılan ihracat gelirlerinin büyük bir kısmının, girdi ithalatı bedeli olarak yurt dışına tekrar aktarımına yol açarak ülkede yapısal bozukluklara neden olmaktadır. Sektörün ülke ekonomisindeki itici gücü sebebiyle ihracatın ithalat bağımlılığı ekonomiye büyük ölçüde etki edeceğinden çalışmada tekstil sektörünün ele alınmasına karar verilmiştir.

İhracatın ithalat bağımlılığını tekstil sektörü kapsamında ele alan bu çalışmada literatür incelenirken toplam ihracatın ithalat bağımlılığını ele alan kaynaklara rastlanmıştır. Fakat tekstil sektörünü ele alan çalışmalarda ihracatın ithalat bağımlılığına, girdi çıktı tablosundan elde edilen ihracat/üretim oranı ile ihracat/arz oranı arasındaki farklılaşmadan yararlanarak ve anket çalışması yapılarak yorumlar getirilmiştir. Bu çalışmada girdi çıktı tablolarından elde edilen matrisler yardımıyla tekstil sektöründe ithalatta ileriye ve geriye bağ ile ithalat bağımlılığı, sektörel dikey uzmanlaşma yardımıyla da ihracatın ithalat bağımlılığı ele alınarak literatüre katkıda bulunulmuştur. Bunlara ek olarak toplam ihracatın ithalat bağımlılığı da toplam dikey uzmanlaşma yoluyla yine girdi çıktı tabloları aracılığıyla incelenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre tekstil sektörünün 1998'den 2002'ye diğer sektörlerden aldığı girdi miktarının toplam üretimi içerisindeki payı artmış, 2002'den 2012'ye de azalma yaşamıştır. İncelenen yıllar içinde tekstil sektörünün, en fazla girdiyi imalat sanayiden sağladığı saptanmıştır. Sektörde gerçekleşen talep artışı ile üretiminin en çok imalat sanayide uyarıcı etki yaptığı görülmüştür. Bu sonuca göre tekstil sektörü imalat sanayide meydana gelen gelişmelerden etkilenmekte ve yine yaşadığı gelişmelerle imalat sanayiyi etkilemektedir.

Toplam geriye bağ etkisi yüksek olan sektörlerin ekonomiyi etkileme ve canlandırma etkisinin yüksek olduğu dikkate alınarak tekstil sektörünün 1998 ve 2002 yıllarında diğer sektörleri etkileme gücü en yüksek sektör olduğu, 2012'de ise bu etkinin diğer dönemlere göre azaldığı sonucuna varılmıştır. Sektörün diğer sektörleri etkileme gücünün azalmasına, ekonominin teknolojik gelişmelerle birlikte diğer imalat sanayi

sektörlerinde daha çok büyümeye yol açması ve 2002 yılına göre 2012’de tekstil sektörün üretim endekslerinde yaşanan değer düşüklüğü neden olmuştur. Tekstil sektörünün diğer sektörleri besleme gücü ve diğer sektörlerin tekstili besleme gücü 1998-2002 arasında artmış yine 2012 yılında azalmıştır. 1990’lı yıllarda sektörün üretim, istihdam ve ihracattaki yeri ekonomik anlamda daha büyükken 2010-2012 yıllarında diğer sektörlerin katma değer oranlarının artması, izlenen aşırı değerli kur politikaları ve üretimin Uzak Doğu ülkelerine kayması sektörün ekonomiye olan katkısının 2012 yılında düşüş yaşamasında etkili olmuştur.

Tekstil sektörüne doğrudan ithal girdi yapan sektörler arasında yurt dışı tekstil sektörü ve imalat sanayi sektörü ön plandadır. Ters ithalat matrisi yardımıyla elde edilen sektörün ithalat bağımlılığı, 1998 yılından 2012 yılına genel olarak artmış fakat 2002’den 2012’ye geçişte ufak bir azalma yaşamıştır. Bu azalmada 2011 yılında tekstil ithalatına getirilen ek vergilerin etkili olduğu söylenebilir. Tekstil sektöründe, yurt dışı tekstil sektörü ithalat ihtiyacı 1998 yılından 2012 yılına kadar azalırken yurt dışı imalat sanayiden ihtiyaç duyulan ithalat ise artmıştır. Buna karşın diğer tüm sektörlerin üretiminde kullanılmak üzere gerekli yurt dışı tekstil sektörü ithalatı 1998’den 2012’ye azalarak ilerlemiştir. Bu sonuca göre diğer sektörlerin tekstil ithal girdi talebi yıllar içinde azalmaktadır.

Tüm sektörlerin ithalat bağımlılığı incelendiğinde bağımlılıklarının arttığı, en fazla artış yaşayanın kamu hizmetleri, imalat sanayi ve madencilik sektörleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan analizlere göre tekstil sektörünün 1998 yılından 2002 yılına kadar ihracatının ithalat bağımlılığında düşüş yaşadığı sonucuna varılmıştır. Bunun nedeni olarak 1999 Marmara Depremi ile birçok üretim bölgesinin ciddi anlamda hasar görmesi ve Kasım 2000, Şubat 2001 yıllarında yaşanan finans krizlerinin etkili olduğu söylenebilir. 2002’den 2012’ye ise sektörün ihracatının ithalat bağımlılığının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. 2011 yılında tekstil ithalatına getirilen ek vergilerle ithalat büyük ölçüde sınırlandırılmış bu nedenle tekstil sektörü ihracatın ithalat bağımlılığı 2012 yılında, 2002 yılına göre çok fazla yükselmemiş olabilir. Nitekim 2010-2012 yılında sektör ithalatı düşme yaşamış hatta 2002 yılına göre sektörün toplam ithalattaki payında 2012 yılında yarı yarıya bir düşme gerçekleşmiştir.

Tüm sektörler içerisinde ise ihracatın ithalat bağımlılığı en çok imalat sanayi sektöründe artmıştır. Bunun nedeni literatürde, ihracatın dönemler itibariyle imalat sanayi sektörüne kaymış olması ve sektörün ara mal ithalatında yüksek bağımlı bir yapısının bulunması gösterilmektedir.

Toplam ihracatın ithalat bağımlılığı analizin son kısmında incelenmiş olup elde edilen verilere göre 1998 yılında %19, 2002’de %31 ve 2012’de %43’e yükselmiştir. Ülkemizde 2008 krizi ile piyasalarda daralmalar meydana gelmiş, hükümetin uyguladığı krizden çıkış politikalarıyla da 2010 yılında kısmi toparlama ve canlanmalar piyasaya etki etmeye başlamıştır. Bu etkiyle ihracat 2011 yılında 134 milyar dolara, 2012 yılında 152 milyar ulaşmıştır. İhracat artarken ithalatta da büyümeler meydana gelmiştir. Bu dönemde değerlendirilen yerli para ile ithalatın ucuzlaması, ihracatın ithalat bağımlılığına etki etmiştir. Böylece 2012 yılında ihracatın ithalat bağımlılığı %43 olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR Sevil, Derya Gültekin KARAKAŞ, “Dünya’da ve Türkiye’de Serbest Bölgeler”, *Marmara İktisat Dergisi*, C.I,S.1,2017, ss.21-35
- AKAT Asaf Savaş, “İhracatta İthalat”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, S.100, 2019.
- AKBAŞ Yusuf Ekrem, Mehmet ŞENTÜRK, “Türkiye’nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Ege Akademik Bakış*, C.13, S.2, 2013, ss.195-208.
- AKÇAY Damla, “Dış Ticaret Politikası Araçları”, 2014, <http://www.istemiparman.com.tr/dis-ticaret-politikasi-araclari/>, (28.09.2019)
- AKER Şule L., “Major Determinants of Imports in Turkey”, *Turkish Studies*, 9:1,2008, pp.131-145.
- AKGÜÇ Öztin, *Türkiye’nin Dış Borçlanma Politikası*, EKSEKH, İstanbul, 1975.
- AKMAN M.Sait, Şahin YAMAN, “Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye”, *Tepav*, 2008.
- AKTAŞ Cengiz, “Türkiye’nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (18) 2009 / 2: 35- 47.
- ALANTAR Doğan, “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye Finans Yazıları*, S.81, 2008.
- ALAM M.Imam, “Manufactured Exports, Capital Good Imports, and Economic Growth: Experience of Mexico and Brazil”, *International Economic Journal*, V.17, N.4, 2003, pp. 85-105.
- ALPAY Yalın, Emre ALKİN, *Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi, Hümanist Kitap Yayıncılık*, 3.Baskı, İstanbul,2019.
- ARIOĞLU Osman, “Döviz kuru, enflasyon ve dış ticaret”, İstanbul Ticaret Odası, 27 Mayıs 2019, https://www.itohaber.com/koseyazisi/210204/doviz_kuru_enflasyon_ve_dis_ticaret.html , 09.12.2019.
- ARIZE Augustine C., “Imports and exports in 50 countries Tests of cointegration and structural breaks”, *International Review of Economics and Finance*, 11,2002, ss.101-115.
- ARNOLD Patricia J., Terrie C.REEVES, “International Trade and Health Policy: Implications of the GATS for US Healthcare Reform”, *Journal of Business Ethics* , V.63, 2006, pp. 313-332
- ARTEKİN Ayşe Özge, Haldun SOYDAL, “2001-2015 Döneminde Uygulanan Para Politikalarının “Kırılgan Beşli” Ülkeleri Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.17, S.33, 2017.
- ATEŞ İsmet, Aziz BOSTAN, “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleşmesi Ve Yoksullaştırıcı Büyüme (1989 – 2004)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S.18, 2007.
- ATHUKORALAGE Premachandra, “Import Substitution, Structural Transformation, And Import Dependence—A Case Study Of Sri Lanka”, *Economics discussion papers*, 1981, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1746-1049.1981.tb00428.x> (15.12.2019)
- AYDIN Faruk, Hülya SAYGILI, Mesut SAYGILI, Gökhan YILMAZ, *Dış Ticarete Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi*, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2010.
- BAKHOUYA Driss, “The general agreement on trade in services (gats) and international trade in health services. impact and regulations.”, *Juridical Tribune*, Vol:7,2017,pp. 54-68
- BAKKALCI Can, Sevim IŞIKOĞLU, “Küresel Krizin Kayıt Dışı İstihdam Üzerine Muhtemel Etkileri Emek Yoğun Piyasalarda Türkiye Örneği”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.1, 2011, ss.19-47.

- BALANTEKİN Burak Emre, *İhracatta Kobi'lere Sağlanan Devlet Destekleri ve Kobi'lerin İhracatta Karşılaştıkları Sorunlar ve Kayseri'de Bir Anket Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006
- BALAYLAR Nilgün Acar, "Reel Döviz Kuru İstihdam İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği", *Sosyoekonomi*, S.2, 2011, ss.137-160.
- BAŞKAYA Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, Özgür Üniversite Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2004.
- BAŞKOL Murat Ozan, "Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dahilde İşleme Rejimi Açısından Analizi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 2, 2016.
- BAYRAÇ H.Naci, Emrah DOĞAN, "Teknoloji Yoksulluğu Ve Türkiye'de İhracatın İthalata Olan Bağımlılığı", *International Journal of Social Inquiry*, Cilt.11, Sayı.1, 2018, ss. 17-42.
- BAYRAKDAR Seda, *1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- BAYRAKTUTAN Yusuf, "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.4, S.2,2003, ss.175-186.
- BAYRAKTUTAN Yusuf, Salih BARIŞIK, *Kuruluşundan Günümüze Uluslararası Para Fonu*, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, 3.b., Ekin Yayınevi, 2013
- BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 22.Baskı, Ankara:İmge Kitabevi,2016.
- CANBAZ Mustafa, "Türkiye'de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 2019, ss.60 – 79.
- CEBECİ Kocaefe, A., Mutlu YILMAZ, "Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti Üzerine Etkilerinin Analizi (1996-2011)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 2013, ss.205-224.
- CHAKRABARTY Ranajit, Smwarajit Lahiri CHAKRAVARTY, "An Econometric study of Indian export and import of Black Gold (oil)", International Conference on Emerging Economies, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 37 , 2012, pp.182 – 196.
- CHENERY Hollis B., Tsunehiko WATANABE, "International Comparisons of the Structure of Production", *The Econometric Society* , V.24, N.4, 1958, pp.487-521.
- COŞKUN Ali, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, 2003, ss.72-77.
- CUİHONG Yang, JİANSUO Pei, "Import Dependence of Foreign Trade: A case of China", *Paper for the 16th International Conference on Input-Output Techniques*, 2007.
- ÇAĞLAR Ünal, Senem K. DIŞKAYA, "Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi ve Kriz", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C.5, s.2,2018, ss.1-24.
- ÇAKMAKÇI Fatih, *Türkiye'nin Gürcistan ile Dış Ticaret İlişkilerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, 2018.
- ÇAVUŞ Birol, "Devletçe Uygulanan Bir İhracat Teşvik unsuru: Dahilde İşleme Rejimi", Türk Hukuk Sitesi Hukuki İncelemeler Kütüphanesi, 2006, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_401.htm, (05.12.2019)
- ÇELEBİ Esat, "Türkiye'de Devalüasyon Uygulamaları", *Doğuş Üniversitesi*, İstanbul, journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/pdf_62, 2001.
- ÇEŞTEPE Hamza, *Dünya Ticaret Örgütü: Anlaşmadan Kuruma*, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, ed. Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu, 3.Baskı, Ekin Yayınevi,2013

- ÇINAR Barış, Ömer ERDOĞAN, Tuğrul GÜRGÜR, Tandoğan POLAT, “Küresel Kriz ve Politika Uygulamaları”, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları, S.2010-12, 2010.
- DAĞISTAN Nihat, “Türkiye’nin Dış Ticaretindeki Dikey Uzmanlaşmanın Girdi-Çıktı Modeli ile Analizi”, *Fiscaoeconomia*, C.3, S.2, 2019, ss. 1-20.
- DEDEKOCA Ersin, Türkiye İhracatının Kur Elastikiyetini Düşüren İthalat Bağımlılığı, <https://www.aydinlik.com.tr/turkiye-ihracatinin-kur-elastikiyetini-dusuren-ithalat-bagimliliği-ersin-dedekoca-kose-yazilari-mayis-2019#sdendnote3sym> , 02.12.2019.
- DEMİRGİL Bünyamin, Hakan TÜRKAY,” Türkiye’de Faiz Oranlarını Etkileyen Faktörler: Bir ARDL/Sınır Testi Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, Cilt.19, Sayı.3, 2017,ss.907-928.
- DURUKANOĞLU Nihayet, *Dış Ticaret Dünyası Örnek Olay ve Tablolar*,2.b., İstanbul: Beta Yayınevi, 2008
- DÜNDAR Durmuş, Raif BAKOVA, “Ödemeler Dengesi Net Hata ve Noksan Kaleminin Kaynakları (Finansmanı) Hakkında Rapor”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Ekonomi-Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi*, İstanbul,2010.
- DÜNYA, Tekstilde ithalat freni rekor getirdi!, <https://www.dunya.com/sectorler/tekstil/tekstilde-ithalat-freni-rekor-getirdi-haberi-262854>, 13.11.2014. (13.12.2019)
- EGELİ Hüseyin Avni, “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, 2001, ss.149-161
- EĞİLMEZ Mahfi, *Korumacılık ve Türkiye*, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/10/korumacilk-ve-turkiye.html>, (29.09.2019)
- EĞİLMEZ Mahfi, “Kurlar Arttığı Halde İhracat Niçin Düştü”, *Kendime Yazılar*, <http://www.mahfiegilmez.com/2015/05/kurlar-arttg-halde-ihracat-nicin-dustu.html>, 2015, (13.12.2019)
- EĞİLMEZ Mahfi, Ercan KUMCU, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*,19.Baskı,İstanbul: Remzi Kitabevi,2004.
- EKODIALOG, *Altın Standardı Dönemi*, <https://www.ekodialog.com/Konular/altin-standardi-donemi.html>, (24.09.2019)
- EKONOMİ GERÇEKLERİ, 2018’de En Çok İhracat Yapan İlk 5 Sektör, <https://ekonomigercekleri.com/turkiye/ihracat/2018de-en-cok-ihracat-yapan-ilk-5-sektor/> , (13.12.2019)
- EKZEN Nazif, *Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946’dan 2008’e*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 1.Baskı, 2009.
- ERASLAN İ.Hakkı, İsmail BAKAN, Aslı Deniz Helvacıoğlu KUYUCU, “Türk Tekstil Ve Hazırgiyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, 2008, ss.265-300.
- ERDUMAN Yasemin, Okan EREN, Selçuk GÜL, “The Evolution of Import Content of Production and Exports in Turkey:2002-2017”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, 2019.
- ERGİL Doğu, “Bağımlılık Olgusu ve Merkez Çevre Sisteminin Evrimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.2, 1974.
- ERKAN Hüsnü, Yaşar UYSAL, Canan ERKAN, Mevlüt ÇETİNKAYA, Selim ŞANLISOY, Nuri Erkin BAŞER, Kerim Eser AFŞAR, Üzeyir AYDIN, *Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi*, Ege Genç İşadamları Derneği, 2007.

- ESİ Bestem, “Türk Tekstil Endüstrisi ve Gelişimi”, *Journal of Awareness*, C.2, S.3, 2017, ss.643-664.
- ERSUNGUR Ş. Mustafa, Alaattin KIZILTAN, “Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi”, *7.Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.
- FIRAT Alaattin, Fatih GÖKBAYRAK, *Dış Ticaret Teorisi ve Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları*, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2016.
- FOX David M., “Technology transfer and the trips agreement are developed countries meeting their end of the bargain”, *Hastings Science and Technology Law Journal*, V.10(1), 2019, pp.1-38.
- GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI, *GATT Bilgilendirme Rehberi*, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı GATT Müdürlüğü, Yayın No: 95,2009
- GERNİ Cevat, Ö. Selçuk EMSEN, M. Kemal DEĞER, “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme:1980-2006 Türkiye Deneyimi”, *2. Ulusal İktisat Kongresi*, 2008.
- GIBSON Martha Liebler, Michael D.WARD, “Export Orientation: Pathway or Artifact?”, *International Studies Quarterly*, Vol. 36, No. 3, 1992, pp. 331-343
- GÜLLÜ Gökhan, *Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesinin Emek Piyasalarına Etkisi*,(Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011
- GÜN Suat, “Ekonomik Savaş(10)”,2017, <https://www.oncevatan.com.tr/ekonomik-savas-10-makale,37614.html>, (28.09.2019)
- GÜMRÜK KANUNU, Resmî Gazete Tarihi : 04/11/1999, <http://ggm.gtb.gov.tr/data/521efb68487c8e6f0c303249/G%C3%9CMR%C3%9CK%20KANUNU-22%2011%202013.pdf>, (05.12.2019)
- GÜRLESEL Can Fuat, Döviz Kuru Artışları Dış Ticareti Nasıl Etkiliyor?,Türkiye İhracatçılar Meclisi, <https://8/www.tim.org.tr/tr/kose-yazarlari-can-fuat-gurlesel-doviz-kuru-artisleri-dis-ticareti-nasil-etkiliyor-.html>, (09.12.2019)
- GÜRSOY Yaser, *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*, 12. b., Bursa: Ekin Kitabevi, 2018
- HAN Ergül, Ayten Ayşe KAYA, *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politik*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
- HATİPAĞAOĞLU Aziz Murat, *Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm (1990-2011)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2014
- HATİPOĞLU Zeyyat, *Özet Türkiye Ekonomisi*, , 1.Baskı, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları,1999.
- İHRACAT YÖNETMELİĞİ, 2006, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060606-10.htm>, (21.08.2019)
- İLHAN Bahriye, *Türk İnşaat Sektörünün Girdi-Çıktı Analizi ve İthalata Bağımlılığı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008.
- İNALCIK Halil, Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, 2008.
- İNANÇLI Selim, Ali KONAK, “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.6,S.2, 2011, ss.343-362
- İSGENDEROV Murat, “Ekonomik Kalkınmada Sanayileşme Stratejileri”, Qafqaz Üniversitesi.
- KAL’A Ahmet, “Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V,1998, ss.3305-3311.

- KALKINMA BAKANLIĞI, Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013, 01.07.2006 Tarih ve 26215 Sayılı Resmi Gazete, Ankara,2006
- KALKINMA BAKANLIĞI, Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018, Karar no:1041, Karar Tarihi:02.07.2013, Ankara,2013
- KANOĞLU Neşe, Emrah ÖNGÜT, Dünyada ve Türkiye’de Tekstil-Hazır Giyim Sektörleri ve Türkiye’nin Rekabet Gücü, *Devlet Planlama Teşkilatı*, Yayın No DPT: 2668, 2003.
- KARAGÜL Mehmet, *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*, 5.b., Ankara: Nobel Yayıncılık,2017
- KARAKAŞ Adem, “İthalata Dayalı İhracatın Riskli Yapısı: Dış Ticarete Sürdürülebilirliğin Türkiye İçin Analizi”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.7,Sayı.2, 2017.
- KARAKURT Birol, “Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.24, S.2, 2010, ss.167-195.
- KARGI Gülbeyaz, *Türkiye’de İhracatın Yapısı, Sürdürülebilirliği ve Çeşitlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2014.
- KARLUK S.Rıdvan, *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika*,10.b. İstanbul: Beta Yayıncılık,2013
- KARLUK Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal Değişim*,3.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1995.
- KAYA Dilek Göze, Ayşe Durgun KAYGISIZ, “2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 11, Sayı 26, 2015, ss.171-194.
- KAYA Feridun, Neslihan TURGUTTOPBAŞ, *Dış Ticaret İşlemleri*, 1.b., Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2012.
- KAYPAK Şafak, “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma Planı İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.20 (2011), s.19-33.
- KAZGAN Gülten, *Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- KAZGAN Gülten, *Tanzimat’tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- KEPENEK Yakup, Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi,2005.
- KEPENEK Yakup, Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, 20.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- KOÇYİĞİT Ali, *Türkiye'nin İthalatı ve Marjinal İthalat Eğilimi*, (Yüksek Lisans Tezi), T.C Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2018.
- KONAK Ali, “Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, C.3, S.2.,2018, ss.56-80.
- KRUEGER Anne O., *Trade and Employment in Developing Countries, Synthesis and Conclusion*, The Universty Of Chicago Press,1983.
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI TELİF HAKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS)*, <http://www.telifhaklari.gov.tr/Ticarette-Baglantili-Fikri-Mulkiyet-Anlasmasi-TRIPS>, (23.09.2019)

- KIRATLI Fatih, *Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi ve Dünya Hizmet Ticaretindeki Gelişmeler*,(Yüksek Lisans Tezi), T.C. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2018
- LEONTIEF Wassily W., “The Review of Economic Statistics”, *The MIT Press*, V.18, N.3, 1936, pp.105-125.
- LIM Sang-Won ,” Key factors in developing transit trade corridors in Northeast Asia”, *Journal of Korea Trade*, Vol.21, No.3(2017), pp.191-207.
- LITTLE Ian, Tibor SCITOVSKY, Maurice SCOTT, *Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study*, London: Oxford University Press for Organization for Economic Co-operation and Development, 1970.
- MELEMEN Mehmet, “Türkiye İhracatının 2003,2004 ve 2005 Yıllarındaki Yüksek Artışının Nedenleri Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Sayı 26, Cilt 7, 2006,ss.193-198.
- MILLER Ronald E., Peter D. BLAIR, *Input–Output Analysis Foundations and Extensions*, Cambridge University Press, 2009.
- OĞUZ Fırat ve Fırat BAYAR, “1923-2003 Türkiye Ekonomisi”, *Hazine Dergisi*, Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı, Aralık, 2003, ss:3-40
- O’ROURKE Kevin H. , Jeffrey G.WILLIAMSON, “Once More: When Did Globalisation Begin?”, *European Review of Economic History*, Vol.8, 2004, pp.109-117
- ORTA ANADOLU İHRACATÇILAR BİRLİĞİ, *İhracı Yasak, Ön İzne ve Kayda Bağlı Malların İhracatı Hakkında Bilgi*, <http://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-ihraci-yasak-on-izne-ve-kayda-bagli-malların-ihracatı-hakkiında-bilgi-verebilir-misiniz.html>, (22.08.2019)
- ÖNDER Kübra, Muhammet ŞAHİN, “Türkiye’de Tekstil Sektörünün Üretim Potansiyeli ve Devlet Teşviklerinin Etkinliğinin Analizi (2001-2015)”, *Maliye Dergisi*, S.170, 2016, ss.24-44.
- ÖNGÜT Ç.Emrah, “Türk Tekstil Ve Hazır Giyim Sanayiinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu”, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezleri, Yayın No : Dpt : 2703, 2007.
- ÖZCAN Hüseyin Avni, “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, *Dış Ticaret Dergisi*, S.Özel Sayı,1998, ss.41-76.
- ÖZÇALIK Melih, Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990 – 2006 Yılları Analizi), (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- ÖZÇAM Mustafa, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, Araştırma Dairesi, 2004.
- ÖZÇELİK Özer, Güner TUNCER, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, 2007, ss.253-266.
- ÖZDEMİR Ünal, Güzin Kantürk YİĞİT, Muhammed ORAL, “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S.35, 2016, ss.149-174.
- ÖZDİL Tuncer, Aynura TURDALİYEVA, Culus GANİYEYEV, “Girdi-Çıktı Analizi Yaklaşımıyla Kırgızistan Ekonomisinin İncelenmesi”, *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 2011.

- ÖZENÇ Bengisu, Ayşegül Taşöz DÜŞÜNDERE, “2000 Sonrasında İthal Ara Mal Bağımlılığı Ve Katma Değer Üretimi”, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 2017.
- ÖZLALE Ümit, Alper KARAKURT, “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri”, *Bankacılar Dergisi*, 2012.
- ÖZTÜRK Nurettin, Dilek DURGUT, “Faiz Oranlarının Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt.3,Sayı.1, 2011,ss.117-144.
- PAMUK Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2014.
- PARASIZ İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi,1998.
- PİYASA REHBERİ, Onur CEYLAN, <https://piyasarehberi.org/sozluk/ihracatin-ithalati-karsilama-orani>, (16.10.2019)
- PREBISCH Raul, *Problemas Teóricos Y Prácticos Del Crecimiento Económico*, Unidad de Reproducción, Santiago De Chile,1973. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/2958/327_es.pdf?sequence=1&isAllowed=y (01.10.2019)
- RAA Thijs ten, *The Economics of Input-Output Analysis*, Cambridge Univerity Press, 2005.
- RESMİ GAZETE, İthalat Rejim Kararına Ek Karar, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171231M4-1-1.pdf>, 2017. (13.12.2019)
- RESMİ GAZETE, İthalatta Gözetim Uygulamasına İlişkin Tebliğ, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/12/20091231M2-32.htm>, 2009. (13.12.2019)
- RESMİ GAZETE, Bakanlar Kurulu Kararı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110915-4.htm>,2011 (13.12.2019)
- RESMİ GAZETE, Tek Taraflı Kontrol Sistemi Kapsamında Kotaya Tabi Tekstil Ürünlerine Ait Kotaların Dağıtım Ve Yönetimine İlişkin Tebliğ, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/12/20151231-19.htm> , 2015. (13.12.2019)
- RODRİK Dani, *Akıllı Küreselleşme*,1.b., Efil Yayınevi,2011
- ÖZLÜK Duygu, “GATT ve Dünya Ticaret Örgütü’nün Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü”, *Turkish Studies*, C.13/7, 2018, ss.367-381.
- ÖZTÜRK Nazım, *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2012
- SAATÇIOĞLU Cem,“1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Başlıca Gelişmeler Bağlamında İthalat Büyüklüğü Üzerine Ampirik Çalışma”, *Marmara Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Cilt.6, Sayı.24, 2005,ss.209-216.
- SAÇIK Sinem Yapar, “1980-2006 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı”, *Mevzuat Dergisi*, S.140, 2009. <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/08a/02.htm> (15.12.2019)
- SAYGILI Şeref, Cengiz CİHAN, Cihan YALÇIN, Türknur HAMSİCİ, “Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü*, 2009
- SAYGILI Şeref, Cengiz CİHAN, Cihan YALÇIN, Türknur HAMSİCİ, “Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı”, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü*, Çalışma Tebliği No: 10/02, 2010.

- SEMİZ Özgür, “Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi (TRIPS): Öncesi ve Sonrası”, *Fikri ve Sinai Haklar Dergisi*, C:7, S:27, 2011, ss.509-520
- SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası İktisat*, 11.b., Güzem Yayınları No.:11, 1996
- SÖNMEZ Mustafa, “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004”, 2005, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/Sonmez-Oct05.pdf.
- SÖNMEZ Mustafa, İhracatın ithalata bağımlılığı yüzde 60, 2019, <http://mustafasonmez.net/ihracatin-ithalata-bagimliliği-yuzde-60-al-monitor-12-mart-2019/>, 05.12.2019.
- SÖNMEZ Mustafa, “İhracatta Yüzde 70 İthal Girdi”, BİA Haber Merkezi, 2007, <http://bianet.org/bianet/ekonomi/90139-ihracatta-yuzde-70-ithal-girdi> , (15.12.2019)
- SÖNMEZLER Gökhan, Umut AKDUĞAN, İ.Orçun GÜNDÜZ, “Türkiye’de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi”, *Maliye Finans Yazıları*, s.108, 2017, ss.105-122.
- ŞAHİN Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*,12.Baskı, Bursa:Ezgi Kitabevi, 2012.
- ŞAHİNÖZ Ahmet, “Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü”, *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı Sempozyumu*, Ankara,2002, http://kisi.deu.edu.tr/utku.utkulu/Ahmet_Sahinoz.pdf (22.09.2019)
- ŞİŞMAN Mehmet, Erdem BAĞCI, “Türkiye Tekstil Ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, S.1, 2014, ss.29-53.
- TAKIM Abdullah, Ş.Mustafa ERSUNGUR, “Dahilde İşleme Rejimi: İhracat Ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2
- TANAKA Fujio John M., *Applications of Leontief’s Input-Output Analysis in Our Economy*, JAIRO,2011.
- TAPŞIN Gülçin, Ahu Tuğba KARABULUT, “Reel Döviz Kuru, İthalat Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı.26, 2013, ss.190-205.
- TARİHİ BİLGİ, <https://tarihbilgi.org/izmir-iktisat-kongresi-nedir/>, 28 Haziran 2019, (15.10.2019)
- TCMB, EVDS Veri Merkezi, Kurlar-Reel Efektif Döviz Kuru-TÜFE Bazlı (2003=100)(Aylık), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_2/5868/DataGroup/turkish/bie_rkt_ufey/#collapse_2, (10.12.2019)
- TCMB, EVDS Veri Merkezi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (10.12.2019)
- T.C. STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021349004-1497d2c6-7edf> , 30.11.2019.
- T.C. STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Faiz Oranları, Yurtiçi Tasarrufların Ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Gsyh İçindeki Payı, <http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/#1540021349032-1be70108-294c>, 09.12.2019.
- T.C. TİCARET BAKANLIĞI, <https://www.ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorular-sorular/bireysel/bedelsiz-nakil-vasitasi-ithali> ,(10.10.2019)
- TEK Elif Özkan, Semih TÜMEN, Orhun SEVİNÇ, “İthal Girdi Kullanımında Durum Tespiti ve Farklı Bakış Açıları”, *Merkezin Güncesi* , TCMB, 2017, <http://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/ithal-girdi-kullaniminda-durum-tespiti-farkli-bakis-acilari> (15.12.2019)

- TEKİN Ümit Engin, “Dahilde İşleme Rejimi'nin İhracat Ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016)”, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, Vol: 3, Issue: 16, 2017, pp. 192-206.
- TESBİ Mehmet Ali, “Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Bu Yana Dış Ticaret Politikalarımızın Ve Dış Ticaretimizin Gelişimi”, <https://www.tarim.gen.tr/tesbi/79.htm>, (19.10.2019)
- TETİK Volkan, *Analysis Of Turkish Textile Trade: Gravity Theorem Approach*, (Master's Thesis), Dokuz Eylül University, 2019.
- TİRYAKİOĞLU Murad, “Teknoloji Transferi Teknoloji Yoksulluğu Mu?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No.2, 2011, s.169-199.
- TOKGÖZ Erdiñç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-1999*, 5.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık,1999.
- TOKGÖZ Erdiñç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2001*, 6.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık,2001.
- TORUK İbrahim, “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyoekonomik Ortamın Ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.14,2005, ss.493-508
- TUNCER İsmail, “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S.9, 2002, ss.121,130.
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=vt> , 2019.
- TÜRKAN Ercan, “Türkiye’de Üretimin İthalat ve İhracat Bağımlılığı”, *TCBM*, 2006.
- TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2014, <https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Ekonomi ve Disticaret Raporu 2014 IOS.pdf> , (24.11.2019)
- TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2015, <https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi dis ticaret raporu 2015.pdf> , (24.11.2019)
- TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2016, <https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim Ekonomi Raporu 2016.pdf> , (24.11.2019)
- TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2017, <https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M Ekonomi Raporu 2017.pdf> , (24.11.2019)
- TÜRKOĞLU Faruk, Talip AKTAŞ, Neşe SÖNMEZ, *Dünya'nın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi 1980-2010 Dönüşümünün 30 Yılı*, İstanbul: Globus Dünya Basınevi,2010.
- TÜYEN Zeki, *Türkiye’de Dış Ticaret Politika ve Uygulamaları*, (Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015
- UĞUR Abdullah, “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, 2004.
- ULIWIKI, Uluslararası Üretim ve Ticaret Yapısı, 13 Nisan 2018, <http://uliwiki.org/index.php?title=Uluslararası%20Üretim%20ve%20Ticaret%20Yapısı>, (7.05.2019)

- ULUDAĞ İHRACATÇI BİRLİKLERİ GENEL SEKRETERLİĞİ, Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa, Ar-Ge Şubesi, Ağustos 2018.
- ULUDAĞ İlhan, *İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Değerlendirme)*, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yayın No:2, İstanbul,1990.
- ULUDAĞ İlhan, Erişah ARICAN, *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, İstanbul: Der Yayınları, 2003.
- UTAŞ Alper, *Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Uluslararası Ticaret Engelleri ve İhlalleri*, (Yüksek Lisans Tezi), T.C.Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, 2019.
- UYANIK Seval, Dilan Canan ÇELİKEL, “Türk Tekstil Endüstrisi Genel Durumu”, *Teknik Bilimleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2019, ss.32-41.
- ÜNAL, M. “Dahilde İşleme Rejimi ve İmalat Sanayi Üzerine Etkileri”, Ankara: DPT Yayını No:2804, 2009.
- YALMAN İlkey Noyan, Özcan IŞIK, Şerife Merve KOŞAROĞLU, “Dışa Açık Büyüme Modeli ve Türkiye’de Dış Borçlar”, *International Conference On Eurasian Economies*, Session 4B:Finans II, 2017, ss.271-275.
- YİRMİBEŞOĞLU Gözde, “Globalization and International Trade”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Volume:3(5),2017, pp.1787-1796.
- YÜKSELER Zafer, “1985-2012 Döneminde Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve İthalat Bağımlılığı”, https://www.researchgate.net/publication/332704224_1985-2012_DONEMINDE_TURKIYE_EKONOMISINDE_YAPISAL_DEGISIM_VE_ITHALAT_BAGIMLILIGI (15.12.2019)
- YÜKSELER Zafer, Ercan TÜRKAN, “Türkiye'nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm”, Ekonomik Araştırma Formu Çalışma Raporları, TÜSİAD: Koç Üniversitesi, 2008.
- WILLIAMSON John, “What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?”, *The World Bank Research Observer*, Vol.15, No.2,2000, pp. 251-64
- WORLD BANK DATA, Official exchange rate (LCU per US\$, period average)-Turkey, <https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=TR>, (09.12.2019).
- WORLD TRADE ORGANIZATION, <https://www.wto.org> ,(24.09.2019)
- WORLD TRADE ORGANIZATION, World Trade Statistical Review 2019, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm, (13.12.2019)

EKLER

1.TOPLULAŞTIRILMIŞ GİRDİ ÇIKTI TABLOLARI

1998 Yılı Topluştırılmış Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai talep toplamı	toplam talep=toplam arz	ithalat	toplam üretim
	sektör kodları	1-7	8-12	13-25	26-32	33-68	73-75	78-81	76,77,82,84-97	69-71,83	72					
tarım	1-7	1.554.707.930,36	4.085.137,52	1.970.102.710,48	136.235.740,16	166.157.966,55	6.334.891,46	15.513.811,84	204.513.113,02	4.875.806,54	18.224.477,08	4.080.751,585,00	6.405.860,925,00	10.486.612,510,00	755.262.149,29	9.731.350,360,71
madencilik	8-12	603.631,48	261.226,08	57.708.892,45	6.776.385,96	938.482.997,61	3.750.440,77	4.127.526,21	29.102.418,76	397.264.681,07	134.714.527,61	1.572.792,728,00	130.816.539,00	1.703.609,267,00	981.598.175,71	722.011.091,29
gıda	13-25	199.477.684,75	474.993,66	1.079.528.544,89	50.491.768,82	30.994.872,88	2.215.448,49	146.906.427,51	534.155.581,56	238.819,97	4.289,47	2.044.488,432,00	5.421.591,384,00	7.466.079,816,00	658.834.868,04	6.807.244,947,96
tekstil	26-32	49.515.758,38	3.704.779,75	68.591.677,79	1.680.880.523,37	160.358.707,35	12.138.841,25	48.350.398,04	22.831.738,82	3.235.060,53	666.202,72	2.050.273,688,00	3.669.788,789,00	5.720.062,477,00	868.403.366,08	4.851.659,110,92
imalat sanayi	33-68	663.893.339,66	66.519.043,16	430.807.176,16	411.620.366,25	6.554.273.300,59	259.999.207,53	1.588.695.290,54	999.787.644,85	153.360.118,96	2.698.830.150,30	13.827.785.638,00	14.641.013.778,00	28.468.799,416,00	10.296.063.223,73	18.172.736.192,27
ticaret	73-75	204.720.524,45	14.386.614,01	314.046.626,18	211.636.873,73	872.285.534,63	136.657.831,06	498.314.951,44	318.546.532,81	33.016.604,60	343.607.320,09	2.947.219,413,00	6.820.038,799,00	9.767.258,212,00	97.655.701,69	9.669.602,510,31
ulaşım	78-81	202.195.790,03	17.429.066,73	291.883.523,93	162.139.075,73	709.887.922,17	243.109.642,31	429.628.706,81	473.999.594,20	58.292.515,38	329.681.846,70	2.918.247,684,00	7.024.572,498,00	9.942.820,182,00	1.757.067,232,55	8.185.752,949,45
hizmet	76,77,82,84-97	367.042.261,92	73.799.938,73	131.509.341,56	316.456.561,28	699.900.146,42	1.023.271.268,82	323.329.080,28	2.368.647,404,39	53.285.677,05	311.110.434,54	5.668.352,115,00	15.891.523.823,00	21.559.875,938,00	1.425.414,554,78	20.134.461.383,22
kamu hizmetleri	69-71,83	31.204.421,99	21.034.189,58	104.427.563,25	154.947.701,34	548.053.450,91	256.264.698,72	85.493.453,74	774.875.315,25	153.550.352,13	94.073.378,08	2.223.924,525,00	961.859.700,00	3.185.784,225,00	96.466.062,99	3.089.318,162,01
inşaat	72	519.228,92	-	7.072.693,71	14.423,44	105.855,16	32.086.325,43	359.752,10	133.893.420,81	30,43	3.215.302,00	177.267.032,00	7.647.029,120,00	7.824.296,152,00	185.787.831,14	7.638.508,320,86
ara girdi toplamı		3.273.880.571,94	201.694.989,22	4.455.678.750,41	3.131.199.420,10	10.680.500.754,27	1.975.828.595,85	3.140.719.398,50	5.860.352,764,48	857.119,666,64	3.934.127.928,60	37.511.102.840,00	68.614.095.355,00	106.125.198.195,00	17.122.553.166,00	89.002.645.029,00
katma değer		6.457.469.788,77	520.316,102,08	2.351.566.197,56	1.720.459.690,82	7.492.235,438,00	7.693.773.914,46	5.045.033.550,94	14.274.108.618,75	2.232.198.495,37	3.704.380.392,26	51.491.542.189,00				
toplam üretim		9.731.350.360,71	722.011,091,29	6.807.244.947,96	4.851.659.110,92	18.172.736.192,27	9.669.602.510,31	8.185.752.949,45	20.134.461.383,22	3.089.318.162,01	7.638.508.320,86	89.002.645.029,00				

2002 Yılı Topluştırılmış Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai talep toplamı	toplam talep=toplam arz	ithalat	toplam üretim
	Sektör kodları	1-3	4-8	9,10	11-13	14-31	35-37	39-41	38,42,44-59	32,33,43	34					
tarım	1-3	7.330.347,22	24.479,96	17.622.635,65	1.459.464,50	977.453,04	388.278,87	21.526,76	2.132.753,60	8.339,53	9.188,30	29.974.467,42	24.443.256,59	54.417.724,01	4.616.628,18	49.801.095,83
madencilik	4-8	34.290,48	163.085,17	162.334,88	141.463,53	8.092.661,19	1.302.020,95	2.304,05	346.417,77	3.268.702,64	589.880,27	14.103.160,94	2.140.000,25	16.243.161,19	11.095,446,21	5.147.714,98
gıda	9,10	1.518.896,72	5.814,64	6.936.299,77	582.066,24	230.873,88	227.006,94	63.496,67	3.246.163,06	5.295,34	10.725,69	12.826.638,95	38.311.414,70	51.138.053,65	2.715.270,63	48.422.783,01
tekstil	11-13	46.485,09	16.380,72	107.853,30	22.954,778,92	1.120.923,21	985.222,68	237.262,57	846.474,68	23.357,08	59.581,34	26.398.319,58	36.305.071,29	62.703.390,87	5.394.787,34	57.308.603,52
imalat sanayi	14-31	3.689.985,89	786.279,26	4.005.583,12	7.058.145,41	49.182.687,60	5.301.357,72	6.259.670,52	15.203.858,72	2.072.012,00	11.543,917,01	105.103.497,26	69.515.156,90	174.618.654,16	59.036,193,41	115.582.460,74
ticaret	35-37	1.911.143,55	307.513,79	3.666.974,37	4.619.709,84	9.514.426,55	3.492.156,80	3.470.606,33	4.942.758,47	613.808,89	2.012.507,30	34.551.605,90	36.887.711,43	71.439.317,33	906.537,64	70.532.779,69
ulaşım	39-41	785.364,32	145.786,42	2.135.385,50	1.943.392,08	5.414.682,50	3.731.269,05	5.235.459,46	4.497.997,54	583.246,63	1.075.781,50	25.548.364,99	34.544.909,86	60.093.274,85	6.338.020,00	53.755.254,85
hizmet	38,42,44-59	1.349.823,81	372.572,18	1.076.187,65	2.383.946,24	5.830.143,73	8.895.510,58	8.285.673,89	25.188.521,04	93.412.732,53	1.352.671,53	148.147.783,19	117.877.799,13	266.025.582,31	96.325,404,47	169.700.177,84
kamu hizmetleri	32,33,43	372.474,11	211.995,55	424.563,77	922.920,92	2.919.375,57	2.789.098,20	401.837,65	4.355.097,68	8.500.625,25	432.566,67	21.330.555,36	10.515.096,29	31.845.651,65	90.184,455,43	122.030.107,08
inşaat	34	135.679,61	12.539,74	15.837,05	8.743,84	32.714,89	228.133,44	37.375,08	1.477.204,70	133.308,65	541.799,93	2.623.336,93	29.816.565,42	32.439.902,35	792.714,04	31.647.188,31
ara girdi toplamı		17.174.490,79	2.046.447,44	36.153.655,06	42.074.631,51	83.315.942,16	27.340.055,23	24.015.212,96	62.237.247,27	108.621.428,53	17.628.619,54	420.607.730,50	400.356.981,86	820.964.712,36	97.036,546,48	723.928.165,87
katma değer		32.626.605,03	3.101.267,54	12.269.127,96	15.233.972,01	32.266.518,58	43.192.724,46	29.740.041,89	107.462.930,58	13.408.678,55	14.018.568,77	303.320.435,38				
toplam üretim		49.801.095,83	5.147.714,98	48.422.783,01	57.308.603,52	115.582.460,74	70.532.779,69	53.755.254,85	169.700.177,84	122.030.107,08	31.647,188,31	723.928.165,87				

2012 Yılı Topluştırılmış Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai talep toplamı	toplam talep=toplam arz	ithalat	toplam üretim
	Sektör Kodları	1-3	4	5	6	7-23,37	28-30	31-33	26,34,36,38,40-54	24,25,35,39	27					
tarım	1-3	29.438.081,53	133.290,69	56.673.947,89	5.963.511,72	2.478.748,42	194.335,69	14.743,88	3.909.263,13	1.578,79	114.144,97	98.921.646,70	92.454.013,05	191.375.659,75	15.104.358,99	176.271.300,77
madencilik	4	452.063,40	1.946.321,60	839.462,34	1.088.751,34	53.331,752,36	983.176,85	417.957,73	2.263.941,28	28.165.641,65	4.902.443,12	94.391.511,66	14.130.599,74	108.522.111,40	77.155,559,54	31.366.551,86
gıda	5	6.367.557,27	37.176,22	23.837,173,96	532.843,73	571.178,27	1.683.536,52	159.976,59	18.003,444,25	88.302,94	112.564,58	51.393.754,33	130.512,456,05	181.906.210,38	10.388,412,77	171.517,797,61
tekstil	6	109.045,77	105.947,44	310.247,87	54.879,755,22	4.221.517,86	1.006.790,80	166.643,08	940.081,73	60.005,52	150.869,36	61.950.904,64	104.692,781,26	166.643.685,90	16.953,311,36	149.690,374,54
imalat sanayi	7-23,37	14.576.374,68	4.252.010,53	11.184,206,89	15.671,709,68	221.976,646,52	22.857,220,66	34.660,817,47	28.343,345,68	3.615,327,33	91.940,650,22	449.078,309,67	411.540,234,17	860.618,543,84	300.153,959,80	560.464,584,04
ticaret	28-30	5.064.029,05	1.181.494,28	12.378,843,87	8.240,317,39	31.352,203,12	7.271,082,16	13.302,985,18	10.532,155,56	1.479,086,96	13.906,932,34	104.709,129,91	177.669,714,78	282.378,844,68	1.311,994,34	281.066,850,35
ulaşım	31-33	2.574.490,67	1.729.904,23	6.942,095,01	2.905,707,18	20.586,059,80	11.955,513,06	39.132,406,90	8.357,108,86	1.503,423,58	5.667,821,58	101.354,530,86	132.634,588,71	233.989,119,56	11.743,311,10	222.245,808,47
hizmet	26,34,36,38,40-54	1.262.624,67	1.968.906,87	6.414,626,77	6.402,541,61	53.484,952,86	49.608,415,94	22.200,675,60	84.848,002,94	10.847,023,72	15.340,518,59	252.378,289,54	292.969,993,99	545.348,283,53	12.719,948,66	532.628,334,87
kamu hizmetleri	24,25,35,39	1.601.877,02	1.021,275,43	2.178,354,48	3.553,772,85	14.022,343,61	8.833,655,67	965,419,24	10.589,676,66	68.068,516,10	873,932,62	111.708,823,67	53.811,829,48	165.520,653,14	199,616,95	165.720,270,09
inşaat	27	364.064,31	93.241,30	350.386,14	191.751,69	1.353,514,98	2.851,661,59	394,416,61	6.669,334,60	1.331,549,36	47.242,345,70	60.842,266,30	231,712,841,20	292,555,107,49	1.031,185,94	291,523,921,55
ara girdi toplamı		61.810,208,37	12.469,568,59	121.109,345,19	99.430,662,42	403.378,917,78	107.245,388,95	111.416,042,27	174.456,354,69	115.160,455,94	180.252,223,07	1.386,729,167,27	1.642,129,052,43	3.028,858,219,71	446,362,425,56	2.582.495.794,15
katma değer		114.461,092,40	18.896,983,27	50.408,452,42	50.259,712,12	157.085,666,26	173.821,461,40	110.829,766,20	358.171,980,19	50.559,814,15	111.271,698,48	1.195,766,626,88				
toplam üretim		176.271,300,77	31.366,551,86	171.517,797,61	149.690,374,54	560.464,584,04	281.066,850,35	222.245,808,47	532.628,334,87	165.720,270,09	291.523,921,55	2.582.495.794,15				

2.GİRDİ KATSAYILARI MATRİSLERİ (A)

1998 Yılı Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,1598	0,0057	0,2894	0,0281	0,0091	0,0007	0,0019	0,0102	0,0016	0,0024
madencilik	0,0001	0,0004	0,0085	0,0014	0,0516	0,0004	0,0005	0,0014	0,1286	0,0176
gıda	0,0205	0,0007	0,1586	0,0104	0,0017	0,0002	0,0179	0,0265	0,0001	0,0000
tekstil	0,0051	0,0051	0,0101	0,3465	0,0088	0,0013	0,0059	0,0011	0,0010	0,0001
imalat sanayi	0,0682	0,0921	0,0633	0,0848	0,3607	0,0269	0,1941	0,0497	0,0496	0,3533
ticaret	0,0210	0,0199	0,0461	0,0436	0,0480	0,0141	0,0609	0,0158	0,0107	0,0450
ulaşım	0,0208	0,0241	0,0429	0,0334	0,0391	0,0251	0,0525	0,0235	0,0189	0,0432
hizmet	0,0377	0,1022	0,0193	0,0652	0,0385	0,1058	0,0395	0,1176	0,0172	0,0407
kamu hizmetleri	0,0032	0,0291	0,0153	0,0319	0,0302	0,0265	0,0104	0,0385	0,0497	0,0123
inşaat	0,0001	0,0000	0,0010	0,0000	0,0000	0,0033	0,0000	0,0066	0,0000	0,0004

2002 Yılı Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,147	0,005	0,364	0,025	0,008	0,006	0,000	0,013	0,000	0,000
madencilik	0,001	0,032	0,003	0,002	0,070	0,018	0,000	0,002	0,027	0,019
gıda	0,030	0,001	0,143	0,010	0,002	0,003	0,001	0,019	0,000	0,000
tekstil	0,001	0,003	0,002	0,401	0,010	0,014	0,004	0,005	0,000	0,002
imalat sanayi	0,074	0,153	0,083	0,123	0,426	0,075	0,116	0,090	0,017	0,365
ticaret	0,038	0,060	0,076	0,081	0,082	0,050	0,065	0,029	0,005	0,064
ulaşım	0,016	0,028	0,044	0,034	0,047	0,053	0,097	0,027	0,005	0,034
hizmet	0,027	0,072	0,022	0,042	0,050	0,126	0,154	0,148	0,765	0,043
kamu hizmetleri	0,007	0,041	0,009	0,016	0,025	0,040	0,007	0,026	0,070	0,014
inşaat	0,003	0,002	0,000	0,000	0,000	0,003	0,001	0,009	0,001	0,017

2012 Yılı Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,1670	0,0042	0,3304	0,0398	0,0044	0,0007	0,0001	0,0073	0,0000	0,0004
madencilik	0,0026	0,0621	0,0049	0,0073	0,0952	0,0035	0,0019	0,0043	0,1700	0,0168
gıda	0,0361	0,0012	0,1390	0,0036	0,0010	0,0060	0,0007	0,0338	0,0005	0,0004
tekstil	0,0006	0,0034	0,0018	0,3666	0,0075	0,0036	0,0007	0,0018	0,0004	0,0005
imalat sanayi	0,0827	0,1356	0,0652	0,1047	0,3961	0,0813	0,1560	0,0532	0,0218	0,3154
ticaret	0,0287	0,0377	0,0722	0,0550	0,0559	0,0259	0,0599	0,0198	0,0089	0,0477
ulaşım	0,0146	0,0552	0,0405	0,0194	0,0367	0,0425	0,1761	0,0157	0,0091	0,0194
hizmet	0,0072	0,0628	0,0374	0,0428	0,0954	0,1765	0,0999	0,1593	0,0655	0,0526
kamu hizmetleri	0,0091	0,0326	0,0127	0,0237	0,0250	0,0314	0,0043	0,0199	0,4107	0,0030
inşaat	0,0021	0,0030	0,0020	0,0013	0,0024	0,0101	0,0018	0,0125	0,0080	0,1621

3.LEONTİEF MATRİSLERİ (I-A)

1998 Yılı Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,8402	-0,0057	-0,2894	-0,0281	-0,0091	-0,0007	-0,0019	-0,0102	-0,0016	-0,0024
madencilik	-0,0001	0,9996	-0,0085	-0,0014	-0,0516	-0,0004	-0,0005	-0,0014	-0,1286	-0,0176
gıda	-0,0205	-0,0007	0,8414	-0,0104	-0,0017	-0,0002	-0,0179	-0,0265	-0,0001	0,0000
tekstil	-0,0051	-0,0051	-0,0101	0,6535	-0,0088	-0,0013	-0,0059	-0,0011	-0,0010	-0,0001
imalat sanayi	-0,0682	-0,0921	-0,0633	-0,0848	0,6393	-0,0269	-0,1941	-0,0497	-0,0496	-0,3533
ticaret	-0,0210	-0,0199	-0,0461	-0,0436	-0,0480	0,9859	-0,0609	-0,0158	-0,0107	-0,0450
ulaşım	-0,0208	-0,0241	-0,0429	-0,0334	-0,0391	-0,0251	0,9475	-0,0235	-0,0189	-0,0432
hizmet	-0,0377	-0,1022	-0,0193	-0,0652	-0,0385	-0,1058	-0,0395	0,8824	-0,0172	-0,0407
kamu hizmetleri	-0,0032	-0,0291	-0,0153	-0,0319	-0,0302	-0,0265	-0,0104	-0,0385	0,9503	-0,0123
inşaat	-0,0001	0,0000	-0,0010	0,0000	0,0000	-0,0033	0,0000	-0,0066	0,0000	0,9996

2002 Yılı Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,8528	-0,0048	- 0,3639	-0,0255	-0,0085	-0,0055	-0,0004	-0,0126	-0,0001	-0,0003
madencilik	- 0,0007	0,9683	- 0,0034	-0,0025	-0,0700	-0,0185	0,0000	-0,0020	-0,0268	-0,0186
gıda	- 0,0305	-0,0011	0,8568	-0,0102	-0,0020	-0,0032	-0,0012	-0,0191	0,0000	-0,0003
tekstil	- 0,0009	-0,0032	- 0,0022	0,5995	-0,0097	-0,0140	-0,0044	-0,0050	-0,0002	-0,0019
imalat sanayi	- 0,0741	-0,1527	- 0,0827	-0,1232	0,5745	-0,0752	-0,1164	-0,0896	-0,0170	-0,3648
ticaret	- 0,0384	-0,0597	- 0,0757	-0,0806	-0,0823	0,9505	-0,0646	-0,0291	-0,0050	-0,0636
ulaşım	- 0,0158	-0,0283	- 0,0441	-0,0339	-0,0468	-0,0529	0,9026	-0,0265	-0,0048	-0,0340
hizmet	- 0,0271	-0,0724	- 0,0222	-0,0416	-0,0504	-0,1261	-0,1541	0,8516	-0,7655	-0,0427
kamu hizmetleri	- 0,0075	-0,0412	- 0,0088	-0,0161	-0,0253	-0,0395	-0,0075	-0,0257	0,9303	-0,0137
inşaat	- 0,0027	-0,0024	- 0,0003	-0,0002	-0,0003	-0,0032	-0,0007	-0,0087	-0,0011	0,9829

2012 Yılı Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,8330	-0,0042	-0,3304	-0,0398	-0,0044	-0,0007	-0,0001	-0,0073	0,0000	-0,0004
madencilik	-0,0026	0,9379	-0,0049	-0,0073	-0,0952	-0,0035	-0,0019	-0,0043	-0,1700	-0,0168
gıda	-0,0361	-0,0012	0,8610	-0,0036	-0,0010	-0,0060	-0,0007	-0,0338	-0,0005	-0,0004
tekstil	-0,0006	-0,0034	-0,0018	0,6334	-0,0075	-0,0036	-0,0007	-0,0018	-0,0004	-0,0005
imalat sanayi	-0,0827	-0,1356	-0,0652	-0,1047	0,6039	-0,0813	-0,1560	-0,0532	-0,0218	-0,3154
ticaret	-0,0287	-0,0377	-0,0722	-0,0550	-0,0559	0,9741	-0,0599	-0,0198	-0,0089	-0,0477
ulaşım	-0,0146	-0,0552	-0,0405	-0,0194	-0,0367	-0,0425	0,8239	-0,0157	-0,0091	-0,0194
hizmet	-0,0072	-0,0628	-0,0374	-0,0428	-0,0954	-0,1765	-0,0999	0,8407	-0,0655	-0,0526
kamu hizmetleri	-0,0091	-0,0326	-0,0127	-0,0237	-0,0250	-0,0314	-0,0043	-0,0199	0,5893	-0,0030
inşaat	-0,0021	-0,0030	-0,0020	-0,0013	-0,0024	-0,0101	-0,0018	-0,0125	-0,0080	0,8379

4. TERS LEONTİEF MATRİSLERİ $(I - A)^{-1}$

1998 Yılı Ters Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	1,2046	0,0133	0,4190	0,0660	0,0238	0,0054	0,0173	0,0288	0,0061	0,0138
madencilik	0,0104	1,0155	0,0258	0,0253	0,0924	0,0092	0,0229	0,0152	0,1431	0,0544
gıda	0,0328	0,0067	1,2034	0,0274	0,0091	0,0055	0,0269	0,0381	0,0028	0,0064
tekstil	0,0126	0,0113	0,0259	1,5360	0,0241	0,0037	0,0155	0,0050	0,0049	0,0100
imalat sanayi	0,1549	0,1778	0,2079	0,2618	1,6245	0,0719	0,3497	0,1205	0,1194	0,6025
ticaret	0,0392	0,0354	0,0835	0,0918	0,0901	1,0234	0,0880	0,0306	0,0235	0,0840
ulaşım	0,0380	0,0394	0,0786	0,0759	0,0773	0,0350	1,0775	0,0387	0,0320	0,0782
hizmet	0,0678	0,1339	0,0725	0,1472	0,1001	0,1301	0,0798	1,1496	0,0475	0,0947
kamu hizmetleri	0,0145	0,0442	0,0353	0,0707	0,0629	0,0370	0,0304	0,0531	1,0637	0,0413
inşaat	0,0007	0,0010	0,0020	0,0013	0,0010	0,0043	0,0009	0,0078	0,0004	1,0013

2002 Yılı Ters Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	1,1963	0,0171	0,5150	0,0726	0,0310	0,0192	0,0132	0,0351	0,0303	0,0161
madencilik	0,0182	1,0630	0,0319	0,0450	0,1429	0,0399	0,0261	0,0234	0,0529	0,0785
gıda	0,0456	0,0081	1,1905	0,0296	0,0125	0,0116	0,0096	0,0305	0,0257	0,0081
tekstil	0,0084	0,0162	0,0162	1,6839	0,0389	0,0322	0,0186	0,0169	0,0157	0,0217
imalat sanayi	0,2043	0,3543	0,3167	0,4750	1,8865	0,2278	0,3070	0,2448	0,2498	0,7474
ticaret	0,0776	0,1116	0,1581	0,2070	0,1945	1,0932	0,1175	0,0714	0,0723	0,1537
ulaşım	0,0422	0,0661	0,0991	0,1112	0,1242	0,0873	1,1413	0,0580	0,0583	0,0961
hizmet	0,0932	0,2029	0,1447	0,2229	0,2457	0,2541	0,2747	1,2573	1,0479	0,1907
kamu hizmetleri	0,0228	0,0681	0,0372	0,0608	0,0747	0,0630	0,0318	0,0469	1,1174	0,0519
inşaat	0,0046	0,0051	0,0039	0,0035	0,0040	0,0062	0,0039	0,0117	0,0111	1,0202

2012 Yılı Ters Leontief Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	1,2242	0,0129	0,4746	0,0870	0,0201	0,0125	0,0093	0,0321	0,0090	0,0116
madencilik	0,0322	1,1147	0,0466	0,0688	0,2031	0,0415	0,0500	0,0322	0,3355	0,1056
gıda	0,0545	0,0092	1,1880	0,0185	0,0149	0,0188	0,0115	0,0503	0,0105	0,0109
tekstil	0,0046	0,0107	0,0085	1,5850	0,0241	0,0097	0,0075	0,0060	0,0060	0,0114
imalat sanayi	0,2094	0,3112	0,2651	0,3631	1,7892	0,2118	0,3767	0,1552	0,1924	0,7113
ticaret	0,0580	0,0730	0,1289	0,1262	0,1274	1,0542	0,1069	0,0441	0,0500	0,1150
ulaşım	0,0406	0,0973	0,0920	0,0717	0,1082	0,0744	1,2452	0,0391	0,0579	0,0786
hizmet	0,0595	0,1537	0,1341	0,1718	0,2689	0,2660	0,2217	1,2317	0,2015	0,2029
kamu hizmetleri	0,0363	0,0855	0,0592	0,0979	0,1055	0,0781	0,0419	0,0545	1,7344	0,0566
inşaat	0,0059	0,0091	0,0093	0,0092	0,0128	0,0185	0,0090	0,0203	0,0222	1,2010

5.TOPLULAŞTIRILMIŞ İTHALAT GİRDİ-ÇIKTI TABLOLARI

1998 Yılı Topplulaştırılmış İthalat Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai tüketim toplamı	toplam üretim
	sektör kodları	1--7	8--12	13--25	26--32	33--68	73--75	78--81	76,77,82,84-97	69-71,83	72			
tarım	1--7	152.884.969,13	343.863,35	146.371.30,12	548.372,23	19.769.552,37	429.070,47	565.660,79	4.974.136,37	256.866,75	2.262.236,41	328.406.058,00	243.956.364,00	572.362.422,00
madencilik	8--12	206.321,47	89.959,94	31.822.395,21	958.722,31	645.428.243,98	1.389.733,45	2.410.526,41	13.493.714,04	218.442.270,35	11.286.085,84	925.527.973,00	37.022.252,00	962.550.225,00
gıda	13--25	8.104.530,10	11.160,80	91.195.165,33	12.889.058,56	6.148.359,57	200.865,41	12.744.211,43	59.204.466,41	11.111,50	34,89	190.508.964,00	331.194.194,00	521.703.158,00
tekstil	26--32	9.414.976,16	201.592,76	7.314.123,42	415.057.352,08	31.949.736,69	2.450.498,86	2.184.422,89	4.218.899,19	510.779,57	20.723,38	473.323.105,00	308.302.232,00	781.625.337,00
imalat sanayi	33--68	200.118.436,50	15.662.577,85	119.749.676,16	215.261.233,87	2.649.773.264,69	70.306.368,39	352.095.601,79	307.873.151,19	39.854.899,94	508.859.994,62	4.479.555.205,00	5.503.762.369,00	9.983.317.574,00
ticaret	73--75	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6.481.482,35	60.769,65	0,00	0,00	6.542.252,00	2.360.135,00	8.902.387,00
ulaşım	78--81	48,74	1.097,15	2.704.496,01	11.434.392,60	45.467.421,89	55.464.090,06	186.175.126,29	44.552.916,81	9.594.984,94	43.115.488,53	398.510.063,00	664.982.934,00	1.063.492.997,00
hizmet	76,77,82,84-97	171,31	3.238,37	1.198.494,40	6.289.097,51	6.251.269,55	55.817.024,18	24.544.905,33	134.118.227,48	3.272.877,48	817,37	231.496.123,00	813.531.464,00	1.045.027.587,00
kamu hizmetleri	69-71,83	353.890,15	341.179,49	1.209.830,90	2.375.539,34	8.389.007,07	5.992.160,16	2.181.519,73	15.890.876,57	3.812.671,07	792.644,53	41.339.319,00	24.250.601,00	65.589.920,00
inşaat	72	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	49.977.308,00	0,00
ara girdi toplamı		371.083.343,56	16.654.669,72	401.565.511,54	664.813.768,48	3.413.176.855,81	192.049.810,98	589.383.457,02	584.387.157,71	275.756.461,61	566.338.025,57	7.075.209.062,00	7.979.339.853,00	15.004.571.607,00

2002 Yılı Topplulaştırılmış İthalat Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai tüketim toplamı	toplam üretim
	sektör kodları	1-3	4-8	9,10	11-13	14-31	35-37	39-41	38,42,44-59	32,33,43				
tarım	1-3	207.743,24	5.677,11	796.606,33	677.150,51	222.027,07	48.825,95	21,34	66.568,77	722,32	763,04	2.026.105,68	444.705,30	2.470.810,98
madencilik	4-8	754,83	22.919,54	88.606,89	97.397,07	4.801.346,71	906.174,54	589,53	150.815,05	2.910.050,98	6.564,58	8.985.219,72	1.915.783,71	10.901.003,42
gıda	9,10	81.322,81	22,34	509.837,13	544.497,47	77.229,80	30.504,08	466,46	58.970,13	232,97	359,33	1.303.442,53	929.541,45	2.232.983,97
tekstil	11-13	2.535,23	851,30	9.063,41	2.714.196,52	102.980,63	107.693,80	850,68	83.250,35	2.226,29	4.969,25	3.028.617,46	1.744.457,14	4.773.074,59
imalat sanayi	14-31	799.904,09	213.445,31	851.160,49	3.232.756,15	19.559,922,03	1.521.623,49	1.546.957,56	3.392.094,50	701.646,03	2.106.388,58	33.925.898,21	23.432.532,80	57.358.431,01
ticaret	35-37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-	-
ulaşım	39-41	9.049,64	7.589,55	15.652,11	26.534,82	99.967,41	1.227.424,36	909.784,34	323.088,55	8.802,68	10.350,41	2.638.243,88	154.568,34	2.792.812,22
hizmet	38,42,44-59	78.016,10	11.096,70	32.875,37	80.954,23	283.558,00	204.388,15	152.265,48	665.196,50	3.458.527,84	39.566,76	5.006.445,11	2.030.244,81	7.036.689,92
kamu hizmetleri	32,33,43	5.243,40	4.151,37	7.108,52	17.954,55	53.528,85	20.477,96	1.356,98	58.603,28	24.987,98	2.007,65	195.420,53	105.061,78	300.482,31
inşaat	34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-	-
ara girdi toplamı		1.184.569,33	265.753,23	2.310.910,24	7.391.441,31	25.200,560,51	4.067.112,33	2.612.292,39	4.798.587,12	7.107.197,07	2.170.969,59	57.109.393,10	30.756.895,33	87.866.288,43

2012 Yılı Toplaştırılmış İthalat Girdi Çıktı Tablosu

		tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat	ara tüketim toplamı	nihai tüketim toplamı	toplam üretim
	sektör kodları	1-3	4	5	6	7-23,37	28-30	31-33	26,34,36,38,40-54	24,25,35,39	27			
tarım	1-3	235.689,56	16.380,86	8.930.480,55	1.570.436,70	330.588,97	32.276,78	3.448,39	710.672,24	188,06	9.534,17	11.839.696,28	1.902.566,09	13.742.262,37
madencilik	4	5.651,89	415.903,86	559.391,09	974.817,04	39.536.307,99	226.264,37	166.807,82	1.806.257,86	26.507.926,05	318.788,37	70.518.116,34	5.447.149,38	75.965.265,72
gıda	5	138.326,70	4.614,75	4.773.280,14	62.107,84	125.479,63	168.520,18	14.734,95	2.290.044,09	14.942,80	18.508,35	7.610.559,44	3.238.431,70	10.848.991,14
tekstil	6	22.549,10	20.853,89	61.671,20	7.568.023,07	822.738,70	184.918,22	31.715,69	163.904,10	9.279,63	25.711,32	8.911.364,93	7.397.509,17	16.308.874,10
imalat sanayi	7-23,37	8.499.149,37	1.750.266,92	3.519.900,88	7.980.909,95	96.880.961,40	7.822.535,57	16.072.892,21	8.205.728,85	1.415.752,04	18.328.028,41	170.476.125,60	117.740.753,73	288.216.879,33
ticaret	28-30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-
ulaşım	31-33	8.138,48	10.883,72	21.088,67	12.377,94	97.301,73	125.242,02	418.609,65	225.734,73	31.338,78	8.291,24	959.006,95	0,00	959.006,95
hizmet	26,34,36,38,40-54	39.825,41	82.135,10	306.824,74	331.142,94	15.879.100,23	1.691.317,67	2.495.070,65	8.465.010,99	357.102,16	556.214,62	30.203.744,50	-7.646,65	30.196.097,85
kamu hizmetleri	24,25,35,39	6.297,38	5.270,09	10.771,76	19.773,70	73.806,51	75.349,96	9.388,10	71.892,01	412.262,88	5.973,31	690.785,69	0,00	690.785,69
inşaat	27	5.447,74	813,27	188,91	238,44	5.619,93	1.691,75	782,39	31.053,39	4.211,42	512.721,00	562.768,24	8.727,65	571.495,89
ara girdi toplamı		8.961.075,62	2.307.122,46	18.183.597,93	18.519.827,62	153.751.905,08	10.328.116,53	19.213.449,86	21.970.298,27	28.753.003,81	19.783.770,80	301.772.167,97	135.727.491,07	437.499.659,04

6.İTHAL GİRDİ KATSAYILARI MATRİSLERİ (A^M)

1998 Yılı İthal Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0157	0,0005	0,0215	0,0001	0,0011	0,0000	0,0001	0,0002	0,0001	0,0003
madencilik	0,0000	0,0001	0,0047	0,0002	0,0355	0,0001	0,0003	0,0007	0,0707	0,0015
gıda	0,0008	0,0000	0,0134	0,0027	0,0003	0,0000	0,0016	0,0029	0,0000	0,0000
tekstil	0,0010	0,0003	0,0011	0,0855	0,0018	0,0003	0,0003	0,0002	0,0002	0,0000
imalat sanayi	0,0206	0,0217	0,0176	0,0444	0,1458	0,0073	0,0430	0,0153	0,0129	0,0666
ticaret	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0008	0,0000	0,0000	0,0000
ulaşım	0,0000	0,0000	0,0004	0,0024	0,0025	0,0057	0,0227	0,0022	0,0031	0,0056
hizmet	0,0000	0,0000	0,0002	0,0013	0,0003	0,0058	0,0030	0,0067	0,0011	0,0000
kamu hizmetleri	0,0000	0,0005	0,0002	0,0005	0,0005	0,0006	0,0003	0,0008	0,0012	0,0001
inşaat	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

2002 Yılı İthal Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0121	0,0028	0,0220	0,0161	0,0027	0,0018	0,0000	0,0011	0,0000	0,0000
madencilik	0,0000	0,0112	0,0025	0,0023	0,0576	0,0331	0,0000	0,0024	0,0268	0,0004
gıda	0,0047	0,0000	0,0141	0,0129	0,0009	0,0011	0,0000	0,0009	0,0000	0,0000
tekstil	0,0001	0,0004	0,0003	0,0645	0,0012	0,0039	0,0000	0,0013	0,0000	0,0003
imalat sanayi	0,0466	0,1043	0,0235	0,0768	0,2348	0,0557	0,0644	0,0545	0,0065	0,1195
ticaret	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
ulaşım	0,0005	0,0037	0,0004	0,0006	0,0012	0,0449	0,0379	0,0052	0,0001	0,0006
hizmet	0,0045	0,0054	0,0009	0,0019	0,0034	0,0075	0,0063	0,0107	0,0318	0,0022
kamu hizmetleri	0,0003	0,0020	0,0002	0,0004	0,0006	0,0007	0,0001	0,0009	0,0002	0,0001
inşaat	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

2012 Yılı İthal Girdi Katsayıları Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0038	0,0013	0,0737	0,0158	0,0008	0,0003	0,0000	0,0041	0,0000	0,0001
madencilik	0,0001	0,0334	0,0046	0,0098	0,0980	0,0021	0,0015	0,0104	0,2302	0,0018
gıda	0,0022	0,0004	0,0394	0,0006	0,0003	0,0016	0,0001	0,0131	0,0001	0,0001
tekstil	0,0004	0,0017	0,0005	0,0761	0,0020	0,0017	0,0003	0,0009	0,0001	0,0001
imalat sanayi	0,1375	0,1404	0,0291	0,0803	0,2402	0,0729	0,1443	0,0470	0,0123	0,1017
ticaret	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
ulaşım	0,0001	0,0009	0,0002	0,0001	0,0002	0,0012	0,0038	0,0013	0,0003	0,0000
hizmet	0,0006	0,0066	0,0025	0,0033	0,0394	0,0158	0,0224	0,0485	0,0031	0,0031
kamu hizmetleri	0,0001	0,0004	0,0001	0,0002	0,0002	0,0007	0,0001	0,0004	0,0036	0,0000
inşaat	0,0001	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0002	0,0000	0,0028

7. İTHALAT TERS MATRİSLERİ (R)

1998 Yılı Ters İthalat Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0198	0,0011	0,0327	0,0021	0,0024	0,0004	0,0013	0,0017	0,0005	0,0014
madencilik	0,0068	0,0097	0,0156	0,0149	0,0623	0,0055	0,0151	0,0090	0,0795	0,0259
gıda	0,0018	0,0007	0,0169	0,0051	0,0012	0,0006	0,0024	0,0040	0,0003	0,0007
tekstil	0,0026	0,0016	0,0043	0,1321	0,0051	0,0008	0,0023	0,0010	0,0009	0,0020
imalat sanayi	0,0519	0,0535	0,0675	0,1159	0,2470	0,0228	0,1017	0,0400	0,0369	0,1625
ticaret	0,0000	0,0000	0,0001	0,0001	0,0001	0,0000	0,0009	0,0000	0,0000	0,0001
ulaşım	0,0017	0,0020	0,0036	0,0071	0,0068	0,0073	0,0262	0,0041	0,0046	0,0098
hizmet	0,0009	0,0013	0,0016	0,0039	0,0021	0,0069	0,0044	0,0081	0,0017	0,0016
kamu hizmetleri	0,0002	0,0008	0,0005	0,0012	0,0010	0,0008	0,0006	0,0011	0,0015	0,0006
inşaat	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

2002 Yılı Ters İthalat Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0063	0,0024	0,0227	0,0219	0,0048	0,0020	0,0012	0,0019	0,0017	0,0022
madencilik	0,0103	0,0227	0,0186	0,0272	0,0836	0,0255	0,0154	0,0135	0,0392	0,0350
gıda	0,0027	0,0006	0,0139	0,0169	0,0020	0,0012	0,0007	0,0012	0,0010	0,0010
tekstil	0,0008	0,0015	0,0016	0,0806	0,0040	0,0035	0,0015	0,0018	0,0016	0,0022
imalat sanayi	0,0610	0,1145	0,0947	0,1916	0,3415	0,0745	0,0958	0,0738	0,0776	0,2095
ticaret	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
ulaşım	0,0027	0,0053	0,0055	0,0072	0,0078	0,0213	0,0222	0,0049	0,0046	0,0058
hizmet	0,0038	0,0065	0,0048	0,0073	0,0090	0,0069	0,0064	0,0074	0,0370	0,0063
kamu hizmetleri	0,0003	0,0011	0,0005	0,0009	0,0012	0,0006	0,0003	0,0006	0,0008	0,0006
inşaat	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

2012 Yılı Ters İthalat Matrisi

	tarım	madencilik	gıda	tekstil	imalat sanayi	ticaret	ulaşım	hizmet	kamu hizmetleri	inşaat
tarım	0,0047	0,0016	0,0630	0,0182	0,0026	0,0017	0,0013	0,0045	0,0012	0,0015
madencilik	0,0215	0,0512	0,0334	0,0533	0,1471	0,0299	0,0358	0,0246	0,2963	0,0629
gıda	0,0028	0,0012	0,0342	0,0022	0,0021	0,0024	0,0015	0,0068	0,0015	0,0015
tekstil	0,0008	0,0019	0,0015	0,0809	0,0042	0,0016	0,0013	0,0010	0,0010	0,0020
imalat sanayi	0,1045	0,1301	0,1096	0,1684	0,3404	0,0811	0,1664	0,0563	0,0778	0,2182
ticaret	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
ulaşım	0,0002	0,0007	0,0005	0,0005	0,0008	0,0008	0,0026	0,0007	0,0007	0,0005
hizmet	0,0082	0,0160	0,0140	0,0185	0,0578	0,0178	0,0291	0,0250	0,0143	0,0277
kamu hizmetleri	0,0002	0,0005	0,0003	0,0006	0,0006	0,0006	0,0003	0,0003	0,0044	0,0003
inşaat	0,0001	0,0001	0,0000	0,0000	0,0001	0,0001	0,0000	0,0001	0,0001	0,0021

8.TOPLULAŞTIRILMIŞ GİRDİ ÇIKTI TABLOLARI

1998 girdi-çıkıtı tablolarındaki 97 sektör aşığıdaki gibi 10 sektöre toplulaştırılmıştır.

Sektör	Açılımı
1. Tarım (01-07)	01. Tahıl ve b.y.s. Diğer Bitkisel Ürünlerin Yetiştirilmesi 02. Sebze, Bahçe ve Kültür Bitkileri ile Fidanlık Ürünlerinin Yetiştirilmesi 03. Meyve, Sert Kabuklular, İçecek ve Baharat Bitkilerinin Yetiştirilmesi 04. Hayvancılık 05. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Hizmetler (Veterinerlik Hariç) 06. Ormancılık, Tomrukçuluk ve İlgili Hizmet Faaliyetleri 07. Balıkçılık
2. Madencilik (08-12)	08. Maden Kömürü ve Linyit Çıkarımı 09. Ham Petrol ve Doğalgaz Çıkarımı 10. Demir Cevheri ve Diğer Metal Cevherleri Çıkarımı 11. Kum, Kil ve Taş ocakçılığı 12. B.y.s. Madencilik ve Taş ocakçılığı
3. Gıda (13-25)	13. Mezbahacılık; Etin İşlenmesi ve Saklanması 14. Balık ve Balık Ürünlerinin İşlenmesi ve Sak. 15. Sebze ve Meyvelerin İşlenmesi ve Saklanması 16. Bitkisel ve Hayvansal Sıvı ve Katı Yağlar 17. Süt Ürünleri İmalatı 18. Öğütölmüş Tahıl ve Nişasta Ürünleri İmalatı 19. Hazır Hayvan Yemleri İmalatı 20. Fırın Ürünleri İmalatı 21. Şeker İmalatı 22. Kakao, Çikolata, Şekerleme, Makarna ve b.y.s Ürünlerin İmalatı 23. Alkollü İçeceklerin Üretimi 24. Alkolsüz İçecek İmalatı, Maden ve Memba Suları Üretimi

4. Tekstil (26-32)
25. Tütün Ürünleri İmalatı
 26. Tekstil İplikçiliği, Dokumacılığı ve Aprelenmesi
 27. Diğer Tekstil Ürünleri İmalatı
 28. Trikotaj (Örme) Ürünleri İmalatı
 29. Kürk Hariç, Giyim Eşyası İmalatı
 30. Kürkün İşlenmesi ve Boyanması; Kürk Mamulleri İmalatı
 31. Derinin Tabaklanması, Bavul, El Çantası vb. İmalatı
 32. Ayakkabı İmalatı
4. İmalat Sanayi (33-68)
33. Kereste ve Parke Sanayi
 34. Ağaç Ürünleri Sanayi
 35. Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı
 36. Yayım
 37. Basım ve Hizmet Faaliyetleri, Plak, Kaset vb. Çoğaltılması
 38. Kok Fırını ve Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı
 39. Ana Kimyasal Maddeler, Sentetik Kauçuk ve Plastik Hammadde İmalatı
 40. Kimyasal Gübre ve Azotlu Bileşiklerin İmalatı
 41. Zırai-Kimyasal Ürünler ile Boya Vernik vb. Maddelerin İmalatı
 42. Eczacılıkta ve Tıpta Kullanılan Ürünlerin İmalatı
 43. Temizlik, Kozmetik, b.y.s. Kimyasal Ürünler ve Suni ve Sentetik Elyaf İmalatı
 44. İç ve Dış Lastik İmalatı; Diğer Kauçuk Ürünleri İmalatı
 45. Plastik Ürünleri İmalatı
 46. Cam ve Cam Ürünleri İmalatı
 47. Seramik Ürünleri İmalatı
 48. Çimento, Kireç ve Alçı İmalatı; Bunlarla Sert.Maddelerin İmalatı
 49. Taşın İşlenmesi ve b.y.s. Metalik Olmayan Ürünlerin İmalatı
 50. Demir-çelik Ana Sanayi

51. Demir-çelik Dışındaki Ana Metal Sanayi
52. Döküm Sanayi
53. Metal Yapı Malzemeleri, Tank, Sarnıç ve Buhar Kazanı İmalatı
54. Diğer Metal Eşyaların İmalatı, Metal İşleri ile İlgili Hizmet Faaliyeti
55. Genel Amaçlı Makine İmalatı
56. Özel Amaçlı Makinelerin İmalatı
57. B.y.s Ev Aletleri İmalatı
58. Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri İmalatı
59. B.y.s. Elektrikli Makine ve Cihazların İmalatı
60. Radyo, Televizyon, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları İmalatı
61. Tıbbi Aletler; Hassas ve Optik Aletler ve Saat İmalatı
62. Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-römork İmalatı
63. Deniz Taşıtlarının Yapımı ve Onarımı
64. Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ile Vagonlarının İmalatı
65. Hava ve Uzay Taşıtları İmalatı
66. B.y.s. Ulaşım Araçları İmalatı
67. Mobilya İmalatı
68. B.y.s. Diğer İmalatlar
5. Ticaret (73-75)
 73. Motorlu Taşıtların Satışı, Bakımı ve Onarımı; Yakıtının Perakende Satışı
 74. Toptan ticaret ve tic. komisyonculuğu (motorlu taşıtlar hariç)
 75. Perakende Ticaret, Kişisel ve Ev Eşyalarının Tamiri
6. Ulaşım (78-81)
 78. Demiryolu Taşımacılığı
 79. Karayolu Taşımacılığı
 80. Denizyolu Taşımacılığı
 81. Havayolu Taşımacılığı
7. Hizmetler (76,77,82,84-97)
 76. Oteller, Moteller, Pansiyonlar, Kamp. ve Diğer Konaklama Yerleri

77. Lokanta, Kahvehane, Bar ve Yeme İçme Yerleri
82. Destekleyici ve Yardımcı Ulaştırma Faal.; Seyahat Acen. Faaliyetleri
84. Mali Aracı Kuruluşlar ve Bunlara Yardımcı Faaliyetler
85. Sigortacılık
86. Gayri Menkul Faaliyetleri
87. Operatörsüz Makine ve Teç. İle Kişisel Eşya ve Ev Eşyalarının Kiralanması
88. Bilgisayar ve İlgili Faaliyetler
89. Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri
90. Diğer İş Faaliyetleri
91. Eğitim Hizmetleri
92. Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler
93. İş, İşveren ve Meslek Kuruluşlarının Faaliyetleri
94. Eğlence, Dinlenme, Kültür ve Sporla İlgili Faaliyetler
95. Diğer Hizmet Faaliyetleri
96. Devlet Hizmetleri
97. Konut Sahipliği
8. Kamu Hizmetleri (69-71, 83) 69. Elektrik Üretimi, İletimi ve Dağıtımı
70. Gaz Üretimi ve Dağıtımı
71. Suyun Toplanması, Arıtılması ve Dağıtılması
83. Posta ve Telekomünikasyon
9. İnşaat (72) 72. İnşaat

2002 girdi-çıktı tablolarındaki 59 sektör aşağıdaki gibi 10 sektöre toplulaştırılmıştır.

Sektör	Açılımı
1.Tarım(01-03)	01.Tarım, avcılık ve ilgili hizmet faaliyetleri 02.Ormancılık, tomrukçuluk ve ilgili hizmet faaliyetleri 03.Balıkçılık, balık üretme ve yetiştirme çiftliklerinin işletilmesi ve balıkçılıkla ilgili hizmetler
2.Madencilik (04-08)	04.Maden kömürü, linyit ve turba çıkarımı

05. Tetkik ve arama hariç, ham petrol ve doğalgaz çıkarımı ve bunlarla ilgili hizmet faaliyetleri
06. Uranyum ve toryum cevheri madenciliği
07. Metal cevheri madenciliği
08. Taşocakçılığı ve diğer madencilik
3. Gıda (09-10) 09. Gıda ürünleri ve içecek imalatı
10. Tütün ürünleri imalatı
4. Tekstil (11-13) 11. Tekstil ürünleri imalatı
12. Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması
13. Derinin tabaklanması, işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı
5. İmalat Sanayi (14-31) 14. Ağaç ve mantar ürünleri imalatı (mobilya hariç); hasır ve buna benzer, örülerek yapılan maddelerin imalatı
15. Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı
16. Basım ve yayım; plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması
17. Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıt imalatı
18. Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı
19. Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı
20. Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı
21. Ana metal sanayii
22. Makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayii
23. B.y.s. makine ve teçhizat imalatı
24. Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı
25. B.y.s. elektrikli makine ve cihazların imalatı
26. Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı
27. Tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı
28. Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı-römork imalatı
29. Diğer ulaşım araçlarının imalatı
30. Mobilya imalatı; b.y.s. diğer imalat
31. Yeniden değerlendirme

- 6.Ticaret (35-37)
- 35.Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin satışı, bakımı ve onarımı; motorlu taşıt yakıtının perakende satışı
- 36.Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu
- 37.Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan perakende ticaret, kişisel ve ev eşyalarının tamiri
- 7.Ulaşım (39-41)
- 39.Kara taşımacılığı ve boru hattıyla taşımacılık
- 40.Su yolu taşımacılığı
- 41.Havayolu taşımacılığı
- 8.Hizmet (38,42,44-59)
38. Oteller ve lokantalar
42. Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri
- 44.Sigorta ve emeklilik fonları hariç, mali aracı kuruluşların faaliyetleri
- 45.Zorunlu sosyal güvenlik hariç, sigorta ve emeklilik fonları ile ilgili faaliyetler
- 46.Mali aracı kuruluşlara yardımcı faaliyetler
- 47.Gayrimenkul faaliyetleri
- 48.Operatörsüz makine ve teçhizat ile kişisel ve ev eşyalarının kiralanması
- 49.Bilgisayar ve ilgili faaliyetler
- 50.Araştırma ve geliştirme hizmetleri
- 51.Diğer iş faaliyetleri
- 52.Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik
- 53.Eğitim hizmetleri
- 54.Sağlık işleri ve sosyal hizmetler
- 55.Kanalizasyon, çöp ve atıkların toplanması, hıfzısıhha ve benzeri hizmetler
- 56.Başka yerde sınıflandırılmamış üye olunan kuruluşların faaliyetleri
- 57.Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler
- 58.Diğer hizmet faaliyetleri
- 59.Evlerde yaptırılan hizmet işleri

- 9.Kamu Hizmetleri(32,33,43) 32. Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı
33. Suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması
43. Posta ve telekomünikasyon
- 10.İnşaat(34) 34. İnşaat

2012 girdi-çıkıtı tablolarındaki 64 sektör aşağıdaki gibi 10 sektöre toplulaştırılmıştır.

Sektör	Açılımı
1.Tarım(01-03)	01.Tarım ve avcılık ürünleri ve ilgili hizmetler 02.Orman ürünleri ve ilgili hizmetler 03.Balık ve diğer balıkçılık ürünleri; su ürünleri; balıkçılık için destekleyici hizmetler
2.Madencilik(04)	04. Madencilik ve Taş ocakçılığı
3.Gıda(05)	05. Gıda, içecekler ve tütün ürünleri
4.Tekstil(06)	06. Tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler
5.İmalat Sanayi(07-23,37)	07.Kereste, ağaç ürünleri ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır ve örme malzemesinden (saz, saman vb.) ürünler 08.Kağıt ve kağıt ürünleri 09.Basım ve kayıt hizmetleri 10.Kok ve rafine petrol ürünleri 11.Kimyasallar ve kimyasal ürünler 12.Temel eczacılık ürünleri ve müstahzarları 13.Kauçuk ve plastik ürünler 14.Diğer metalik olmayan mineral ürünleri 15.Ana metaller 16.Fabrikasyon metal ürünler, makine ve ekipmanlar hariç 17.Bilgisayarlar ile elektronik ve optik ürünler 18.Elektrikli teçhizat 19.Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve ekipmanlar 20.Motorlu kara taşıtları, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork)

- 21.Diğer ulaşım araçları
- 22.Mobilya ve diğer mamul eşyalar
- 23.Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı
37. Yayıncılık hizmetleri
- 6.Ticaret(28-30) 28. Toptan ve perakende ticaret ile motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarım hizmetleri
- 29.Toptan ticaret, motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç
- 30.Perakende ticaret (motorlu kara taşıtları ve motosikletler hariç)
- 7.Ulaşım(31-33) 31.Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı hizmetleri
- 32.Su yolu taşımacılığı hizmetleri
- 33.Hava yolu taşımacılığı hizmetleri
- 8.Hizmet(26,34,36,38,40-54) 26.Kanalizasyon hizmetleri, kanalizasyon çamuru; atığın toplanması, işlenmesi ve bertarafı; maddelerin geri kazanımı; iyileştirme hizmetleri ve diğer atık yönetimi hizmetleri
- 34.Depolama ve destek hizmetleri, taşımacılık için
- 36.Konaklama ve yiyecek hizmetleri
- 38.Sinema filmi, video ve televizyon programı yapımcılık hizmetleri, ses kaydı ve müzik yayımlama; programcılık ve yayıncılık hizmetleri
- 40.Bilgisayar programlama, danışmanlık ve ilgili hizmetler; bilgi hizmetleri
- 41.Finansal hizmetler (sigorta ve bireysel emeklilik hariç)
- 42.Sigorta, reasürans ve emeklilik fonları hizmetleri, zorunlu sosyal güvenlik hariç
- 43.Finansal hizmetler ile sigorta hizmetlerine yardımcı hizmetler
- 44.Gayrimenkul hizmetleri
- 45.Kendi konutunda ikamet edenler için izafi kira
- 46.Hukuk ve muhasebe hizmetleri; idare merkezi hizmetleri; idari danışmanlık hizmetleri
- 47.Mimarlık ve mühendislik hizmetleri; teknik test ve analiz hizmetleri

- 48.Bilimsel araştırma ve geliştirme hizmetleri
- 49.Reklamcılık ve pazar araştırması hizmetleri
- 50.Diğer mesleki, bilimsel ve teknik hizmetler; veterinerlik hizmetleri
- 51.Kiralama ve leasing hizmetleri
- 52.İstihdam hizmetleri
- 53.Seyahat acentesi, tur operatörü, diğer rezervasyon hizmetleri ve ilgili hizmetler
- 54.Güvenlik ve soruşturma hizmetleri; bina ve çevre düzenleme (peyzaj) hizmetleri; büro yönetimi, büro destek ve diğer iş destek hizmetleri

9.Kamu Hizmetleri(24,25,35,39) 24. Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme

25.Doğal su; suyun arıtılması ve temini hizmetleri

35.Posta ve kurye hizmetleri

39. Telekomünikasyon hizmetleri

10.İnşaat(27)

27.İnşaatlar ve İnşaat İşleri